معياري ادب پيش ڪندڙ

ماهوار

سُھڻي

اپريل – ١٩٧٢ع

سال: ٽيون

نمبر: ۴

ايڊيٽر

طارق اشرف

قيمت: ٢-٠٠

سال لاءِ: ١٥-٠٠

SOHNI PUBLISHERS
F/45-750 West Kutcha
Hyderabad, Sind.

سوھڻي پبلشرس
ايف ۴۵/٧٥٠، ويسٽ ڪچا
حيدرآباد، سنڌ.

ترتيب

پنهنجي طرفان.... طارق اشرف ٣

ڪهاڻيون

هڪ خطرناڪ سنڌ پرست جي ڳولا آمر جليل ١٠
جنگ جاري رهي غلام نبي مغل ٢٥
پٽر تي ليڪو نجم عباسي ٣٤

شعر

سر مارئي (بيت ۽ وايون) شيخ اياز ٤٤
گيت تنوير عباسي ٦٠
غزل الطاف ٦٠
نظم قمر شهباز ٦١
گيت ناصر جمالي ٦٢
نظم سحر بلوچ ٦٣
نظم مير محمد پيرزادو ٦٤
وائي ملڪ نديم ٦٥

مضمون

٤- مارچ ۽ سنڌي زبان ڪنوينشن... شيخ اياز ٦٨
٤- مارچ ۽ اسانجا فرض رسول بخش پليجو ٨٠
٤- مارچ ١٩٦٧ع مسعود نوراني ٨٣
٤- مارچ قومي جدوجهد جو ڏينهن محمد يوسف ميمڻ ٨٩

تنقيد ۽ رايا

پڙهندڙن جا خط پڙهندڙن وٽان ٩٣

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

سيد سليم شاهه قادري، شاهد پرنٽرس، صدر، حيدرآباد سنڌ، مان ڇپرايو.

پنهنجي طرفان....

▲ وري اڄ سنڌ جي خلاف سازشون.

▲ وري اڄ سنڌ جي خلاف نعرا.

▲ وري اڄ سنڌ جي ليڊرن کي گاريون.

▲ وري اڄ رتُ ٽهڪائڻ جون ڳالهيون.

▲ اڄ وري اهوئي ڪجهه دهرائجي پيو، جيڪو هن کان اڳ ٿيندو رهيو آهي، ذوالفقارعلي ڀٽي جي گهر تي (ڪراچيءَ ۾) حملو، حيدرآباد جي ڊپٽي ڪمشنر جي بنگلي تي پٿربازي، ڪراچيءَ جي ڊي- آء-جي خلاف مظاهرا (۽ نيت بدلي)_ اِهو سڀ انهيءَ ڪري، چاڪاڻ ته اهي سڀئي سنڌي آهن. سنڌ جي ڌرتيءَ کي گاريون، چاڪاڻ ته هيءَ سنڌ جي ڌرتي آهي، ۽ هن ڌرتيءَ جو وڏو ڏوهه اِهو آهي، ته هيءَ هر اُپري، کي جيءَ ۾ جايون ڏيندي آهي، ۽ نتيجي ۾ پنهنجو هاڃو پٽائيندي آهي.

▲ دنيا ۾ شايد ئي ڪٿي اهڙا بي ضمير انسان وسندا هوندا، جيڪي جنهن ڌرتيءَ جو نمڪ کائن، انهيءَ جا ويري ٿين.

▲ چوويهه سال بدعنوان، جابر ۽ ملڪ جا دشمن، ۽ عوام جو رتُ چوسيندڙ حڪومت ڪندا رهيا، ته هي ماٺ رهيا، بلڪ اُنهن جو ساٿ پڻ ڏنائون. پر 'ڀٽي' پنهنجي ٿن مهنن جي حڪومت ۾، ملڪَ ۾ ڪيترا ئي سڌارا آندا_ هڪ بهترين تعليمي پاليسي ڏنائين، زرعي پاليسي، ميڊيڪل پاليسي ۽ ليبر پاليسي ڏنائين، ته نتيجي ۾ سندس ئي گهر تي پٿربازي ڪيائون. ڪارڻ فقط اِهو آهي ته ڀٽو سنڌي آهي. جيڪڏهن ڀٽو غير سنڌي هجي ها، ته اڄ قائد اعظم جو لقب به کيس ڏين ها. بي-بي-سي ۽ دنيا جا ٻيا ريڊيو ۽ اخبارون اِها ڳالهه مڃين ٿيون، ته ايتري ٿوري وقت ۾، ايڏا گهڻا سڌارا، ڪنهن به ملڪَ ۾ نه آيا. پر هنن جي هاءِ واويلا لڳي پئي آهي. چاڪاڻ ته هي شرپسند عناصر آهن. هي نٿا چاهين ته ملڪَ ۾ امن امان ٿئي. اِهي ئي اوير پاڪستان کي الڳ ڪرڻ جا ذميدار آهن. اِهي ئي اُولهه پاڪستان کي به ٽڪر ٽڪر ڪرڻ گهرن ٿا. اِهي اسان سنڌين لاءِ چون ٿا ته: سنڌي ڀارت جا ايجنٽ آهن. اسين انهن کان پڇون ٿا ته: جيڪڏهن ايجنٽ اسين آهيون، ته ٻوءِ

اوهين ملڪ ۾ انتشار ڇو پيا ڦهلايو، قومي ملڪيت کي اوهين ڇو پيا نقصان رسايو. اهي ڪم ته سنڌين کي ڪرڻ گهرجن ها. ڇويهه سال نه اسلام کي خطرو هو ۽ نه نظريه پاڪستان کي. هاڻ 'پڻي' جي ايندي ئي اسلام به خطري ۾ اچي ويو. نظريهٔ پاڪستان به.

▲ اسين اوهانکي چڱيءَ ريت سڃاڻون، اوهين نه فقط سنڌ جا دشمن آهيو، پر پوري پاڪستان جا دشمن آهيو. اوهان ۽ اوهانجي ليڊرن ئي اٺترا سال سڀني صوبن کي هڪ ٻئي سان ويڙهايو آهي، ۽ هاڻ به انهيءَ ڪوشش ۾ لڳا پيا آهيو. پر ياد رکو، هاڻ اسين اوهانکي ڪامياب نه ٿيڻ ڏينداسين. اوهين هِن ملڪ ۾ هاڻ آيا آهيو، اسين هن ڌرتي تي سوَن هزارن سالن کان رهندا اچون. هيءَ اسانجي ڌرتي آهي، هيءُ اسانجو ملڪ آهي. اسانکي پنهنجو ملڪ هر شيءِ کان وڌيڪ عزيز آهي. اسانجي خاموشي، اسانجي صبر ۽ اسانجي بُردباريءَ جو غلط مطلب نه وٺو. اسين جڏهن ايوب ۽ يحيٰ جهڙن آمرن سان مقابلو ڪري سگهون ٿا، ته اوهانکي به هميشه لاءِ خاموش ڪري سگهون ٿا. اڃا اسانجا جوڌا- يوسف لغاري، مجيب پيرزادو، مسعود نوراني، ڪامل راڄپر، اقبال ترين، لالا قادر، مهر حسين شاه، حسين شاه بخاري جيترا آهن، بلڪ ڪروڙين پيا سورما به سِرَ تان سانگو لاهيو ويٺا آهن. پر اسين ظلم، ڏاڍ، ۽ هرويرو طاقت جي استعمال ڪرڻ جا قائل نه آهيون. ها، جيڪڏهن اوهان اسانکي انهيءَ ڳالهه لاءِ مجبور ڪيو، ته پوءِ اسانکي پوريءَ ريت تيار ڏسندا.

▲ اسين سنڌين کي، خاص طور تي سنڌي شاگرد برادريءَ کي پڙهو چوڻ ٿا چاهيون، ته اوهين به ڪجهه دانشمنديءَ جو ثبوت ڏيو. غير سنڌين ۾- بيهاري، دهلوي، لکنوي، اجميري، يوپي ۽ راجپوتانا —— سڀئي مختلف هنڌن جا آهن، پر پنهنجي مفاد خاطر ڪيئن نه گڏجي ويا آهن. نواب مظفر بي پارٽيءَ جو آهي، ۽ عثمان ڪينيڊي بيءَ جو، پر سنڌين کي ٻئي هڪ ئي اسٽيج تي بيهي گاريون ڏيندا آهن. (نواب مظفر جي جلسي ۾ [ڦليلي حيدرآباد] تقرير ڪندي، سندن هڪ مقرر چيو ته: 'جيڪڏهن بنگله ديش ۾ هڪ به بهاري عورت اغوا ڪئي وئي، ته اسين سڀني سنڌين جي زالن کي اغوا ڪنداسين. اسين نصرت ڀٽي کي اغوا ڪنداسين.' انهن فقط اهو چيو ڪونهي، پر اهي اڪثريت

۾ آيا، ته ڪري به ڏيکاريندا.) پر ڇا اسين سنڌي ڪڏهين به متحد نه ٿينداسين. ياد رکو، جيستائين اسان ۾ نفاق رهيو، اسين پنهنجو ڪوبه مطالبو منظور نه ڪرائي سگهنداسين. اسان سنڌين ۾ ڪجهه اهڙا به آهن، جنڪي 'پيپي' جي نظرئي سان اختلاف آهي. نظرياتي اختلاف نه ٿيندا ئي آهن، ۽ اهي اختلاف رکڻ جو هرڪو حق رکي ٿو. پر مخالفت هرو ڀرو نه ڪجي. اڄ پيپو صدارت ڇڏي ٿو ڏئي، يا ڪن جي خيال ۾ پيپي کي صدارت تان لاهجي، ته پوءِ پلا اوهانجي نظر ۾ ڪائنس ڪو چڱو ماڻهو به نه هٿ ڪرجي. ۽ جيڪڏهن پيپي کان ڪو ٻيو ليڊر چڱو آهي ۽ عوام به انهيءَ سان گڏ آهي، ته پوءِ يقين رکو، اسين سڀ اوهان سان گڏ آهيون. باقي نلهي مخالفت مان فائدو؟ جڏهن سنڌ جو محب وطن ۽ عظيم شاعر شيخ اياز، سنڌ جو محب وطن ليڊر جي- ايم- سيد، سرحد ۽ بلوچستان جي اڪثريتي پارٽيءَ جو ليڊر خان ولي خان به اهو چونتا ته: هن وقت اسانکي ذوالفقارعلي پيپي جو ساٿ ڏيڻ گهرجي. ته پوءِ ڇا اسين انهن لاءِ اهو چؤن ته: اِهي ٽئي بي اصول آهن، ملڪ جا دشمن آهن- يا اسين عقلمند آهيون ۽ هنن کي عقل ڪونهي.

▲ ڪجهه وقت جي نزاڪت کي به ڏسجي، اِهو به سوچجي ته جيڪڏهن پيپو هليو ويو ته پوءِ ڪير ايندو. ڇا وري فوجي حڪومت گهرجي؟ پوءِ سنڌ جو ڪهڙو حشر ٿيندو؟ اهو به جائزو وٺجي ته انهن ٽن مهنن ۾ پيپي جي حڪومت سنڌ کي فائدو رسايو آهي يا نقصان. ٽن مهنن ۾ هر مطالبو ته پورو نٿو ٿي سگهي. پوءِ به سنڌ جا گهڻا مطالبا پورا ٿيا آهن. سنڌ جي اسٽيشنن تي سنڌيءَ ۾ نالا، 'ڪلري' ڍنڍ جو نالو ڦيرائي، اصلي نالو 'ڪينجهر' ڪيو ويو. ٽنڊي ڄام جي زرعي ڪاليج کي يونيورسٽيءَ جو درجو مليو. سنڌ يورسٽيءَ جي انجنيئرنگ ڪاليج کي پڻ يونيورسٽيءَ جو درجو مليو، سکر ۾ نئين يونيورسٽي قائم ٿئي ٿي، خيرپور ۾ سيڪنڊري بورڊ ۽ ريڊيو اسٽيشن. ڇا اِهي سڀ فائده سنڌ کي نه رسيا آهن. ساڳهڙ جي تقرير ۾ (۳۱- مارچ ۱۹۷۲ع) پيپي پنهنجي تقرير ۾ اهو به چيو هو ته: اسين مهاجرن کي انهيءَ جي اجازت نه ڏينداسين ته هو سنڌين کي اقليت ۾ آڻين. انهيءَ جي باوجود به ڪنهنکي ڳالهه سمجهه ۾ نٿي اچي، ته پوءِ ڏوهه ڪنهنجو؟

▲ اسانجي عوام ۽ شاگرد طبقي کي گهرجي ته هو قومي اسيمبليءَ جي ميمبرن جو گهيرائو ڪن، انهن کي مجبور ڪن ته آهي قومي اسيمبليءَ ۾ سنڌي زبان کي سنڌ لاءِ واحد قومي ۽ سرڪاري زبان جو بل پاس ڪرائين. اهو ئي صحيح طريقو آهي. ها، جيڪڏهن قومي اسيمبلي به اسان تي اردو قومي زبان جي حيثيت ۾ مڙهي ٿي، پوءِ اوهانکي ڪير به گهيرائو ۽ جلائو، ۽ سخت مظاهرن ۽ مقابلن کان روڪڻ جي صلاح نه ڏيندو. پوري سنڌي قوم پوءِ اوهانجو ساٿ ڏيندي.

▲ اڄ مظاهرا، 'گهيرائو اور جلاؤ' مودودي وارا ڪري رهيا آهن. نواب مظفر جا چارٽا، مسلم لبگي، تنگ‌نظر ۽ رجعت پسند جماعتون ۽ انهن جا پوپلاڳ ڪري رهيا آهن. ته پوءِ ڇا اسين به ساڳيا ڪم ڪري، انهن رجعت پسند ۽ عوام جي ڊڪاريل جماعتن جو ساٿ ڏيون. اسين اهو نٿا چئون، ته پنهنجي حقن لاءِ آواز بلند نه ڪريو، پنهنجي حقن لاءِ مظاهرا نه ڪريو. آواز بلند به ڪريو، مطالبا به پيش ڪريو، پر اهي مظاهرا به ڪريو. پر اهڙيءَ طرح، جو دشمن کي ڪابه جو موقعو نه ملي. اسانجي آڙ ۾ هو پنهنجا ناجائز مطالبا نه مڃرائين.

▲ ڪيڏي نه افسوس جي ڳالهه آهي، ته حيدرآباد ۾ ۴ - مارچ ۱۹۷۲ع تي الڳ الڳ جلسا ٿيا، ۽ هڪ ٻئي جي خلاف تقريرون ڪيون ويون، ۽ شاگرد انهيءَ ڳالهه تي وڙهي پيا ته: '۴- مارچ جي يادگار جو پٿر هيٺي نه رکو، هيٺي رکو. 'اها تقريب سرڪاري طرح نه ملهائي وڃي.' آخر انهن ڳالهين مان ڪنهنکي فائدو رسيو؟ اردو اخبارن اسانجو مذاق آڏايو. ڏاريا اسانتي کليا ته: ڏسو، ڪيئن نه پاڻ ۾ وڙهي پيا آهن.

▲ ۴- مارچ تي سنڌي جوڌن ڏڪر ڪاٿو هو، آمرن ۽ جابرن جي حڪومت سان. جن سنڌين جا حق غصب ڪيا هئا، سنڌين سان زيادتيون ۽ حق تلفيون ڪيون هيون. پر جڏهن عوام آها حڪومت ڊسڌي ڇڏي، انهيءَ جي جاءِ تي عوام جي چونڊيل حڪومت آئي آهي، ۽ انهيءَ اچڻ سان اها ڳالهه قبولي آهي، ته ۴ - مارچ جي ۱۹۶۷ع تي، سنڌي شاگردن سان ظلم ٿيو هو. ۴- مارچ تي سڄي سنڌ ۾ سرڪاري طرح عام موڪل ڏني وئي ۽ ۴- مارچ جي يادگار لاءِ 'ات لک' رپيا منظور ڪيا ويا، ته جيئن هڪ عاليشان يادگار تعمير ٿئي، ۽ دنيا جا سياح ڏسن ته هتي سنڌي جوڌن، آمر سان ڪلهين هٿين مقابلو ڪيو هو

ڪيڏي نہ افسوس جي ڳالهہ آهي، تہ اسان ۾ ڪن اهو بنيادي پئرئي پچي ڇڏيو. ڪيڏي نہ عجيب ڳالهہ آهي، تہ ٻهرڌين تہ پنهنجا حق وٺڻ لاءِ حڪومت سان مقابلو ڪيو ويو، جڏهن حڪومت حق ڏيڻا ڪيا تہ آهي ٺڪرائي ڇڏجن. آخر ڇو؟ اها ڳالهہ گهٽ آهي تہ حڪومت اها ڳالهہ ڄجي ٿي تہ سنڌي جوڏا حق تي هئا. جيڪڏهن ڪن کي اعتراض آهي تہ يادگار جو پٿر غلط هنڌ تي لڳو آهي، تہ اها ڪا وڏي ڳالهہ ڪانهي، گورنر يا صدر پڻ سان شاگردن جو وفد ملي حقيقت کان باخبر ڪري سگهي ٿو . پر يادگار نهڻ جي مخالفت ڇو؟ هاڻ جيڪڏهن حڪومت شاگردن جي انهيءَ رويي کان بدڌءِ ن ٿي، يادگار ناهڻ جو ارادو ئي بدلائي ڇڏي، تہ پوءِ اهو نقصان ڪنهنکي رسيو؟ هتي هڪ ڳالهہ حڪومت کي بہ چوڻ ضروري سمجهون ٿا تہ: اوهان، ٤- مارچ تي سرڪاري طرح سنڌ ۾ موڪل ڪئي، اوهين انهيءَ ڏينهن جي يادگار بہ قائم ڪريو ٿا. يعني اوهان اها ڳالهہ مڃي تہ سنڌي شاگردن تي واقعي ظلم ۽ زيادتي ٿي هئي . اوهانکي اها بہ خبر آهي تہ اِها زيادتي، اِهو ظلم ڪرڻ وارو ڪمشنر مسرور ۽ ڊپٽي ڪمشنر علمدار رضا هئا. پوءِ اِهي ڇو اڃا سرڪاري نوڪرين ۾ آهن؟ 'تيرهن سؤ' واري لسٽ ۾ انهن جو نالو ڇو نہ آيو؟ جڏهن سنڌ جا ڪيترا ئي بي ڏوها انهيءَ لسٽ ۾ اچي ويا. اسين مطالبو ٿا ڪريون تہ نہ فقط انهن کي سرڪاري نوڪرين مان ڪڍيو وڃي، بلڪ انهن تي مقدمو پڻ هلايو وڃي . نہ تہ پوءِ عام موڪل ۽ يادگار قائم ڪرڻ جو مقصد ئي فوت ٿي ويندو.

▲ ٢- اپريل تي حيدرآباد ۾ هاري ڪانفرنس ٿي. انهيءَ ۾ ڪن سنڌ جي سڄڻن، سنڌي شاگرد ليڊرن کي متحده ٿيڻ لاءِ چيو، پر اِهي نهڻ جي بدران پاڻ وڌيڪ وڙهي پيا. ڇاڪاڻ تہ بقول انهن جي: سنڌن نظريا الڳ الڳ آهن. ڪي پٽي، جا حامي آهن، ڪي جي- ايم- سيد جا. اسين انهن کي چوڻ ٿا، تہ اوهين سنڌ جي نالي ۾، اوهين سنڌ جي عظيم مفاد خاطر متحد ٿيو. اوهين پلُ پٽي، جا حامي رهو، جي- ايم- سيد جا حامي رهو. اوهين پنهنجا ڪي بہ نظريا رکو، پر سنڌ جي مفاد لاءِ تہ اوهانجو ساڳيو نظريو آهي نہ؟ تہ: سنڌ کي تباهہ ٿين نہ ڏيو، سنڌ خلاف ڪا بہ سازش برداشت نہ ڪبي، سنڌ ۾ ٻهارين کي آڻڻ جي

ڪوشش ڪامياب نہ ٿيڻ ڏيي- اوهان سڀني جون اِهي ساڳيون گهرون آهن، انهن گهرن تي ئي پاڻ ۾ متحد ٿيو. 'پٽو' سدائين جيئرو نہ رهندو. 'جي- ايم- سيد' ڪي بہ هيءَ دنيا نيٺ ڇڏڻي آهي. پر سنڌ امر آهي، اَمر رهندي. انهيءَ اَمر سنڌ جي نالي ۾ متحد ٿيو. ائين نہ ٿئي تہ ايندڙ نسل اوهانکي خراب لفظن سان ياد ڪري، تہ اسانجا وڏا سنڌين کي اقليت ۾ تبديل ٿيڻ کان نہ بچائي سگهيا. سنڌ جي خلاف ٿيندڙ سازشن کي منهن نہ ڏئي سگهيا. پنهنجي ايڊريءَ کي بچائڻ خاطر پاڻ ۾ئي وڙهندا رهيا. اچا وقت اٿو، پاڻ ۾ متحد ٿيو. ڇاڪاڻ تہ اتحاد سڀ کان وڏي طاقت آهي.

▲ اسانکي انهيءَ ڳالهہ تي بہ افسوس آهي، تہ انهيءَ ساڳي ڪانفرنس ۾ رسول بخش پليجي پنهنجي مختصر تقرير ۾ چيو تہ: "اسانجو ڪم هو اوهانکي هڪ هنڌ گڏ ڪرڻو. پوءِ هاڻ وڏي تہ پٽي کي گاريون ڏيو، وڏي تہ جيئي پٽو جا نعرا هڻو، وڏي تہ کهاڙيون کڻو، وڏي تہ خاموش رهو." پليجي جو مطلب هو تہ: جيئن وڻي ائين ڪريو. ڪو ٻيو شخص اها ڳالهہ ڪري ها، تہ اسانکي افسوس نہ ٿئي ها. پليجي جو شمار دانشورن ۾ ٿئي ٿو. ڇا هڪ دانشور جو اهو ڪم آهي تہ پنهنجي ايماندارانہ ۽ بيباڪ صلاح کان رکو انهيءَ ڪري پاسو ڪري، ڇاڪاڻ تہ ڪانفرنس ۾ مختلف نظريا رکندڙ شاگرد ليڊر موجود هئا. هڪ دانشور، ايماندار ليڊر ۽ اديب جو ڪم آهي تہ هو سوريءَ تي بہ سچ چوي. ڪيس گهرجي ها تہ هُو صحيح صلاح ڏئي ها، تہ وقت جي تقاضا ڇا آهي. **جيئي سنڌ - جيئن سنڌ جاجوڌا.**

ايڊيٽوريل جا آخري پيج ڇپجڻ لاءِ ويا ٿي، تہ خبر پئي سنڌ مان ٻن چئن سنڌين سان گڏ مولانا عبدالحق رباني، يوسف لغاري ۽ راز ناٿن شاهي بہ مارشل لا تحت گرفتار ٿيا آهن. اسين انهن گرفتارين جي مذمت ڪريون ٿا. پٽي صاحب چيو هو تہ: "هيءَ عوامي مارشل لا آهي." اسين چئون ٿا تہ: "پٽو صاحب، مارشل لا فقط مارشل لا ٿيندي آهي. عوامي نہ ٿيندي آهي."

— طارق اشرف

هڪ خطرناڪ سنڌ پرست جي ڳولا
جنگ جاري رهي
پٽڙ تي ليڪو

ڪهاڻيون

آمر جليل
غلام نبي مغل
نجم عباسي

آمر جليل

هڪ خطرناڪ سنڌ پرست جي ڳولا

مان فرشتي جو انتظار ڪري رهيو هوس. اهو فرشتو ڪا آسماني مخلوق نه هو. هو اسان وانگر حرڪت ۾ برڪت ۾ آيو هو، ۽ ماڻهو، ماڻهوءَ جو پٽ هو. فرشتو سندس نالو به نه هو. مان جنهن کاتي ۾ نوڪري ڪندو آهيان، تنهن ۾ جيڪو وڏيڪ چست ۽ پرڏستو هوندو آهي، تنهنکي فرشتو سڏيو ويندو آهي. مان توهانکي پنهنجي کاتي جو نالو نه ٻڌائيندس. نالو ٻڌائڻ ڏوهه آهي. توهان منهنجي کاتي جي اهميت جو ان مان اندازو لڳائي سگهو ٿا، ته نوڪريءَ ۾ چوندجڻ ڪانپوءِ جڏهن پهريون دفعو کاتي جي سربراهه، يعني صاحب بهادر اڳيان پيش ٿيو هوس، تڏهن منهنجي بدني بناوت ۽ وجود جي پڙپانگ جاگرافيءَ کان بنهه بيپرواهه ٿيندي، هن مونکي چيو هو، 'هينئر مملڪت خدا داد، اسلامي جمهوريه پاڪستان جي بقا، سالميت ۽ يڪجهتيءَ جو بار تنهنجن ڪلهن تي آهي. ايمانداريءَ سان اهو بار کڻندين، ته جلد ترقي ڪندين ۽ مون واري ڪرسي ماڻيندين.' صاحب بهادر جي ڳالهه ٻڌي مون سوچيو هو، ته مان، جيڪو پنهنجي گهر جو بار سهندي ڪنڌي ڪچيءَ تائين فڪرن جي ڍير ۾ دفن ٿي ويو آهيان، سو هڏي ساري مملڪتِ خدا داد اسلامي جمهوريه پاڪستان جو بار ڪيئن کڻي سگهندس، جنهنجي آدمشماري ٻارهن ڪروڙ (هينئر، في الحال پنج ڪروڙ آهي)، ۽ جنهن مان ۹۹۰۹ سيڪڙو آدم مون وانگر جُهُو ڪيو آهي! تڏهن سوچيو هوم، ته مان اُن ملڪ جي سلامتي، يڪجهتي ۽ بقا جو پترجهلو ڪيئن ٿي سگهندس، جنهنجي چئن صوبن جي تهذيب، تمدن، تاريخ ۽ ثقافت ڪي مليامِيٽ ڪري، ابوجهل قسم جي سياستدانن ون يونٽ نالي جو تاريخي ڏوهه ڪيو آهي! (هينئر في الحال هڪ صوبو عالمگير ونجهوتيءَ ۾ آهي!) ۽ پوءِ پاڻکي سمجهايو هوم، ته مونکي جيئن ته پنهنجي ڪٽنب جو بار کڻڻ لاءِ نه پرمٽ آهي، ۽ نه پروانو، تنهنڪري مونکي مملڪت

خداداد، اسلامي جمهوريه پاڪستان جي بقا جو بار ڪڻڻو پوندو ۽ پنهنجي ڪٽنب جو پيٽ پالڻو پوندو. تنهنڪري، گذريل چوويهه سالن کان ملڪ جي يڪجهتي ۽ سالميت جو بار مون پنهنجن ڪلهن تي کنيو آهي، جنهنجي عيوض مونکي هڪ سو پنجهتر رپيا ۽ پنجهتر پيسا پگهار ۾ ملندا آهن.

فرشتو چوڌري ڪرم الاهي به مون وانگر ملڪ جي بقا جو پرجهلو آهي. هو بيحد برجستو آهي، يعني فرشتو آهي. هو مونکان وڌيڪ پگهار کڻندو آهي ۽ ڪاتي جي صاحبن کي وڻندو آهي. چوڌري ڪرم الاهي، عرف فرشتو ان بار هيٺان بيحد خوش آهي. اهو بار کڻڻ لاءِ هن وڏي قرباني ڏني آهي. هن پاڪستان کي ٽڪر ٽڪر ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ پنهنجي اباڻي وطن جلال پور جٽان کي خيرآباد ڪري سنڌ جا وڻ اچي وسايا آهن، ۽ هتي ڪيترن ئي يارن جا وڻ وڄائي ڇڏيا آهن. هڪ دفعي ذري گهٽ منهنجا وڻ وڄائي ڇڏيا هئائين. پڇيو هومانس، 'يار فرشتا، اهو ڪهڙو راز آهي، جو پاڪستان جي سالميت کي سنڌ مان خطرو آهي، ۽ تو جلال پور جٽان مان هجرت ڪري، پاڪستان جي بقا لاءِ سنڌ ۾ اچي واسو ڪيو آهي؟' فرشتي ڏادي رازداريءَ مان ٻڌايو هو، 'سنڌي، ملڪ جا دشمن، باغي، غدار، سنڌ پرست ۽ هندستان جا ايجنٽ آهن. هتي، سنڌ ۾ زيرِ زمين تحريڪون هلي رهيون آهن.' مونکي ڏندين آڱريون اچي ويون هيون. پڇيو هومانس، 'سنڌ جي تپاس جو ٽرماپيٽر سنڌ کان ٻاهر آهي ڇا؟ تون زيرِ زمين تحريڪن جي ڳالهه ٿو ڪرين، هتي زير زمين تحريڪ جو به نالو نشان ڪونهي.' فرشتي تمام خوفناڪ، راڪاس جهڙو ٽهڪ ڏيندي چيو هو، 'تون سنڌي آهين. تون به غدار آهين. ڪنهن زيرِ زمين تحريڪ جو ڪارڪن آهين.' فرشتي جي ڳالهه ٻڌي منهنجا وائيسر ڍرا ٿي ويا، ۽ مون پاڻکي پنهنجي ڪٽنب سميت صليب تي چڙهندي محسوس ڪيو هو. مون فرشتي کي چيو هو، 'يار فرشتا، منهنجو پيڙو نه پوڙ. منهنجو پيڙو پوڙڻو اٿئي ته پوءِ مونکي چناب، يا جهلم ۾ هلي ٻوڙ. مان سنڌي آهيان. مهراڻ اسانجي ماءُ آهي. سنڌ ماءُ جي هنج ۾ مونکي ٻوڙي مارينديں، ته ياد رک، ظاهري موت مرڻ کانپوءِ مان هميشه لاءِ جيئرو ٿي پوندس،

۽ تنهنجو مقصد ڪڏهن پورو نه ٿيندو. تنهنڪري، اي فرشتا بيوقوفي نه ڪر. مون بيوقوفي ڪئي. فرشتي بيوقوفي نه ڪئي، مونکي مهراڻ ماءُ جي هنج ۾ ٻوڙي ابدي جيئدان نه ڏنائين. مونکي ظاهري جيئدان ڏيئي منهنجي حياتي منهنجي لاءِ هيچ ڪري ڇڏيائين. هن منهنجي هيڪلائيءَ ۽ مجبوريءَ مان فائدو ورتو آهي. مان سندس ماتحت آهيان. سندس رعب ۾ آهيان، ايتريقدر جو شام جو، جڏهن آفيس جو وقت ختم ٿي ويندو آهي، مان فرشتي کان موڪل وٺڻ بنا گهر وڃي نه سگهندو آهيان.

ڊپٽي صاحب فرشتي کي سڏائي ورتو هو، ۽ مان فرشتي جو انتظار ڪري رهيو هوس. فرشتو ڊپٽي صاحب جو خاص چمچو آهي، ۽ ڪرائين به آهي. ڊپٽي صاحب گهڻو ڪري ڪيس گهرائي وٺندو آهي ۽ ڪانئس سنڌ جي خراب ٿيندڙ سياسي حالت جو احوال وٺندو آهي.

ٿوري دير کانپوءِ فرشتو موٽي آيو. منهن لٿل هوس. مون ڏانهن نه ڏٺائين. بازار ڏانهن کلندڙ دريءَ وٽ وڃي بيٺو.

ان وقت شام جو وقت هو. سمورو عملو ڊيوٽيءَ تان وڃي چڪو هو. ان ڏينهن شهر ۾ ٻه-ٽي جلوس نڪتا هئا. ٻن-ٽن هنڌن تي اسٽرائيڪون ٿيون هيون؛ پٿر بازي ٿي هئي ۽ باهيون لڳڻ جا واقعا ٿيا هئا. ڪجهه شاگرد بک هڙتال تي ويٺا هئا. شام جو پڪي قلعي، ڪچي قلعي ۽ لطيف آباد ۾ عام جلسا ٿيڻا هئا. اهو دور ون يونٽ خلاف ٻرندڙ جبل جي اندر وانگر ڇڙندڙ ۽ ڪامندڙ دور هو. اسانکي گهڙيال جي ڪانٽن وانگر چوويهه ڪلاڪ ڪم ڪرڻو پوندو هو، پر تنهن هوندي به مٿان فون تي فون پئي ايندي هئي، ته سنڌ ۾ ڇا ٿي رهيو آهي. ايڏو ڪوڙ، ايڏو گهمسان ڇا جو آهي، جو سموري اولهندي پاڪستان ۾ ٻئي ڪنهن حصي جو آواز ٻڌڻ ۾ نه ٿو اچي!

فرشتو دريءَ وٽان هٽي، منهنجي ميز وٽ آڏو اچي بيٺو. ان وقت مان ڪانئس موڪلائي گهر وڃڻ لاءِ سوچي رهيو هوس. فرشتي ٻئي هٿ ميز تي رکي مون ڏانهن ڏسندي چيو، ”ڊبو، توتي مصيبت نازل ٿيڻ واري آهي.“

پڇيومانس، ”ڪنهن هتراڏو زير زمين تحريڪ ۾ منهنجو نالو

شامل ته نه ڪيو اٿئي؟"

چيائين، "وچ. ڊپٽي صاحب تو سڏيئي."

مان ڏڪندو ۽ ڪنبندو، ڏاڍي احترام ۽ ادب سان ڊپٽي صاحب جي ڪمري ۾ داخل ٿيس. ڊپٽي صاحب پنجاهه - پنجونجاهه ورهين جي لڳ ڀڳ آهي، پر اڪروٽ جهڙو سخت ۽ ڏاڙهون ۽ جهڙو ڳاڙهو آهي. بدن جو ڀريل، قداور ۽ طاقتور آهي. مونکي ڏسنديئي ٻُل ڏنائين، "اوئي ڦٽي، مونهه! مفت جو پگهار تو کائين؟"

ائين ڀاڙيم، جيئن آسمان ڏانهن هٿ کڻي اڻڏني الله جي درگاهه ۾ ڀاڙيندو آهي. چيم، "سائين، حلال جو پگهار تو کاوان. هڪ سو پنجهٺ ربين ۽ پنجهتر پيسن جي عيوض مان ڇويهه ڪلاڪ لاڳيتي ڊيوٽي ڏيندو آهيان. شاگردن ۽ مظاهرو ڪندڙ مزورن جا پادر ۽ پٿر کائيندو آهيان. ماڻهن جي ملامت سهندو آهيان. هي ڏسو."

مون ڊپٽي صاحب کي بدن جا مختلف عضوا ڏيکارڻ شروع ڪيا، جن تي مظاهرن جي مُهر لڳل هئي. ڪيس پنهنجي ڏائي اک ڏيکاريندي چيم، "ڏسو. هڪ ڪاليجي ڇوري اهڙو ته چٽائي ٺمائو وهائي ڪَ ليو، جو ذري گهٽ راجا رنجيت سنگهه ٿيندي بچي ويو آهيان. ۽ سائين هي ڏسو."

ٽوپي لاهي ڊپٽي صاحب کي پنهنجي ٽڪڻ ڏيکاريندي چيم، "هي ڍُولو ڏسو. روڙيءَ وارا چوندا آهن- حج قبول، مٿي ۾ ڍول. پٿر گول ۽ اسو نه هجي ها، ته جيڪر ٽڪڻ جو پنچر ڪري ڇڏي ها، ۽ هيءَ ڏسو."

قميص مٿي ڪري ڊپٽي صاحب کي پٺي ڏيکاريندي چيم، "مان ڏسي نٿو سگهان. فقط عذاب محسوس ڪيان تو. هڪ مڇريل مزور پٺيءَ تي هاڪي هڻي ڪڍي. هيءَ نونت ڏسو، سوڊا واٽر جي بوتل لڳي هئي. ۽ هيءَ پيني ڏسو، هڪ شاگرد باڻو هنيو هو. ۽ هي ڏسو."

مون پتلون لاهڻ لاءِ پٺي هٿ بٽڻن ۾ وڌا، چيم. "هيءَ ڏک ۾ ڏسو."

"بس بس." ڊپٽي صاحب رڙ ڪئي. چيائين، "قوم لاءِ جان

قربان ڪبي آهي. تون معمولي ڏکن ۽ رهڙن کان ٿو گهٻرائين، اوٺي ڦٽي مونهن."

عرض ڪيم، "اهي ڏک مونکي قوم هنيا آهن."

"اوٺي ڦٽي مونهن." ڊپٽي صاحب جو پارو چڙهي ويو.

ڊپٽي صاحب جي وات تي 'اوٺي ڦٽي مونهن،' ائين چڙهيل آهي، جيئن سندس وجود تي مڪر، فريب ۽ تڪبر جو تهه چڙهيل آهي. هو اصل امرتسر جو ويٺل آهي. ٻوءِ، ١٩۴٦ ۾ جڏهن انگريزن وطن پرست جوڌن حُرن تي هوائي جهازن مان بمبازي ڪري سندن ڳوٺن جا ڳوٺ حب الوطنيءَ جي عيوض ساڙي خاڪ ڪري ڇڏيا، تڏهن ڊپٽي صاحب، جيڪو ان وقت ڪاتي جي سپ کان هيٺين خاڪي ۾ هو، انگريزن جي اشاري تي امرتسر مان هجرت ڪري سانگهڙ اچي وسايو. جڏهن سانگهڙ جي پسگردائيءَ واريون زمينون انگريز سرڪار پنهنجن وفادار خادمن ۾ ورهائڻ شروع ڪيون، ته اسان واري ڊپٽي صاحب پنهنجن آقائن کان پنهنجي وفاداري، سچائي، ۽ غلاميءَ جي عيوض ڪجهه ايڪڙ زمين حاصل ڪري ورتي. ان وقت کان، يعني ١٩۴٦ کان ڊپٽي صاحب سنڌ ۾ آهي. هن سنڌ جي سپوتن جا نالا سرڪار مائي باپ تائين پهچائي، نوڪريءَ ۾ ترقي ڪئي آهي. هو ان عرصي ۾ سنڌي ڳالهائڻ ٻولهائڻ به سکي ويو آهي. ڪُل اٽڪندي اٽس فقط هڪ جملي تي – 'اوٺي ڦٽي مونهن.'

ڊپٽي صاحب ميز تي بيد جو لڪڻ وهائيندي پڇيو، "اوٺي ڦٽي مونهن، اسٽيشن روڊ تي ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ ڏٺي اٿئي؟"

"ها سائين، ڏٺي اٿم."

"ڪيئن آهي؟"

"تمام مضبوط آهي."

"اوٺي ڦٽي مونهن."

هڪدم چيم، "ها، پٽ تمام اُپي آهي. ڪابه عورت ويم ڪري، بنا پيسن ڏيڻ جي اُها پٽ ٽپي پچي نه سگهندي."

جواب ٻڌي ڊپٽي صاحب آپي مان نڪري ويو. تمام ڪُهري

لهجي ۾ چيائين، ”ڦٽي مونهن! اها پڪ ڏسي تو کي پنهنجو فرض ياد نہ ايندو آهي؟“

مان هڪدم سوچ ۾ ٻڏي ويس. سوچيم: ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ ڏسي مونکي ڪهڙو فرض ياد اچڻ گهرجي! اڻين برابر هو، تہ انهن ڏينهن ۾ منهنجي گهر واري خير سان ڏهون دفعو اميد سان هئي، ۽ مان سخت نا اميد هوس. پر منهنجي گهر واريءَ جي اميد، ۽ منهنجي نااميديءَ جو ليڊي ڊفرن اسپتال سان نہ سڌو، ۽ نہ وري ڪو اڻسڌو واسطو هو. مون خواب ۾ بہ نہ سوچيو آهي، تہ مان پنهنجي گهر واريءَ کي ملڪ جي آدمشماريءَ ۾ اضافو ڪرڻ لاءِ ڪڏهن ليڊي ڊفرن اسپتال ۾ داخل ڪرائي سگهندس. مون ڦليلي پار پريت آباد جي هڪ دائيءَ سان ٻڌي ليکي سودو ڪري ڇڏيو آهي. هوءَ هر سال محرم جي مهيني ۾ بنا سڏائڻ جي هلي ايندي آهي، ۽ منهنجي گهر واريءَ کي هڪ عدد ٻار ڄڻائي موٽي ويندي آهي. تنهنڪري منهنجو، يا منهنجي زال جو ليڊي ڊفرن اسپتال سان ڪوبہ واسطو نہ هو، نہ آهي، ۽ نہ رهندو.

جڏهن خاموش رهندي، ۽ سوچيندي ڪافي دير ٿي ويئي، تڏهن ڊپٽي صاحب رڙ ڪندي چيو، ”اوئي ڦٽي مونهن! ليڊي ڊفرن اسپال جي آڻ جيڏي پٽ ڏسي، تو کي ڪو خيال نہ ايندو آهي!“

تڏهن اوچتو هڪ خيال ذهن کي روشن ڪيو. هڪدم ورائيم، ”سر، ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ ڏسي مونکي هڪ خيال ايندو آهي.“

”ڪهڙو خيال؟“ ڊپٽيءَ پڇيو.

”جنهن رفتار سان اسين جيل ڀري رهيا آهيون، تنهن مان اِها اميد ڪري سگهجي ٿي تہ انشا الله تمام جلد سينٽرل جيل ۽ نارا جيل ۾ هائوس فل ٿي ويندو.“ پنهنجي ڳالهہ تي زور ڏيندي چيم، ”هنگامي حالتن ۾ ليڊي ڊفرن اسپتال کي جيل بدران استعمال ڪري سگهجي ٿو. مجال آهي جو ڪو شاگرد، مزور يا سياسي قيدي اِها اَيي پٽ ٽپي ڀڄي سگهي!“

ڊپٽي صاحب جي منهن ۾ گند ڀڄي ويو. شوڪي ڏنائين.

پڇيائين، ”تون اصلي سنڌي آهين؟“

”ها سائين.“

”تون انقلابي سنڌين سان سٽل ۾ آهين.“

”اهو ناممڪن آهي، سائين، “عرض ڪيم، ”سنڌي سنڌيءَ سان سٽل ۾ هجي ته پوءِ جيڪر سنڌ سڄي نه هجي ها، سنڌ جا هيٺا حال نه هجن ها.“

ڊپٽي صاحب چيو، ”تون نه فقط لاپرواهه آهين، پر بڪ بڪيو به آهين. مان تنهنجي بدلي لورا لائي ڪرائي ڇڏيندس.“

”اهڙو ظلم نه ڪجو سائين.“ عرض ڪيم، ”پرديس ۾ جيڪڏهن ڪنهن جو رڪارڊ خراب ڪيم ته پادر ڪائيندس. ٻونگي ڇڏي ڏيو ته هتي رهان. سنڌ سيڊن تي نه تهيو، پر قبديبازن تي به راضي هوندي آهي. خدا جي واسطي منهنجي بدلي لورالائي نه ڪجو.“

ڊپٽي صاحب جي ڪاوڙ ڍري ٿي. پڇيائين، ”ليڊي ڊفرن اسپتال جي ٻاهرين ڀت ڏٺي اٿئي.“

”ها سائين.“

”ان ڀت تي طرحين طرحين جون لکيون نظر اينديون آهن. آهن نه؟“

”ها سائين.“

”هاڻي هڪدم ٻڌاءِ ته ليڊي ڊفرن اسپتال جي ڀت تي ڇاڇا لکيل هوندو آهي.“

مون حافظي تي زور ڏنو. منهنجو حافظو اسانجي هوش وانگر ڪمزور آهي. گهڻي سوچ ويچار، ۽ ذهني ولوڙ ڪانپوءِ ڀت تي لکيل ڪجهه جملا ۽ نعرا ياد آيا.

چيم، ”سائين، ڪجهه جملا ياد آيا آهن.“

”ٻڌاءِ.“

مون ڪيس جملا ۽ نعرا ٻڌائڻ شروع ڪيا، اهڙي نموني، جهڙي نموني منهنجي ذهن ۾ ايندا ويا. چيم، ”سائين، ليڊي ڊفرن اسپتال جي ٻاهرين ڀت تي هيءُ لکيل هوندو آهي: اسلامي سوشلزم مرده باد — مزدور ڪا مطالبه اسلامي نظام — وچايل طاقت ۽ جواني

پيهر حاصل ڪرڻ لاءِ اچو، هونولولو هيلٿ سينٽر ۾ ــــ ڪميونسٽون ڪا قبرستان، پاڪستان پاڪستان ــــ شاليمار ۾ ڏسو ڀڪي والي فلم ۾ مسرت نظير جا هوشربا ناچ ــــ پاڪستان ۾ قراني قانون نافذ ڪيو ــــ ڏهن ڏينهن ۾ ٽائيپ ڪرڻ سکو ــــ زناني ۽ مرداڻي پوشيده بيمارين لاءِ ياد رکو حڪيم جالينوس رامپوري ــــ راجا ڏاهر مڙده باد ــــ جاڳو جاڳو مهاجر جاڳو ــــ محمد بن قاسم زندباد ــــ سابق صوبه سنڌ ڪا نام باب اسلام رکا جائي ــــ باٽا جا بوٽ مظبوط ۽ پائدار آهن ــــ ڊالر انڪ.“

”بس؟“

”بس سائين.“

”اوني ڦٽي منهن!“ ڊپٽيءَ چيو، ”اُنهن نالن جي وچ ۾ لکيل هوندو آهي - ون يونٽ مڙده باد ــــ ون يونٽ ختم ڪريو.“

”ون يونٽ کي ختم ڪريو!“

”ها، ون يونٽ کي ختم ڪريو،“ ڊپٽيءَ چيو، ”پاڪستان جي سالميت ون يونٽ ۾ آهي. جيڪو شخص ون يونٽ جي خلاف آهي، سو پاڪستان جي خلاف آهي، پاڪستان جو دشمن آهي. هي ملڪ اسلام جي نالي ۾ ورتو ويو آهي، تنهنڪري اسين سڀئي اسلامي اخوت ۾ ٻڌل آهيون . اسين هڪ مذهب جي ٻنڌڻ ۾ ٻڌل آهيون . صوبن جو بحال ٿيڻ ڪفر آهي.“

دل ۾ آيو ته پنهنجي محدود معلومات ۾ اضافو ڪرڻ لاءِ پڇانس، ته جيڪڏهن مذهب ملڪن جو بنياد آهي ته پوءِ اسلامي اخوت سبب ايران، عراق، افغانستان، ترڪي وغيره ۾ ڪابه جاگرافيائي حد بندي هئڻ نه گهرجي! مذهب ۾ جيڪڏهن ٿوم هجي ها، ته پوءِ وچ مشرق ۾ گراٽ جيتريون خودمختيار رياستون نه هجن ها. اُتي هڪ تمام وڏو اسلامي ون يونٽ هجي ها. مُلڪ سياسي مصلحت، ۽ پاڻيچاري جي بنياد تي ٺهيل هوندا آهن. مذهب بلڪل ذاتي مسئلو آهي، سياسي نظريو ناهي. پر جيڪي سوچيم، چئي نه سگهيم.

ڊپٽيءَ جي کهري آواز منهنجن خيالن ۾ خلل وڌو. چيائين، ”ويچارا منسپالٽيءَ وارا ’ون يونٽ مرده باد‘ جي نعري تي روز پوچي

قبرائبندا آهن؛ پر هر رات ڪو خطرناڪ سنڌ پرست انقلابي سنڌي راتو واهه پيهر ون يونٽ خلاف نعرو لکي ٿو وڃي.“

چيم، ”اها نهايت افسوس جي ڳالهه آهي.“

ساڳي لهجي ۾ چيائين، ”تو کي آهو خطرناڪ، تخريبڪار ۽ پاڪستان جو غدار ڳولڻو پوندو. جيستائين ان باغي سنڌيءَ کي هٿ نه ڪندين، تيستائين سمجهه ته نوڪري خطري ۾ اٿئي. صبح تائين جيڪڏهن ان بدمعاش کي گرفتار نه ڪري سگهين، ته پوءِ ياد رک، تنهنجي بدلي لورالائي ڪرائي ڇڏيندس.“

مون حسرت ڀريل نگاهن سان ڊپٽي صاحب ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ کيس سلام هڻي (مهنجي ڪاني ۾ سلام ڪيو ناهي، هڻيو آهي) موٽڻ لاءِ ڦريس. در تائين مس پهتو هوندس جو صاحب چيو، ”اوئي ڦتي منهه، صبح تائين اهو خوفناڪ سنڌي منهنجي سامهون هئڻ گهرجي. سمجهئي.“

مان پنهنجي ڪمري ۾ موٽي آيس. پگهر اگهي فرشتي ڏانهن ڏٺم. هو مون ڏانهن ڏسي رهيو هو. مون فرشتي کان پڇيو، ”يار فرشتا، ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ تي هزارين نعرا لکيل آهن. ڊپٽي صاحب ’ون يونٽ مرده باد‘ تي ڇو اچي مچريو آهي.“

”ڇو جو اهو نعرو ملڪ ۽ ملت جي خلاف آهي.“

”۽ برباد جواني حاصل ڪرڻ، ۽ مسرت نظير جا هوش ربا ناچ!“

”اهي ٺانڪ آهن،“ فرشتي چيو، ”جيڪڏهن صبح تائين ان دشمن سنڌيءَ کي پڪڙي نه سگهين، ته پوءِ يار، امانکي پڪ ٿي ويندي ته تون انقلابي ۽ سنڌ پرست گروهه سان سٿل ۾ آهين.“

مان فرشتي سان هٿ ملائي، خيال ڊوڙائيندو، سنڌ پرست کي گرفتار ڪرڻ جون تدبيرون سوچيندو، گهر آيس.

مان جنهن وقت گهر پهتس، تنهن وقت رات جا اٺ ٿي رهيا هئا. منهنجي گهر واري چلهه وٽ ويٺي هئي، ۽ ٻارن لاءِ ڊنر تيار ڪري رهي هئي، يعني دال چانورن جي کچڙي رڌي رهي هئي ۽ شڪر ڪري رهي هئي.

مٿي تي رڌو رکندي پڇيائين، ”اچ ڪلهه ڏاڍي دير سان گهر ٿا اچو؟“

”ڇا ڪريان، ڪم وڌي ويو آهي.“ آهستي ورائيم.

خوش ٿيندي پڇيائين، ”فقط ڪم وڌي ويو آهي، يا پگهار به وڌيو آهي.“

پڌايو مانس ته، نه فقط ڪم وڌي ويو آهي، پر اٽي، چانور ۽ دال جي قيمت به وڌي ويئي آهي، فقط پگهار نه وڌيو آهي.

مون ڏانهن نهاريندي پڇيائين، ”ڏاڍا فڪرمند پيا ڏسجو. خير ته آهي نه؟“

ورائيم، ”ملڪ جي سالميت خطري ۾ آهي.“

”ملڪ ته پاويهه سالن (هن ڪهاڻيءَ ۾ ذڪر اڄ ڪان ٻه سال اڳ جو آهي) کان خطري ۾ آهي.“ ٻاهه کي ڦوڪ هڻندي چيائين، ”محمد علي جناح جي ڏينهن به تو کي ملڪ خطري ۾ نظر ايندو هو. خواجه ناظم الدين جي ڏينهن به تون چوندو هئين ته ملڪ خطري ۾ آهي. غلام محمد لنگڙي ۽ سڪندر مرزا جي ڏينهن ۾ به چوندو هئين ته ملڪ خطري ۾ آهي. فيلڊ مارشل ايوب خان جي دور ۾ به چوندو هئين ته ملڪ خطري ۾ آهي. هاڻ جنرل آغا يحيٰ خان جي ڏينهن ۾ به چوين ٿو ته ملڪ خطري ۾ آهي. اهو ماريو خطرو آخر ڪڏهن ٽرندو؟“

”اهو خطرو نوڪريءَ مان رٽائر ٿيڻ کانپوءِ ٽرندو.“ ڪيس اجائي بحث کان ٽارڻ لاءِ چيم، ”ڪڇڻيءَ ذرو ڏي ته ڪائي رات پاليءَ تي وڃان.“

گهر واريءَ پاڙيءَ ۾ مونکي ۽ ٻارن کي ڪڇڻي وجهي ڏني. مان ڪڇڻيءَ جا ڪوسا ڪوسا گرهه کائيندو ويس ۽ ٻارن جي آدم شماري به ڪندو رهيس. منهنجو ٽيون نمبر پٽ حاجن غائب هو. گهر واريءَ کان پڇيم، ”اهو رولو ڇورو حاجن اڃا نه موٽيو آهي ڇا؟“

”شام ڌاري آيو هو.“

”پوءِ ڪيڏانهن ويو؟“

”پاڙي جي ٻارن سان ونجهه وٽي راند ڪرڻ ويو آهي.“

”منسپالٽيءَ وارا ڳهڻيءَ ۾ وري باب هٽي ويا آهن ڇا؟“

”ها.“

”پوءِ ويندي ويندي پٽر هٽي پيچي ڏو وچانس،“ چيم، ”نه هوندو بلب، ۽ نه ٿي ڇورا رات جو سڙڪن تي ونجهه وٺي ڪندا.“

گهر واريءَ پڇيو، ”وري ڪڏهن موٽندؤ؟“

”شايد صبح تائين نه موٽان،“ وراڻيم، ”اڄ رات مونکي خطرناڪ سنڌ پرست گرفتار ڪرڻو آهي.“

خوف وچان چيائين، ”متان پاڻ ماراڻي اچين.“

”پرواهه نه ڪر،“ وراڻيم، ”سنهنجي ڪاٽي منهنجو اٺ سو رُپين ۾ انشوئرنس يعني ويمو ڪرايو آهي. مري ويس ته ان ڪاروني رقم مان سڄي عمر ٻارن سميت عيش ڪنديئن.“

ان ڪان اڳ جو منهنجي فرمانبردار ۽ ڇٽيواري زال منهنجي موت جي تصور کان هنجون هاري، مان گهر مان ٻاهر نڪري آيس.

ڳهڻيءَ ۾ اڇي مون پنهنجي پٽ حاجن جي ٻاري ۾ ڀڃاڳايا ڪٽي. خبر پئي ته هو تندي آغا وارن سان ونجهه وٺي ڪرڻ ويو آهي. مون پٽر ڪٽي منسپالٽيءَ جو بلب پيچي ڇڏيو ۽ ڳهڻيءَ ۾ ڪڪهه اونده ٿي ويئي.

مان سنڌ پرست جي ڳولا ۾ نڪري پيس.

مون سڀ کان اڳ ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ جو جائزو ورتو. برابر. برباد جواني ۽ سوشلزم مرده باد جي وچ ۾ لکيل هو، ”ون يونٽ ختم ڪريو.“

مون اسٽيشن روڊ تي نظر ڊوڙائي. سامهون وارين سوڙهين ڳهٽين ڏانهن شڪي نگاهن سان ڏٺم. انهن ڳهٽين مان هڪ ڳهٽيءَ ۾ ٻه سنڌي افسانه نگار رهندا آهن، جن مان هڪڙو رسالو به ڪيندو آهي. ٻئيءَ ڳهٽيءَ ۾ به هڪ افسانه نگار رهندو آهي. منهنجو خيال انهن ٽنهي ڏانهن ڇڪجي ويو. انهن ٻن ڳهٽين ۾ ڪجهه سنڌي شاگرد به رهندا آهن. انهن تي به شڪ پيم. خيالن جا لغڙ ٻئي آڏايم، جو پريان هڪ شخص کي ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ وٽ بيهندي ڏٺم. ڪيس ڪوٽ پتلون پاتل هو ۽ وار جائيتا هئس. پانيم، اهوئي بدمعاش

آهي، جنهن کي آتش شر ط هٿ لڳو آهي. پرسان وڃي، پٺيان ٻيهي ڪانئس پڇيم، "ڇا پيو ٿئي."

وراڻيائين، "اندو آهين ڇا! ڏسين نه ٿو، پيشاب پيو ڪريان."

مان ڀاڙي ڪنهندو ٻري هلندو ويس.

ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ فرلانگ کن ڏکهي آهي. اڻپوري روشنيءَ ۾ سڄي پٽ تي نظر رکڻ مشڪل محسوس ڪيم، تنهنڪري پٽ آڏو هلڻ شروع ڪيم.

اسپتال جي اوائلي در کي بند ڪيو ويو آهي. ان در آڏو ٻڙ جو وڻ آهي، جنهنجي اوٽ ۾ اوائلي در جي ڏاکڻ جا پنج ڏاکا آهن. انهن ڏاکن تي ٻه شخص ويٺا هئا. ٻه سگريٽ ڇڪي رهيا هئا. کين غليظ ڪپڙا پاتل هئا. شڪل شبيهه مان موالي پئي لڳا. هو مون کي ڏسي سس پس ڪرڻ لڳا. ٻه چار چڪر هڻي ڪانپوءِ، سوچيم، نه ٿي سگهيٿو، سنڌ پرست غدار ڀرو پيو ٿي پنهنجو ڪم ڪندو هجي، تنهنڪري چڪر هڻندي، ڏاکڻ جي ويجهو ٿي لنگهيس. هو چرس ڇڪي رهيا هئا. هڪ چٽي کنگهڪار ڪندي چيو، "بادشاهو، گولي شولي گهرجيئي؟"

مان آنان گولي ٿي ويس. روڊ جي ٻئي پاسي هلڻ شروع ڪيم. اک اسپتال جي پٽ تي رکيم. هردم اهو اوندو لڳل هوم ته ڪٿي اهو غدار اک بچائي نعرو لکي الوپ نه ٿي وڃي. هلندي هلندي، ايندي ويندي، اک پٽ تي رکيم. ٻه-چار دفعا فٽ پاٿ تي ٿاٻا به کاڌم، پر پٽ تان اک نه ڪڍيم. فردوس هوٽل ٻاهران ڪجهه نوجوانن جو ٽولو بيٺو هو. هو پاڻ ۾ اڙدو ڳالهائي رهيا هئا، تنهنڪري مٿن شڪ نه ڪيم. سوچيم، هنن جو ون يونٽ سان ڇا جهڳڙو ويرا! جڏهن سندن پاسي مان لنگهيم، تڏهن هڪڙي چٽي مونکان اڙدوءَ ۾ پڇيو، "ڪنهن نرس جي چڪر ۾ آهين ڇا."

ڏاڍو ککو وڪو ٿيم. جواب ڏيڻ بدران تڪڙو تڪڙو آنان هليو ويس. صالح بلاول گهٽيءَ وٽ بجليءَ جي ٿنڀي کي ٽيڪ ڏيئي بيهي رهيس، ۽ ليڊي ڊفرن اسپتال جي پٽ ڏانهن ڏسندو رهيس.

گاڏي کاتي کان تي چوڪرات اسپتال ڏانهن اچي رهيا هئا.

پريان ڏي تاڙي ورتم ته هو ڪنهن زبردست بحث ۾ مبتلا هئا ۽ هڪ ٻئي کي مات ڪرڻ جي چڪر ۾ هئا. مان هڪدم روڊ ٽپي اسپتال جي پٽ وٽ وڃي ويٺس. هو ڳالهائيندا منهنجي پاسي مان اچي لنگهيا. ڪا پنجابي فلم ڏسي موٽيا هئا، جنهن جا ڪالما ڪين سمجهه ۾ نه آيا هئا. هو ڪالمن جي معنيٰ ۽ مفهوم تي بحث ڪري رهيا هئا. مان مايوس ٿي، موٽي اچي بجليءَ جي پول وٽ ويٺس.

ويٺي ويٺي اڌ ڪلاڪ کن مس گذريو هوندو، جو هڪ سائيڪل اسپتال جي پٽ وٽ اچي بيٺي. سائيڪل تي ڊبل سواري هئي. هڪ چٺي جي هٿ ۾ ڊبو هو ۽ ٻئي جي هٿ ۾ برش. هنن سائيڪل فٽ پاٿ تي بيهاري ڇڏي ۽ پٽ تي ڪا خالي جاءِ ڳولڻ لڳا. مان ڪرڙي اک سان کين ڏسندو رهيس ۽ ٻنهي کي هڪ ئي مهل گرفتار ڪرڻ جي ترڪيب سوچڻ لڳس. هنن کي هڪ هنڌ پٽ تي خالي جاءِ نظر آئي. هڪ چٺي بنا هٻڪ جي ڊٻي ۾ برش ٻوڙي پٽ تي لکڻ شروع ڪيو.

مان ذري گهٽ ٻوڙندو مٿن وڃي ڪڙڪيس. ڪاميابيءَ جي خوشيءَ ۾ اکر نه پئي اُڪليو. سندن سائيڪل ۾ هٿ وجهي بيهي رهيس. جنهنجي هٿ ۾ ڊبو هو، تنهن پڇيو، ”اڙي، سائيڪل چور ته ناهين؟“

”نه، نه،“ مون کين ورائيو، ”توهين اطمينان سان، جيڪي وٺيو، لکو.“

هڪ چٺي ڏاڍي چستيءَ ۽ ڦڙتيءَ سان پٽ تي لکيو، ’قسمت جو حال معلوم ڪرڻ لاءِ ملو- پروفيسر آر ڪي پرديسيءَ سان.‘

مايوسي مٿن ڪي وڪوڙي وئي. موٽي وڃي بجليءَ جي پول وٽ ويٺس. ڪجهه دير لاءِ ائين محسوس ڪيم، ته رات جا اٺ پهر آڏامي ويندا، پر خطرناڪ سنڌپرست باغي هٿ نه ايندو ۽ صبح جو ڊپٽي صاحب منهنجي بدلي لورالائيءَ ڏانهن ڪرائي ڇڏيندو. مان دل ۾ ون يونٽ، سنڌپرست باغيءَ، ۽ ڊپٽيءَ کي پاراتا ڏيندو رهيس.

ڪجهه دير ڪانپوءِ ٽريفڪ جي آمدرفت گهٽ ٿي ويئي. مائهن

جو لنگهڻ به گهٽ ٿي ويو. پول وٽان منهنجي نگاهه سموريءَ پٽ ٿي پٽجي رهي هئي. اوچتو هڪ شخص کي پٽ ڏانهن وڌندي ڏٺم. هو پٽ جي برڻن پاسي هو، ۽ چڱيءَ طرح نظر نه پئي آيو. مان هڪدم پاڇي جي سنوت ۾ هلو ويس. ٻڙ وٽ ٻيهي ڏانهس ڏٺم. هڪ قاتل پٽ ڏن ڪپڙن وارو ملنگ پٽ وٽ گوڏڙي وڇائي ليٽي پيو. سوچيم، هيءُ ٿي آهو سنڌ برست باغي آهي. روپ بدلائي آيو آهي، ۽ اڄ رات جو پٽ تي ون يونٽ خلاف نعرو لکي پڄي ويندو.

مان سندس پرسان وڃي بيٺس. هن مونڏانهن اک کڻي به نه نهاريو. هو پئي پاڻهون کنڌ هيٺان ڏيئي آسمان ڏانهن ڏسڻ لڳو.

پڇيو مانس، "ڪير آهين، ۽ هت ڇو سميو پيو آهين."

ورائي پڇيائين، "تون ڪير آهين، ۽ اهڙو واهيات سوال ڇو ٿو پڇين؟"

مان منجهي پيس. ڪجهه نه آڪليو ته چيومانس، "مان به پٽ وٽ سمهڻ چاهيان ٿو."

"تون وانگر بي گهر آهين؟"

"ها."

"پٽ ڪوڙي سمهي پئُ." چيائين، "اڄ رات جو جڏهن چوڪيدار ايندو، تڏهن ڪيس پائلي ڏيئي ڇڏجانءِ."

مان سندس برسان ويهي رهيس. ڪيس ڪوتڻ لاءِ چيم، "ون يونٽ به وڏي لعنت آهي. اسانکي بي گهر ڪيو اٿائين."

پڇيائين، "ون يونٽ ڇاهي؟"

ورائيم، "سالميت جي نالي ۾ پاڪستان جو ٻيڙو ٻوڙڻ واري حرڪت."

لاپرواهيءَ وچان پڇيائين، "۽ اهو پاڪستان وري ڇاهي؟"

مون حيرت مان ڏانهس ڏٺو. چيم، "نشي ۾ نه ناهين جو پاڪستان جي به ڪا خبر نه اٿئي."

پڇيائين، "پاڪستان ڪنهن ملڪ جو نالو آهي؟"

"ها" هڪدم ورائيم، "پاڪستان دنيا جو سڀ کان وڏو

اسلامي ملڪ آهي. هندستان جي ڪجهه حصن کي ملائي پاڪستان نالو ڏنو ويو آهي."

آرام سان پڇيائين، "۽ اهو هندستان وري ڪٿي آهي؟"

"ايشيا ۾."

"۽ ايشيا ڪٿي آهي؟"

مان مٿي کي هٿ ڏيئي آتان آئي ويس.

اميد جي ننڊ ننڍڻ لڳي. لورالائي ڏانهن بدلي ٿيڻ جي پڪ ٿيندي ويئي. سوچيم، گهر موٽي وڃان. رال ۽ ٻارن کي لورالائيءَ ڏانهن ڪوچ ڪرڻ جو اطلاع ڏيان. آتي ٻيهڻ بيڪار پانيم. موٽڻ لاءِ مُڙيس. وچڻ ڪان اڳ هڪ دفعو پٽ ڏانهن ڏسڻ جو خيال جاڳي آتيو. منهن ورائي پٽ ڏانهن ڏٺم.

منهنجي حيرت جي حد نه رهي. هڪ ڊيگهو شخص پٽ تي ڪجهه لکي رهيو هو. مان پير پير ۾ ڪٽندو، آهستي آهستي هلندو، سندس پٺيان وڃي بيٺس. هنجي مونڊانهن پٺي هئي. قد بت مان هو ڇوڪرات پئي لڳو. هو پٽ تي لکي رهيو هو- ون يونٽ مرده باد.

مون وڌي وڃي سندس ڪنڌ ۾ هٿ وڌو. رڙ ڪندي چيم، "بدمعاش، پاڪستان جي اتحاد جا دشمن، مونکي ذري گهٽ لورالائي بدلي ڪرائيندڙ، سنڌ پرست باغي! اڄ تنهنجو خير ناهي."

مون پَرَ ڪري کيس ڪنڌ تي مُڪ وهائي ڪڍي. هو ڦيري کائي فٽ پاٿ تي ڪري پيو. ٽيوب لائيٽ جي روشنيءَ ۾ ڏانهس ڏٺم.

هو منهنجو ٽيون نمبر پٽ حاجن هو.

غلام نبي مغل

جنگ جاري رهي....

هڪ ماڻهو مون وٽ آيو. سنڌس هلت چلت مان ظاهر هو ته پاڻ سوشل ورڪر هو. ڏاڙهي وڌيل، خاڪي پتلون، اڇي خميص- بنَ ڪيسن واري، جنکي ڍڪ پڻ هئا ۽ جي ڪاغذن سان سٽيل هئا. هڪ کيسي جو بٽڻ بس ڇڇڻ وارو هو. وار سنواريل ۽ ڇهري تي هڪ عوامي سنجيدگي ڇانيل هئي. عليڪ سليڪ ٿي. مون کيس ڪرسي آڇي. (جيڪا منهنجي پهرين غلطي هئي) ڪرسيءَ تي ائين ويهي رهيو، جيئن اسانجا حاڪم عوامي اقتدار تي قبضو ڪري ويهي رهندا آهن.

اسانجي گفتگو شروع ٿي.

”سائين خوش آهيو؟“ هن مونکان پڇيو.

”دعا آهي ادا.“

”چڱا ڀلا؟“

”مهرباني.“

”طبيعت ڪيئن آهي؟“

آءٌ منجهي پيس. انهيءَ ڪري جو مون طبيعت جي ٺيڪ هئڻ، نه ٺيڪ هئڻ بابت سوچيو ئي نه هو. تڪڙ ۾ چوڻو پيو، ”بلڪل ٺيڪ آهي.“

”الحمد الله.“ ايترو چئي هو خاموش ٿي ويو.

آءٌ به خاموش ٿي ويس. جلدي سمجهي ويس ته هو به چاهي ٿو ته آءٌ به اها ڏيکهه شروع ڪريان، پر مون به صفا نابري واري. هڪ منٽ جي ڏکي ۽ عذاب جهڙي خاموشي ڪانپوءِ نيٺ مونکي چوڻو پيو.

”سائين حڪم؟“

”سائين حڪم ڇا جو؟“ اصل وڇانجي ويو، ڇڻ مون سنڌس

پيءُ ڏاڏي تي ڪي ڏاڍا احسان ڪيا هئا، ”سائين غريب ڪهڙا حڪم ڪندا، عرض ڪريون ٿا.“

اِت مون سوچيو ته ڪو سوشل ورڪر سان گڏ شاعر به آهي. رُلي ويس. دل ۾ سوچيم ته: ڳالهه ڦيرائي ته جند ڇُٽي.

”اوهانجو نالو؟“

”غريب علي.“

نالي ٻڌڻ سان مونکي ائين لڳو، ڄڻ دشمن بنا ڪنهن اعلانِ جنگ جي اسانجي بين‌الاقوامي سرحدن کي پار ڪري آيو آهي.

”رهندا ڪٿي آهيو؟“ مون پنهنجي روايتي قومي حوصلي کي بلند ڪندي پڇيو.

”غريب‌آباد ۾.“ هُن نيازمند ٿي جواب ڏنو ۽ مون يڪدم پنهنجي حوصلي کي پست ٿيندي محسوس ڪيو.

”آيا ڪهڙي ڪم سان آهيو؟“ مون جلدي جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي.

”سائين پنهنجي شهر ۾ بي شمار غريب رهن ٿا، تن جي ئي ڪم سان آيو آهيان. باقي اسانجا ڪهڙا ڪم.“ هيءَ ته ماڳهين بمباري ڪرڻ لڳو هو. سمجهيم ته معاملو بلڪل سلامتي ڪائونسل ۾ پيش ڪرڻ جهڙو آهي. پر شايد مڪاني سطح تي فيصلو ٿي وڃي.

”اوهين ڇا ڪندا آهيو؟“ مون پڇيو.

”سائين، غريبن جا ڪم ڪندو آهيان.“

”نه، منهنجو مطلب آهي اوهين پاڻ بذات خود ڪهڙو ڪم، يعني ڪهڙو ڌنڌو ڪندا آهيو؟“مون نهايت وضاحت ۽ بلاغت سان کيس سمجهايو.

”سائين داستانِ غم نهايت لنبي آهي.“

سوچيم: رُلي ويس. هڪ داستان غم ۽ پيو نهايت لنبي؟

”سائين چار سال نئشنل پبلڪ پارٽي ۾ تعلقي جوائنٽ سيڪريٽري هوس. ٻه سال پاڪستان غريب پارٽي جو باني صدر هوس ۽ هڪ سال ٽي مهنا ۽ ست ڏينهن ٿيا آهن، هفته روزه ’پبلڪ پڪار‘ جو اعزازي ايڊيٽر آهيان. انهيءَ کان علاوه بي شمار انجمن

جو عهديدار رهيو آهيان، جن ۾ ادبي، سياسي، قومي، علاقائي، عوامي سڀ شامل آهن.“

”نه سائين، منهنجي سوال جو مطلب اهو نه آهي. مون رڳو اوهانکي اهو عرض ڪيو، ته اهو ڪهڙو ڪم يا ڌنڌو ڪندا آهيو، جن مان اوهانکي ڏوڪڙ ملندا هجن، جن سان اوهانجو گذر سفر ٿيندو هجي.“

مون پنهنجي سموري ذهني قابليت انهيءَ هڪڙي سوال تي صرف ڪئي. پر هو رڳو کلڻ لڳو.

”سائين، اهي سڀ ڌنڌا جيڪي مٿي عرض ڪري آيو آهيان، تن مان آءٌ نالو ڪمائيندو آهيان ۽ پوءِ اهو نالو جت به استعمال ڪندو آهيان، آتان ڏوڪڙ پيا ملندا آهن.“

منهنجي دل ۾ هزار وسوسا جاڳيا. دل ۾ چيم: سيائو ٿي ۽ ڳالهه هينئر ئي صفا ٿئي ته بهتر.

”ڀلا اهو نالو مون تي به استعمال ڪربو ٿا يا....“

هن کلي ڏنو ۽ مٿي تان ٽوپي لاهي کڻي ڪڇ ۾ رکيائين. ٽوپي لهڻ شرط سندس ٽِپڻ چمڪات ڏنو. هو بانڪ آئوٽ واري زماني ۾ الائي ڪيئن رستي تي هلندو هوندو، ضرور ’ڪئمو فليز‘ ڪندو هوندو. شروع شروع ۾ جو مون چيو آهي ته هنجا وار سنواريل هئا. حقيقت ۾ ٽوپي اهڙي پيل هوس. وارن جو ته ماڳهين قحط هوس.

”نه سائين، اوهان جهڙي عاليشان آفيسر تي ڪير پنهنجو نالو استعمال ڪندو. اوهين ته مونکي به استعمال ڪري سگهو ٿا....“

”جي؟“ مونکان ڇرڪ نڪري ويو.

”منهجو مطلب غريبن جي ڀلي خاطر، انهن جي فلاح ۽ بهبود خاطر، ملڪ جي يڪجهتي، سالميت ۽ طبقاتي ڪشمڪش لاءِ، لاءِ، بندو حاضر آهي.“ هُن ڪنڌ جهڪايو ۽ سندس ٽِپڻ وري چمڪاٽ ڏنو.

”ميان ٻڌ —“ مون وري حوصلي کي بلند ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”اهي جيڪي به نالا تون وٺي ويو آهين، تن

مان هڪ سان به منهنجو واسطو نه آهي. تون غلط آفيسر وٽ آيو آهين. جيئن ته آءٌ پڻ عوام جو نوڪر آهيان، انهيءَ ڪري تو کي صحيح ڏس پتو ڏيندس ته اهو ڪم ڪنهنجو آهي."

"ها سائين، اوهان جهڙا رهبر ٽيندا ته منزل دور نه آهي."

"منزل ته سائين دور اٿئي." مون چيو، "انهيءَ ڪم لاءِ تون هن ماڻهن وٽ وڃ - هڪ صدر مملڪت جمهوريه پاڪستان ۽ ٻيو حد جي صوبيدار وٽ...."

هو ڪلڻ لڳو. اوچتو منهنجي ٽيليفون جي گهنٽي وڳي ۽ غريب علي ڏڪي ويو ۽ ڏڪي ڦڪو ٿي ويو. ڦڪو ٿي ڪنهن مهل مون ڏانهن، ڪنهن مهل ٽيليفون ڏانهن ڏسڻ لڳو. منهنجي ٽيليفون واقعي اهڙي آهي، پهرئين ڏينهن آءٌ به ڏڪي ويو هوس، پر پوءِ هري ويس. اندر گهنٽي ڪونه اٿس، پر ڪو گهنڊ رکيل اٿس.

"معاف ڪجو، ٽيليفون جي گهنٽي خراب آهي."

"سائين اجا ته خراب آهي، ته منهنجو ساهه ڪيئي ڇڏيائين. هر اهڙي گهنٽي مون اڳ به ٻڌي آهي. 'ڪنڊ ڪوٽ ٽاڪيز' ۾ انٽرول ۾ وڄندي آهي." هو کلڻ لڳو. آءٌ پنهنجي ٽيليفون جي بيعزتيءَ ڪري بلڪل سنجيده ٿي ويس ۽ دل ۾ دعا گهرڻ لڳس ته وري ڪو ٽيليفون ڪري. وري هي ڏڪي، ۽ ڏڪي ڏڪي. منهنجي آفيس جي ڏاڪڻ لهي هليو وڃي.

"سائين مون اوهانجي ڳالهه نه سمجهي..." غريب علي وضاحت طلب ڪئي.

"سائين منهنجي چوڻ جو مطلب سليس سنڌيءَ ۾ اهو آهي، ته اهي سڀ نالا: جهڙوڪ فلاح بهبود، سالميت ۽ يڪجهتي. آءٌ صدر مملڪت جي تقريرن ۾ ٻڌندو آهيان. پيا لبدر به چوندا آهن، پر انهن ڪي ڪنگهي به ڪوڪونه ٿو، جو هو صدر مملڪت نه آهن. تنهنڪري صدر صاحب کي چئو، ته تقريرون ڪرڻ ڪانسواءِ رکو حڪم ڪري، پوءِ ڏس حد جو صوبيدار ڪيئن ٿو تعميل ڪرائي. ٻئي ڪنهن ۾ ايتري مڙسي نه آهي."

ايترو چئي مون ڏٺو ته غريب علي سوچ ۾ ٻڏي ويو ۽ مون

به محسوس ڪيو ته مونکي هڪ ذميدار آفيسر هئڻ ڪري هڪ عام ماڻهو، سو به سوشل ورڪر معنيٰ ڳالهائڻ جي بدران رڳو هون ها ڪرڻ گهرجي. اهو سوچي آءٌ صفا گنڀير ٿي ويس. غريب علي اڃا سوچ ۾ ٻڏو پيو هو، سو اوڏي مهل خوشقسمتي سان ٽيليفون جي گهنٽيءَ جي گهوگهات همراه کي ڪرسيءَ تان ڪبرائيندي بچايو. مون سمجهي ورتو ته هاڻ غريبن جي همدرد جا حوصلا خطا ٿين پيا ۽ جي ۾ - ٿي اهڙيون گهنٽيون وڳيون ۽ مون پنهنجي همت، شجاعت ۽ دليريءَ سان ڪم ورتو ته همراه آيو رهيو.

”اوهانجي تجويز سان آءٌ سؤ فيصد متفق نه آهيان. صدر صاحب ته ڀلي حڪم ڪري، پر اهي سڀ ڪم جي اڃا چيا آهن، سي نافذ حد جو صوبيدار ڪري، اها ڳالهه سخت غير جمهوري آهي. ان لاءِ آءٌ، پنهنجن عهدن جي آڌار تي، سخت احتجاج ڪريان ٿو.“

”ته پوءِ سائين، پنهنجي ملڪ ۾ ٿي فلاح بهبود ۽ يڪجهتي ۽ پيون به سڀ اهڙي قسم جون ڳالهيون.“

مون ڏٺو پئي ته غريب علي وري احتجاج ڪرڻ وارو هو، پر مون ڳالهه بدلائي:

”خير ڇڏيو انهيءَ ڳالهه کي، اهو ٻڌايو اوهان جا مشغلا ڪهڙا آهن؟“

”سائين مشغلو صرف هڪ آهي. غريبن کي سندن وڃايل حق وٺي ڏيڻ.“

”اڇا! غريبن جا حق وڃائجي ويا آهن!“ آءٌ صفا حيران ٿي ويس. ”ڪڏهن؟ ڪٿي؟“

”ڇڏيو سائين، مشڪري ٿا ڪريو.“

اهو جملو ٻڌي آءٌ يڪدم سيريس ٿي ويس. آخر آفيسر هوس. ۽ نيٺ آفيسر ٿي چيومانس، ’معاف ڪجو، هن وقت مون وٽ وقت ڪونهي. هاڻ ڪنهن ٻئي پيري اچجو.“

”سائين فقط ٻه منٽ....“ غريب علي غربت منجهان چيو.

”آءٌ آفيسر آهيان، ٽيليفون آپريٽر نه، جو ٻن منٽن جو وقت وڏائي ڏيان.“

”سائين فقط هڪ منٽ....“

”ادا، وقت نه وڃائي، منهنجو وقت نهايت قيمتي آهي.“

غريب علي اجا اڌ منٽ جي گهٻيل ڪري ها، پر الله پلو ڪري مون واري ٽيليفون جو، جنهن نهايت صحيح وقت تي ۽ ٺيڪ ٺيڪ نشاني تي وٺي گهو گهاٽ ڪيو ۽ هٽي غريب علي جا لاهه پٽي وڌئين. چرڪ به اهڙو پريائين، جو مونکي خود غريب علي تي قياس اچي ويو، پر هڪ ڳالهه ڪري آءٌ مطمئن هوس، ته مون وارو ٽيليفون رکيو چرڪ پرائي ٿو، ماڻهوءَ جي صحت تي اثر انداز نه ٿو ٿئي.

غريب علي اٿيو ۽ نهايت غربت وارا قدم کڻندو ٻاهر نڪري ويو. مون محسوس ڪيو ته مون ۾ سڀ خوبيون موجود آهن يعني خوش خلقي، نئڙت، خدمت جو جذبو ۽ آفيسرن وارو رعب ۽ وٽ پڪڙ. دعا گهريم، الله اجا وڌائي. آمين!

ايتري ۾ ٽيليفون جي گهنٽي وڳي. غريب علي هجي ها ته پڪ چرڪ پري ها. ريسور کنيم ته غريب علي جو آواز هو.

”ميان آخر تنهنجو مطلب ڇا آهي؟“ مون پڇيو.

”سائين مونکي رکو اهو ڇوڙٿو آهي، ته آءٌ هڪ ويڪلي اخبار جو اعزازي ايڊيٽر به آهيان. اها ڳالهه آءٌ اوهانجي ذهن ۾ نشين ڪرائي نه سگهيو هوس.“

”هان بلڪل ٿي ويئي ذهن ۾ نشين. بس.“ مون زور سان چيو. اتي مونکي پردا نشين ياد اچي ويا ۽ موڊ سٺي ٿي وئي.

”پوءِ سائين آءٌ وري اچان ٿو.“ غريب علي نهايت اعتماد سان چيو ۽ منهنجي موڊ نهايت خراب ٿي وئي.

”متان آيو آهين،“ مون رعب منجهان چيو، پر پوءِ نرم ٿي ويس. ”آخر مسٽر غريب علي اوهين ڇا ٿا چاهيو؟“

”سائين ڪمال آهي، ڳالهه ذهن ۾ نشين ٿي ويئي پوءِ به ..... من غريب تي ڪاوڙجو ـــ مطلب اهو آهي ته مان پنهنجي اخبا پبلڪ پڪار ۾، اوهانجي آمد جي، اسانجي شهر ۾ خبر ڏيڻ چاهيا ٿو....“

”ته پوءِ پلي ڏئي ڇڏ، انهيءَ ۾ پڇڻ جي کهڙي ڳالهه آهي؟

"سائين ته پوءِ مهرباني مهرباني. آءٌ خبر جو مسودو اوهان ڏي موڪليان ٿو، پوءِ جيڪي اوهانکي پسند اچي. انشاالله پنهنجي تعلقات ۾ هڪ نئين روشن افروز دؤر جو اضافو ٿيندو...."

۽ ٽيليفون بند ٿي ويئي. آءٌ روشن افروز دؤر بابت سوچڻ لڳس.

ڪلاڪ ڏيڍ کانپوءِ هڪ ڇوڪرو منهنجي آفيس ۾ آيو ۽ ٻه ٽي ڪاغذ مونکي ڏنا ۽ چيائين، "سائين، استاد غريب علي چيو آهي جواب موڪليو."

مون کيس ٻاهر ترسڻ لاءِ چيو ۽ ٽي ڪاپي سائز ڪاغذ ڏسڻ لڳس. هڪ طرف غريب عليءَ ٻه اکر لکيا هئا.

'سائين سدائين خوش هجو. الله تبارڪ تعاليٰ ڪري اوهانجي بادشاهي قائم و دائم ۽ صحيح و سالم هجي (هونئن اصولي طور تي مان بادشاهت جي خلاف آهيان) هن حقير پر تقصير جو عرض هيءَ آهي، ته بحثيت هڪ اعزازي ايڊيٽر هفت روزه پبلڪ پڪار جي، مان اوهانجي، اسانجي شهر ۾ جلوه افروز ٿيڻ تي هڪ عدد نيوز ائٽم ڏيڻ چاهيان ٿو. ساڳي خبر جا ٽي نمونا حاضر آهن، جيڪا پسند اچي تنهن بابت ٻڌائيندا.'

خبر نمبر ۱

نمائنده خاص وٽان

جناب .... جي بدلي اسانجي شهر ۾ هڪ نيڪ فال آهي. جناب موصوف نهايت ايماندار، خدا ترس، ڊيوٽي جو پابند، عبادت گذار ۽ دوست نواز آهن. پاڻ جيت ٻه رهيا آهن، ڪامورا شاهي جي روايتي دٻدٻي ۽ فضل ربي جي لعنت کان نهايت دور رهيا ۽ هرهنڌ عوام کين پنهنجي اکين ۾ جاءِ ڏني. صاحب موصوف جي اچڻ ڪري هت بهار جي آمد محسوس ٿئي ٿي، ۽ دعا آهي ته سندن روايتي سخاوت ۽ دوست نوازي جو فيض جاري رهي. الله ڪري کين اجا به وڏيڪ منصب ملي.

خبر نمبر ٢

اسانجي نمائندي وٽان

جناب .... تاريخ ٤ جنوري تي هتي چارج سنڀالي. صاحب موصوف هڪ ايماندار ۽ برجستو آفيسر آهي ۽ اميد اٿئون ته هن شهر جي عوام لاءِ رحمتِ الهي ثابت ٿيندا. هونئن ڪن شر پسندن، صاحب موصوف جي ڪردار بابت ڪي مشڪوڪ ڳالهيون ڦهلايون آهن، پر اسين سمجهون ٿا ته اهو سڀ ڪوڙ آهي. انشاءالله ٻود ڪا دود پاڻي ڪا پاڻي ٿيندو ۽ هنن ئي ڪالمن ۾ آئنده تفصيلن جو انتظار ڪريو.

خبر نمبر ٣

جناب .... جي بدلي سان هن شهر جي رهاڪن ۾ خوف ۽ بي چيني جي لهر ڊوڙي ويئي آهي. صاحب موصوف جي ڪڌن ڪرتوتن جي ڇاڻ سنڌ جي صحافت ۽ عوام جي ذهن ۾ چٽي طرح نقش ٿيل آهي. هي ڪامورو نهايت راشي، مي نوشي جو شوقين، عياش ۽ عوام سان نسورو ناحق ڪندڙ آهي. هن صاحب جو ماضي اهڙن ڪمن سان نهايت تابناڪ آهي ۽ جو انشاالله قسط وار شايع ڪبو.

اڃا اهي تازيون خبرون پڙهي بس مس ڪيون هيم، ته ٽيليفون جي گهنٽيءَ گهوگهات ڪيو ۽ ڏڪائي وڌئين. رسيور ڪن تي رکيم ته غريب عليءَ جو آواز ٻڌم، "سائين خوش آهيو. خبرن جا نمونا پڙهيا اوهان."

"پڙهيم."

"سائين، ٻهرئين خبر دوستيءَ جي آهي." غريب علي وضاحت ڪئي. "ءَ اسانجا تعلقات انشا الله نهايت دوستانا رهندا ۽ اوهان اسانجي اخبار جا لائف ميمبر ٿيندا، جنهنجو نذرانو فقط سؤ رپيا آهي ۽ پوءِ مهني سر پنڌرهن ويهه رپيا اخبار کي ڊونيشن ڏيندا. موٽ ۾ اسين اوهانجو فوٽو اخبار ۾ ڏينداسين ۽ اوهانجي ڪمن جي نهايت چڱي

نموني تشهير ڪنداسين، انشا الله اسانجي اخبار جو رڪارڊ اوهانجي ترقي لاءِ مددگار ثابت ٿيندو. اهڙا مثال اسانوٽ موجود آهن، جيڪي ڪم واري وقت ۾ دفتر ۾ ڏسي سگهو ٿا. خبر نمبر ٢ جي ڇپائيندا، ته پنهنجا تعلقات دشمنانه نه هوندا. عليڪ سليڪ پڻ ٿيندي. صرف مهني سر اخبار جي ڊونيشن لاءِ ڏهه پندرهن رپيا ڏيڊا. باقي اوهان بابت چڱائي يا برائي جي ڪا به تحقيقات نه ڪئي ويندي. باقي خبر نمبر ٣ــ، تنهنجي معنيٰ جنگ جاري آهي. انشا الله شڪست باطل جي ٿيندي."

سوچڻ لڳس ڇا ڪريان. بحيثيت مسلمان، جي اسين جنگجو ۽ ايمان سان سرشار قوم آهيون. ڀلي جنگ هلي. ۾ ڪامورو هئڻ ڪري ڪجهه دل من مٺو لڳس. خير الله اڪبر جو نعرو هڻي ڇيم، "جنگ جاري رهي."

آردو اخبار **جنگ** سنڌ ۽ سنڌين جي دشمن آهي، هن هميشه سنڌ جي مفاد جي خلاف لکيو آهي، انهيءَ جا ايڊيٽر ۽ ڪالم نويس بي ضمير ۽ ويڪائو آهن. انهيءَ اخبار جو ڪالم نويس **انعام دراني** آهو بي ضمير شخص آهي، جيڪو هڪ دفعي ذوالفقار علي ڀٽي کي 'شرابي' لکي ٿو، ۽ ٻئي دفعي قوم جو هيرو. هيءُ آهو بي شرم شخص آهي، جيڪو لکي ٿو ته: 'جي- ايم- سيد ۽ نواب مظفر اسانجي لاءِ ٻئي هڪجهڙا آهن.' نواب مظفر جهڙي بي ضمير ۽ ايوب جي چمچي، سان جي- ايم- سيد جي ڀيٽ ڪري ۽ ڀٽي جي خلاف مسلسل ڪالم لکي هن سنڌين جي سخت بيعزتي ڪئي آهي.

اسين سنڌين کي اپيل ٿا ڪريون، ته جيڪو به باضمير سنڌي هوندو، جنهن سنڌي ماءُ جي ٿڃ پيتي هوندي، جنهنکي به سنڌ جي ترقيءَ سان پيار هوندو ۽ غيرت هوندي، آهو هن **سنڌ دشمن** اخبار کي نه پاڻ وٺندو، نه پنهنجن عزيزن ۽ دوستن کي وٺڻ ڏيندو. انهيءَ اخبار جي همت افزائي ڪرڻ معنيٰ - پنهنجي دشمنن جي همت افزائي ڪرڻ.

ـ ط-ا

نجم عباسي

پٽ تي ليڪو

اڃا پاڪستاني فوج ڪونه پهتي هئي.

گذريل ٽورن ڏينهن اندر، هن شهر ۾ باعين، ڦرلٽ، مارڪٽ، زور زبردستي، ظلم، قتل ۽ عورتن جي آبرو ريزيءَ جا ڳاڻاٽي ڪان ٻاهر واقعا ٿيا هئا.

اها نه خبر ڪانهي ته شروعات ڪيئن ۽ ڇو ٿي؟ هڪ رات، اڌيءَ جو اوچتو ماڻهن جي ننڊ ڦٽي پئي. پر ۾ رهندڙ هڪڙي غير بنگالي سيٺ جو گهر، آپ سان ڳالهيون ڪندڙ ٻاهر جي پيڙن ۾ هو. ان پاڙي ۾ بيو ڪوبه غير بنگالي ڪونه هو، ۽ ڪوبه بنگالي هنجي واهر لاءِ نه وڌيو. ٻاهر جي دوران مردن جون نيزاريون، عورتن جون دانهون ۽ ٻارن جون ڪيهون ٻڌڻ ۾ آيون. پوءِ ڪا گولي هلي، ڪو چاقو چمڪيو، ڪنهن لٺ جو ٺهڪو ٿيو.... ڏينهن جو ماڻهن ڏٺو، ته ان سڙيل گهر سامهون سڙڪ تي مردن، عورتن ۽ ٻارن جا رَتَ ۾ ٻڏل لاش پيا هئا.

هن سيٺ جا شهر ۾ ٻه ڪپڙي جا وڏا دُڪان هئا، هڪڙو ٻڌي واپار جو ۽ بيو ريزڪيءَ جو. ٻئي دڪان لٽيا ويا، ڪا اڳڙي به ڪانه ڇڏي ويئي. ان ڪانپوءِ بزار ۾ بيا به ڪجهه دڪان جلايا ويا ۽ ڦريا ويا.

انهيءَ ڏينهن ٽي منجهند ڌاري، هڪ سي- ايس- پي آفيسر جي گهر تي حملو ٿيو. گهر وارن ڪي خواب خيال به ڪونه هو. ڏاڙن کي ذبح ڪيو ويو. هنجي هڪ نئين ساماڏل سهڻي ڇوڪري، جا ڍاڪا ۾ ڪاليج ۾ پڙهندي هئي ۽ موڪل تي آيل هئي، تنهن تي هڪ ٻئي پٺيان، ڏهن ٻارهن مردن وحشي نموني مجرمانو حملو ڪيو. هوءَ نستي ٿي پئي ۽ بيهوش ٿي ويئي، تڏهن هنکي لئيون هٽي ڇچري ماريو ويو. آفيسر جڏهن ٻڌو، تڏهن موٽر ۾ ٻه ٽي پوليس وارا ساڻ

ڪري آيو. هنجي گهر وٽ گڏ ٿيل هجوم، هن تي هلان ڪري آيو. ماڻس آيل سپاهي بنگالي هئا، هنن پنهنجون بندوقون هڪ ئي وقت آفيسر جي جسم ۾ ڇوڙيون، ان جي مٿان انبوهه جي لٺين ۽ خنجرن جا حملا ڪيا ڪيا ٿي ويو.

اهڙيون ڪيتريون ئي وارداتون ٿينديون رهيون.

هيءَ هڪ ننڍو شهر آهي. شمشير گنج جي نالي سان سڏجي ٿو. منجهس ڏهاڪو هزار ماڻهو رهن ٿا. هندستان جي سرحد جي ويجهو آهي. شهر جي آسپاس ڏاڍا دلڪش ڏيک آهن. پرسان ميرانجهڙي پاڻيءَ واري ندي پئي وهي. هيءَ نه اهو ديس آهي، جتي نه رڳو ماڻهن ۽ پکين جي آواز ۾ جادو آهي، پر هتي جون نديون به سريلا آواز ڪينديون وهنديون آهن، ۽ ڇوليون جهمر هڻنديون ڇلنديون ويندبون آهن. ندين جي انهن آلاپن ۽ ناچن جي درميان، جڏهن ملاح، ونجهن ۽ ڇولين جي ٿڪن ۽ سڙهن جي ڦڙ ڦڙ جي تانن تي پنهنجا گيت ڳائيندا آهن، تڏهن اهي گيت هنن جي جياپي جو سهارو بنجي پوندا آهن.

پري پري تائين چانهه جي فصل جا کيت آهن. اڪثر بارش به پوندي رهي ٿي. اپرندي طرف جبل آهن، جن جي خصوصيت آهي رنگن جو بدلجڻ. صبح جو ڪارڙا هوندا، منجهند جو ساوا ۽ سانجهيءَ جو نيرا پيا پسبا، ۽ مينهوڳيءَ ۾ ڇٽڪمرا، ڪي حصا پورا، ڪي هلڪا ڪارا، ڪي ڳوڙها ڪارا، ڪي اڇا، ڪي ساوا، ڪي واڱڻائي.

اڄ ان نظاري ۾ هڪ رنگ جو اضافو ٿيو هو. نديءَ جي وهڪري ۾ ڪي ڏاڙائون ڳاڙهيون هيون. ڪن ماڻهن ڪي خون ڪري نديءَ ۾ اڇلايو ويو هو. هونءَ به اڄ نديءَ ۾ غير معمولي جوش ۽ جولان هو، ڄڻ ته هوءَ به پنهنجي ديس واسين جي احساس کي محسوس ڪري رهي هئي. ساڳي طرح ان جي وهندڙ ڇولين ۽ ۽ ڪنڌيءَ سان پاڻي لڳڻ جو آواز هلڪي موسيقيءَ وانگر سريلو محسوس ٿيندو آهي، پر اڄ لهرن ۾ لڙ ۽ لوڏا هئا. منجهند ڌاري ان

گوڙ، گجگوڙ جي صورت اختيار ڪئي.... هڪ وڏو ڌماڪو ٿيو، پاڻيءَ مٿان دونهين جا ڪارا ڪڪر پکڙجي ويا ۽ فضا ۾ گندرف جي بوءِ ڦهلجي ويئي. جڏهن واڍو منظر صاف ٿيو، تڏهن ماڻهن ڏٺو ته نديءَ جي پل اڌ مان اڏامي ويئي هئي.

هوا به جوش ۾ هئي. سوساٽ ڪندي، سيسڙاٽ پرينڊي، سيٽيون وڄائيندي، هاڪين ۽ بيهاڙ وڻن کي هٽائيندي، هڪليندي پري گهليندي ٿي وئي. وڻ ٽڻ جهولي ائين تڙقي رهيا هئا، جيئن مڇي پاڻيءَ کان ٻاهر ڦٽڪندي آهي، ۽ ڇڻ ته پڌل ڇٽي مرونءَ وانگر زنجيرون ڇنائڻ لاءِ زور لڳائي رهيا هئا.

هڪ رات، ٻين لڳي جو وگڙو هجي، هڪڙي گهر مان ڪو ماڻهو نڪتو. ڪي شخص ٽوليءَ جي صورت ۾، هيڏانهن هوڏانهن نهاريندا وڃي رهيا هئا. هنن ان شخص کي سڃاتو. هو پوليس انسپيڪٽر هو، ۽ غير بنگالي هو. ان وقت هو نشي ۾ الوٽ هو، ۽ لڏي لمي رهيو هو. حقيقت ۾ هو ان گهر اندر شراب ۽ ڇوڪريءَ سان عيش ڪندو رهيو هو، ۽ هاڻي پنهنجي گهر ڏانهن طرف وڃي رهيو هو.

ماڻهن جو ٽولو ڏسي، انهن کي هڪڙي ڪچي گار ڏئي، رڙ ڪيائين ته: ڪير آهيو. انهن ماڻهن ڏٺين ۽ ڏانداريں جو هن تي اهڙو وسڪارو ڪيو، جو هو وري ڪو لفظ واتان ڪڍي ڪو نه سگهيو، ۽ اتي ئي ڍير ٿي پيو. انهن ٽولي وارن پاڻ ۾ صلاح ڪئي، ۽ بنگالي زبان ۾ هڪ تختي تي هي اکر لکيا ويا: 'اسين اهو به برداشت نه ڪنداسين، ته هن پليت ماڻهوءَ کي اسانجي سڀوري بنگالي زمين ۾ پوريو وڃي. ان ڪري هن کي دفن ڪرڻ لاءِ هنجو لاش بنگال کان ٻاهر موڪليو وڃي، نه ته جيڪي به ماڻهو هنجي جنازي ۾ شريڪ ٿيندا، يا دفن ڪفن ۾ حصو وٺندا، تن کي پڻ پنهنجي حياتيءَ تان هٿ ڌوئڻا پوندا.'

لاش کي اگهاڙو ڪري، انکي ڪافي بيعزتيءَ نموني بگاڙيو ويو. اختياريءَ وارن ناٿين به ان لڪيل ڌمڪيءَ جي خبر پهچي چڪي هئي. پوءِ ڪنهن نه ڪنهن نموني لاش اُتان کڻائي ويا، ۽ گهٽ ۾ گهٽ ان شهر يا ان جي ويجهڙ ۾ انکي دفن ڪرڻ جي

ڪنهنکي همت ڪين ٿي.

هڪ لڳا، هڪڙي ڊپٽي ڪليڪٽر جي گهر تي گهيرو ڪيو ويو. هو هڪ رشوتي ڪامورو هو. وڏيون وڏيون ملڪيتون ناميون هئائين، ۽ ڪيتري ئي زمين جو مالڪ ٿي ويو هو. جيتوڻيڪ اتي اچڻ وقت هو هڪ رواجي ڪلارڪ هو، ۽ معمولي مسواڙي جاء ۾ رهندو هو.

ڊپٽي مٿي ماڙيء تي چڙهي، ماڻهن کي ڏاڍيون منٿون ايلاز ڪرڻ لڳو ته:”خدا جي واسطي، رسول جي واسطي، چئن يارن جي صدقي، توهين اسين مسلمان آهيون، پاڪستاني آهيون، اسانکي جيئدان ڏيو ۽ ڇڏيو ته اسان هن ملڪ مان ئي هليا ويندا سين، وري پلجي به هيڏي ڪونه ايندا سين.“

پر هو معاف ڪرڻ وارا ڪين هئا، ۽ هنجي رت جا پياسي هئا. پوء هنکي پنهنجا ڪي پاڙيسري نظر آيا. انهن ڏي منهن ڪري چيائين ته: ”هيو نه ته من پاڙي جو ننگ پئيو، پاڙي جو واسطو ٿو وجهانو، وبهه ورهه گڏ گذاريا اٿون، پاڙي جي واسطي اسانکي وڃڻ ڏيو.“

خبر ناهي ان ڳالهه تي پاڙي وارا ڪيئن ڪجهه نرم ٿيا، ۽ هجوم کي ان تي راضي ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيا ته هو هي ديس هميشه ئي ڇڏيندا، ۽ پاڻ سان ڪاري ڪوڏي به نه کڻي ويندا. ايتري قدر جو هندستان جي سرحدن تي پهچڻ وقت، بدن تي پيل ڪپڙا به لاهي ڏيندا، ۽ الف ننگا ٿي پنهنجي اصلوڪي پرڳڻي ۾ داخل ٿيندا، ڇوته اهي سڀ شيون اسانجي رت ست مان بنايل آهن.

ڊپٽي وارن لاء هيو ڪو به چارو ڪونه هو. ڌماڪو ڪن ماڻهو هن سڄي خاندان کي پنهنجي نظرداريء هيٺ سرحد تي پهچائڻ ويا. اتي جڏهن مڙني مردن، عورتن، ڇوڪرين ۽ ٻارن پنهنجا سمورا لٽا لاهي، هنن جي حوالي ڪيا، تڏهن هنن کي هڪ دڦعو وري به چتاء ڏيئي سرحد پار وڃڻ ڏنو ويو.

ملاح ۽ مانجهي به انهيء وهڪري ۾ وهي رهيا هئا. جڏهن نديء واري پل تباهه ڪئي ويئي، تڏهن شهر تائين اچ وڃ ٻڙين

رستي تيڻ لڳي. ملاح بنگالين کي مفت ۾ پار پهچائيندا هئا، پر غير بنگالين کي وچ درياهه ۾ آڻي ٻوڙي ڇڏيندا هئا. هو پاڻ ۾ چوندا هئا، ته بنگال جي زمين ۽ هر چيز تي اسان بنگالين جو حق آهي. هي زمينون، هي کيت، هي باغ، هي نديون، هي ڪارخانا، هتي جو واپار، مزوري ۽ نوڪريون پهرين اسانکي ملڻ کپن. پناهگير ۽ ٻيا پرديسي، جي هتي رهڻ چاهين ٿا، تن کي اسانجو تورائتو ۽ محتاج ٿي رهڻ کپي، ۽ اسانجي سڀيتا ۽ ٻولي قبولڻ هنن جو پهريون فرض آهي.

ڪٿي ٽوليون لٺين، خنجرن، بندوقن ۽ ٻاڻن سان هٿياربند ٿي، رستن ۽ راهن تي ٿي بيٺيون. جو به لنگهيو ٿي، اهو جي بنگالي نه ٿي لڳو، يا بنگاليءَ ۾ پڇيل سوال جو جواب بنگاليءَ ۾ نه ڏيئي ٿي سگهيو، ته هنکي تڏي تي قتل ٿي ڪيو ويو.

غير بنگالين به جوابي حملن جي ڪوشش ڪئي. ٻن واٽ وينڌڙ اڪيلن بنگالي هندو ڇوڪرن کي بندوق سان ماريو ويو. هڪ ڇوڪر جي عمر پنج سال هئي ۽ ٻئي جي ٻارهن سال. جڏهن اها خبر شهر ۾ پهتي، تڏهن هزارين بنگالي انهن ڇوڪرن جي قاتلن جي گهر ۽ ان سان گڏ ٻن ٽن غير بنگالين جي گهرن کي گهيرو ڪري ويا. گهرن تي پٿر بازي ڪئي، ۽ گاسليٽ جا دٻا هاري، باهه ڏني ويئي. مرد، زالون ۽ ٻار منٿون، خدا جا واسطا، دانهون ڪوڪون، فرياد ڪندا رهيا، پر ٻاهر وارن جي اندر جي آگ ٽڏي ڪين ٿي سگهي، ۽ انبوهه ايستائين اتان نه هٽيو، جيستائين تيئي گهر، سڀني رهندڙن سميت سڙي خاڪ نه ٿي ويا.

ٻاهيون بلند ٿينديون رهيون، چاقو چمڪندا رهيا، ٻمن جا ڌڪاءَ فضا کي چيريندا رهيا، چيخون ڪندي ڪندي عورتن جا جسم ٿرندا رهيا، رت سان راند ٿيندي هئي.

هڪ پيري، شهر جو هڪ چڱو مڙس، جو غير بنگالين کي آٿت ڏيڻ لاءِ، هڪ غير بنگالي پاڙي ۾ ويو هو، انکي اتي خنجر هڻي خون ڪيو ويو.

هن واقعي پرندڙ باهہ تي پيٽرول جو ڪم ڪيو. واقعن ۾ تيزي اچي ويئي، ۽ اهڙيون وارداتون ٿيون، جو ٻڌائڻ سان وار ڪانڊارجي وڃن ماڻهن لاءِ لڪڻ ۽ ڀڄڻ جي جاءِ ڪانہ بچي هئي. سڄو پرڳڻو ان آگ ۾ وڪوڙجي ويو هو. ڪابہ واهر ڪانہ ٿي پهتي.

بنگالي، غير بنگالين جي آزيز ۽ منٿن جو ڀرپور تہ ڪو جواب ئي ڪونہ ڏيندا هئا، پر جي ڏيندا هئا، تہ اهو هنن لفظن ۾ هوندو هو: "توهان اسان تي ڪهڙو رحم ڪيو آهي، جو اسان اوهان تي ڪريون. توهان اسانجي ملڪ جي ساري دولت پاڻ وٽ سميٽي، اسانکي روزگار کان محروم ڪيو آهي، اسانجون نوڪريون توهان ماڻهن ڪي آهن، هتي جا ڪارخانا، ڪيٽ، جايون، زمينون سڀني تي توهانجو قبضو آهي. اسان واسطي رڳو غربت ڇڏي اٿو.... ۽ اهو توهان سڀ پاڪستان ۽ اسلام جي نالي ۾ ڪيو آهي. هاڻي وري توهان پنهنجي جان جي سلامتي لاءِ بہ پاڪستان ۽ اسلام جا واسطا ڏيئي رهيا آهيو، اسين هاڻي ان فريب ۾ ڪونہ ايندا سين."

غير بنگالين کي پنهنجي حياتي بچائڻ جو ڪو آسرو نظر ڪونہ ٿي آيو. ڪن ماڻهن هنن کي همدردي ڏيکاري ڇو: توهانکي پنهنجي حفاظت لاءِ هڪ هنڌ هلي رهڻ کپي. پوءِ جدا جدا پاڙن وارن لاءِ تي جدا جڳهيون مقرر ڪيون ويون، هڪ سئنيما ۽ بہ اسڪول. اتي هنن کي وڏن هالن ۾ واڙيو ويو.

هن شهر ۾ غير بنگالين جي آدمشاري ڇهہ ست سؤ کن هئي، جن مان ڪيترا ئي مارجي ويا هئا.

ان وقت ڪجھ هندستاني ڇاڙتا، پاڪستان جي سرحدن اندر ڪامي پيا هئا. ۽ پاڪستانين ۾ ڏڦيڙ وجهڻ جي ڪوشش ۾ هئا. اهڙن سپاهين جو هڪڙو ويهن پنجويهن سپاهين جو جٿو، شمشير گنج ۾ اچي پهتو.

هن شهر وارن ان وقت واڙيل غير بنگالين کي ختم ڪرڻ جون سٿون پئي سوچيون. هندستاني ڇاڙتن پهچڻ سان هنن کي پنهنجي پوري مدد جو يقين ڏياريو.

شهر وارن وٽ اهڙا هٿيار يا بم ۽ بارود ڪونه هئا، جو سئنيما ۽ اسڪولن جي عمارتن کي اندر واڙيلن سميت ختم ڪري سگهن. اهڙيون شيون هندستاني سپاهين وٽ هيون.

منصوبو ٺاهي، پهرين سئنيما واري جاء وٽ ويا. بندوقن، مشين گنن، دستي بمن سان درن ۽ درين مان مائهن کي ماريو ويو. واڙيلن ۾ واويلا مچي ويئي. هنن گهڻئي خدا ۽ رسول جا واسطا ڏنا، معصوم ٻارن ۽ نياڻين تي رحم ڪائڻ جون اپيلن ڪيون، توبهون زاريون ڪيون، ملڪ ڇڏي وڃڻ جا قسم کنيا. پر ڪنهنکي به رحم ڪين آيو، نه بنگالين کي ۽ نه هندستاني سپاهين کي. پڇاڙيءَ ۾، ان سئنيما کي آتش جي نذر ڪيو ويو. هيءَ سئنيما ڪنهن غيربنگاليءَ جي هئي.

پوءِ هڪ اسڪول ۾ واڙيلن سان به ساڳي ڪار ڪئي وئي. هڪ به جيئرو نه ڇڏيائون. ان اسڪول کي به بمن سان اڏايو ويو. ان ۾ اردو پڙهائي ويندي هئي.

باقي هڪڙي اسڪول ۾ رهيل مائهو بچيا. هيءُ ٽولو اوڏانهن روانو ٿيو. درين ۽ ڪڙڪين، روشندانن ۽ درن جي چيرن مان ڪيترائي چهرا جهاتيون پائي رهيا هئا. سڀني جي چهرن تي موت جا پاڇولا هئا.

پيا مائهو ڪجهه پوئتي ٿي بيٺا، ۽ پارٽي سپاهي بندوقون ۽ مشين گنون تاڻي اڳتي وڌڻ لڳا. واڙيلن جا چهرا خوف ۽ هراس ڪان پيلا پئجي ويا. هنن ٻانهون ٻڌي نيزاريون شروع ڪيون، ۽ حياتيءَ جي بيک پنڻ لڳا:

”رب جي واسطي، پيران پير جي واسطي، داتا گنج جي واسطي....“

وڌندڙ سپاهي جڏهن ويجهو آيا ۽ آوازن جا لفظ ۽ لهجو سمجهه ۾ آين، تڏهن اوچتو ٿي اوچتو هنن جا پير هڪ هنڌ ڄمي ويا ۽ هو بيهي رهيا. آوازن کي وري به چٽيءَ طرح ٻڌائون. پوءِ هڪ ٻئي ڏانهن نهاريائون، ۽ نظرن ئي نظرن ۾ نياپا ڏنائون ورتائون، ۽ هنن کي فيصلو ڪرڻ ۾ دير ئي ڪونه لڳي. هٿيار موٽي ميانن ۾ پئجي ويا. هنن موت سار ڪيڏندڙن ۽ قاتلن جون پٿر دليون موم جون بنجي

ويون ۽ واڙيلن جي لفظن ۾ ڪهڙي ڪرامت هئي، هنن جي لهجي ۾ ڪهڙو جادو هو؟ گذريل ٻن ڏينهن تي ته ماڻهن جي آزين نيزارين هنن تي ڪو اثر ڪونه ڪيو هو! هتي ڪهڙو ڦيرو آيو؟

هڪ سپاهيءَ چيو، ”هي ته اسانجي پنهنجي ٻولي ٿاڳالهائين، اهي ته اسانجي پنهنجي اصلي ديس جا رهاڪو آهن، هي ته اساجي ابن ڏاڏن جي ڏيهه جا ماڻهو آهن.“

ٻين چيو، ”هائو يار هائو.“

هو اجا ٻه اڳتي وڌيا. درين مان چڱيءَ ريت باندين جي ڇڪاس ڪيائون... گوڏين ۽ ڍگهن ڍلن چولن واريون ضاعفون، هي قداور قداور ڪڻڪ رنگا مرد، هي ويڪرن سينن وارا ڳڀرو جوان... هتي جي ڪارن ڪارن، ڏٻرن، ٻڇين ۽ ٻيندرن باشندن کان بلڪل نرالا...

هڪڙي سپاهيءَ پنهنجي اباڻي زبان ۾ هنن کان پڇيو، ”ڪٿي جا آهيو؟“

گهٽيءَ ئي هڪ آواز تي جواب ڏنو، ”گجرات پنجاب جا.“

سپاهين هڪ ٻئي ڏي نهاريو ۽ هو به ته اصل گجرات ۽ ان جي آسپاس جا رهاڪو هئا. اهو گجرات جو شهر، جو راوي ۽ چناب ندين جي وچ واري واديءَ ۾ آهي، جتي سايون سايون ٻنيون، ڊگها ڊگها وڻ ۽ خوبصورت باغ هوندا هئا، جتي هنن ٻالڪپڻ ۾ ڪيڏيو ۽ ڪڏيو هو...

پوءِ ته قيدي ۽ قاتل پاڻ ۾ ڪير ڪنڌ ٿي ويا، ۽ هڪ ٻئي جون خبرون وٺڻ ۾ ايترو محو ٿي ويا، جو اها سمڪ به ڪونه رهين ته پنيان ماڻهو بيقرار ٿي رهيا آهن ۽ شڪي نگاهن سان ڏسڻ شروع ڪيو اٿن. آخر انهن مان ٿي ڄڻا وڌي آيا. پڇيائون ”دير ڇاجي آهي؟“

سپاهين جي اڳواڻ ڦڙتائي، ترشي ۽ تيزيءَ سان وراڻيو ته، ”اسين هنن کي نه مارينداسين، اسانکي هيڏي پاڪستاني فوج سان وڙهڻ واسطي موڪليو ويو آهي ۽ نه شهري ماڻهو مارڻ لاءِ.“

بينگالين جون اکيون ڦاٽي ويون ۽ هو ڪو جواب ڏئي ڪونه سگهيا.

ساڳئي سپاهيءَ وري ڪڙڪو ڪري چيو، ”م هان، سڀ ماڻهو هتان هٽي پنهنجي پنهنجي گهر وڃو. اسين هنن کي هتان صحيح سلامت وٺي وڃڻ ٿا چاهيون. جي توهان مان ڪنهن به ڪا شرارت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته هي گوليون توهانجا سينا پارڪنديون. سمجهيو، چڱو هاڻي وڃو!“

بينگالي هيسجي ويا، ۽ پوئتي وڃي پنهنجي هجوم کي حال جي حقيقت ٻڌايائون، ۽ پوءِ هو ٽڙي پکڙي ويا.

اسڪول جي ڪلاسن ۾ ڏيڍ سؤ کن ننڍا وڏا واڙيل هئا. هي خاندان چانهن جي کيت ۾ ڪم ڪندا هئا. اهو کيت، جو اڳي هڪ انگريز جو هو، سو پنجاب جي هڪ چوڌريءَ کي مليو هو. هن ان تي ڪم ڪرڻ لاءِ هاري ۽ پورهيت به پنهنجي ڳوٺان آندا هئا. هي سڀ هتي پندرهن سالن کان رهيل هئا.

سپاهين هنن کي چيو ته: اسين توهانکي ڪنهن ويجهي ٽيشڻ تي حفاظت سان هلي ٿا پهچايون. اڳتي توهان جا ڀاڳ ڪٿن.

هو سچي وات، سچو وقت، ڪلندي خوش ٿيندي پنجاب جي ديس جون هڪ ٻئي کي خبرون چارون ڪندا رهيا.

ٽيشڻ تي پهچي، پورهيتن مان هڪڙي پوڙهي، سپاهين ڏي مهڙ ڪري، احسانمند نگاهن سان نهاريندي چيو،”منهنجا پيارا ٻچڙو، اڄ اسانکي خبر پئي آهي ته انسانن جي وچ ۾ وڏي ۾ وڏو ۽ پائدار ناتو ڪهڙو آهي.“

سنڌ سورهيه ڪتابي سلسلي جو ٻيو ڪتاب

اپريل جي وچ ڌاري شايع ٿي ويندو

هن ڪتاب ۾ محترم جي- ايم- سيد جو انٽرويو، پير حسام الدين راشديءَ جو تحقيقي مضمون، شيخ اياز جي زندگي جي باري ۾ ڀيريون سلسلي وارو مضمون، چونڊ شاعرن ۽ ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون پيش ڪيون پيون وڃن.

سنڌ سورهيه پبليڪيشن

۱۹۶- ايچ جيڪب لائنز پنيان، ڪراچي سنڌ.

سر مارئي (بيت ۽ وايون)
گيت
غزل
نظم
گيت
نظم
نظم
وائي

شعر

شيخ اياز
تنوير عباسي
الطاف
قمر شهباز
قاصر جمالي
سحر بلوچ
مير محمد پيرزادو
ملڪ نديم

شيخ اياز

سر مارئي

ڪنڌيءَ سايون سڱريون، پُسيءَ ڳاڙها گُلَ،
مٿان وَسيون مينهن جو بوندون موتيءَ تُلَ (١)،
ڪٿڙا ميٺيءَ مُلَ (٢)، ڳهوري جِندُ مليرَ تان!

ٻنپرڪي ۾ ٻوڙن ٽـي ٽـڏا ڏريـن ٽاڪَ،
ڪائيڙُ (٣) سارو ڪيپ ۾ ڪاٽو ٽبن (٤) ٽي ماڪَ،
چمڪيا ڪَتين چاڪَ نِڪتي ڪتني سڄَ جي.

سانڪي (٥) ني سڄَ، وَرتُ وَريتيءَ هٿَ ۾،
نؤُ ورنيءَ جـو نِـجَ، ٽاٽيو ڏينهن مُهانڊڙو.

ڪَتيرين (٦) خوشبوءِ، ويڙهيو مون کي واس ۾،
ڪائي سُرڪَ سُڳند آ جيڏا تنهنجي جُوءِ،
هـي جارائيءَ رُوهِ، ڏرتـي تنهنجي ديس جي.

وِچينءَ ويـلا ڏِتَ تـي، ڳيرا، ڳاڱيءَ وَڻَ،
مـارُن ڦـوڪي ٻنسريون ڪاهيا رِڍُن ڌَڻَ،
سـاٿَ ڪيا سانوَڻ، وڃـون وَريون اوڇتو.

---

(١) تلُ ـ برابر، ثاني، هم شڪل (٢) مُلَ ـ مُلهه (٣) ڪائيڙُ ـ چاچري تعلقي جو اُتر وارو ڀاڱو (٤) ڪانٽوبو ـ هڪ ٽري ڦَلُ (٥) سانيڪو ـ سٽ پرهه انهو ڪوهه (٦) ڪتيريون ـ ڪٿو ويڙهيندڙ زالون

سانجهيءَ تاڻي ڏتن تــي وَلين، موتيا واسَ،
رَتو آهي ريت، ڪـي ڳاڙهه سري آڪاس،
هوءَ جـي اُٺـن ڏاسَ (١)، ٻارن ڀيا ڏيئڙا.

ڪاريون ڪتيءَ راتڙيون تـارا تـا ٽمڪن،
ڏَهرُ (٢) سڄو ئي ڏيئڙا چڙونرا (٣) تا چمڪن،
روئي رم جهم ڪن، اکيون سانگين، سارَ ۾.

ويڙهي ويڙهي جهپ (٤)، چانڊوڪيءَ ۾ چيٽ جي،
ٻاهر نڪتا رات جـو سانيڪن مـان سپ،
اکيـ نہ لائج جهپ، اکيان ايندء پيئٽيون(٥)،

ڏِسُ هي سينهونءَ سنگ، پڳلَ چوڙيون آڏ ۾!
ڪالهہ هئي هيت مارئي ڪامڻ روپي رنگ،
اَڄ اُنهيءَ جي اَنگ، ڪڙا آهن ڪوٽَ جا.

ڏس هي ڳهڙي چيٽ، پڄي جـو پورا ٿيو،
ڪالهہ هئي هيت مارئي مارو جنهن جا ميٽ،
توتي پائير پيٽ، سڪي نہ سمهندين سومرا!

---

(١) ڏاس - ٻڪريءَ جا وارَ (٢) ڏهر - پٽن جي وچ ۾ ميدان (٣) چڙونرا - ڪـڪاوان ٽري ڳهرڙا (٤) ويڙهي جهپ - ٽر ۾ ڏيپلي ڪان ڪجهہ مفاصلي تي وستي (٥) پيئٽيون - ٽري نانگ جو هڪ قسم.

آجّ نہ کوھيءَ نار، نہ ھو کتھڙا چيلھہ تی،
آئٹ آجارا (١)، وينگسون چاتي چوڙن وار!
کوڙي سيجّ نيھارَ، وَرت (٢) وِسوڙا آسّ ۾.

آجّ نہ وَلين واسَ، آجّ نہ مينيءَ مينھڙا،
سڪي ويٺي وِيترِي (٣) آھي آجّ اُداسُ،
تون ٿي نانتھہ نيراسُ، چا ٿيي اورين آپّ سان؟

ڪرھا آرھا پَند ۾ واريءَ جا وَسڪارَ،
آيون ڀانھڙن آپّ ڏي ڏَوَڙن ڀنا ڏارَ،
آجّ نہ ڊنگھرن ڊارَ، ڏوٿيي منھنجا ڏيھہ ۾.

آدي! آجُ تہ اُداسُ، آھي منھنجو جيئڙو،
پرينءَ ساڪيو واسُ، ڪوھہ آ واڪيو (٤) ھينئڙو!

آدي! آجّ تہ آءٌ ناھيان پنھنجي ڀاڻَ ۾،
جتُ نہ پرينءَ کان پرپرو ٿي وڃو منھنجو ھانءُ،
ڪامڻ (٥) مٿان ڪانءُ، مون کی لات نہ آجہي!

ڪامڻ مٿان ڪانءُ، ڳالھيون ڳتھايي ڳوٺَ ۾،
ھرڪو چتوِي ڪانگَ کي ڳينھہ نہ پرينءَ نانءُ،
ڪاڏي وڃان آنءُ، واھتج مون لئہ وِھہُ ٿيو!

---

(١) آجارا- آجايل (٢) وَرت- کوھہ مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ چمڙي جي رسي (٣) وِيترِي- پاڻيءَ جو تلاءُ (٤) آ واڪيو- واڪيتي کانسواءِ- بيگانو (٥) ڪامَ- تارِي.

ڳنڍي (١) ۾ ڳيراهه، ماڪ ۾ آهي ماڻهئين (٢)، ا
پوءِ به تن جو ساهه، آزاديءَ ٻن اوپرو.

ڪوئري پتڙ هيٺ، اپريو ڪاهه آڳوندرو(٣)،
مارو منهنجا نيٺ، پهتا پنهنجي ماڪ تي.

اڳتڻ ۾ آهن، پٽڙ پاڇا وڃ جا،
جئن ساروڻيون (٤) ساهه ۾ چڻڪي ڪجهه چاهن،
لاڳاپو لاهن، شال نه مونسان سپرين!

ماندي ٿيءَ نه، نيٺ اينداميهن ملير تي!
وڇون وڙ ديون اوچتو لڳهه (٦) لهندا هيٺ،
مارو ماڪيءَ ميٺ، ملندا توسان مارئي.

وڙنڪ (٧) وڇڻجي جيئن تئن مون جيڏيون جوءِ ۾،
پائي نڪرن پولڪا (٨) پهر پيازيءَ سينءَ
آءُ وساريان ڪيئن، پڪو پاڙيچن سين!

جئن هو ڪڪرن ڪر، پڳڙن تئن پنوهارئين(٩)،
ڳاڙها ڳنن ڪهاڙئين، سج روپهرا (١٠) ڦر،
آجهو مون اوڙر (١١)، دولهه منهنجي ديس جاه.

---

(١) ڳنڍي - اَنَ رکڻ لاءِ مٽيءَ جو پانڊو (٢) ماڻهئين - ماڻهن جو، ماڻهن لاءِ (٣) آڳوندرو - جهجهو (٤) ساروڻيون - يادگيريون (٥) چڻڪي - ياد ڪري، اپري (٦) لڳهه - ڪڪر (٧) وڙنڪ - رنگ (٨) پولڪا - ٿري زالن جو چاتيءَ لاءِ چست لباس (٩) پنوهارئين - پونهارن تي (١٠) روپهرا - چاندي جهڙا (١١) اوڙر - پناهه، اوٽ

۱ لٽڪي لوڙ ياريون ٽانگر ٽور ٽلين،
مينڊي رٽڙا پيرڙا، ٽمي ڏؤر ڏٽهن،
ٻڌي جهانء (۱) جهلن، پرديسي پانديڙا.

کيلي ڪيڪارڻ لڳن جيڏيون منهنجيون جيت،
اوندهه اجاري چنڊي ڏيئي جهڙي ڏيت (۲)،
پونهارين پرت، موري (۳) سڪا هينڙا.

تارن جهڙن ٽمڪن، تن جون ٽٽڪ نموريون (۴)،
پرت (۵) پريندي جهول ۾ پانهون پٽه پٽه ڪن،
جلوي جهڙپ جهپن، پرديسي پانديڙا.

جيئين ڪانهن ڪٽر، لڳن اُنٽر واءُ ۾،
تيئين تن جا ور، هُو جي پُرن پاڪرين.

هي جو ڏونرن ڏيهه، مون کي مليو ڏاج ۾،
اهڙو ڪو سائيهه، آءُ نه پانيان پؤنء تي.

سهسين رنگ سرنگ (۶)، مٽيء منجهه مليرجي،
گولاڙن (۷) ۾ گلڙا مٽان وچن ونگ،
آچن تا آڙنگ (۸)، ڪيڙي کهنبي وانگيان.

---

(۱) جهانء - جهڪار (۲) ڏيت - چمڪ دمڪ (۳) موري - ڦٽائي ساوا ڪري (۴) ٽٽڪ - نموريون - نٽ ۾ لڙڪندڙ موتي (۵) پرت - هڪ ٿري گاهه جو ٻج (۶) سُرنگ - سٺو رنگ (۷) گولاڙو - هڪ وڻ ۽ ان جو ڦر (۸) آڙنگ - برسات کان اڳ ۾ هوا جي ٻُٽ

سدا اکين سامهون سڪ سپڪ (١) سپنو،
چيني متگهيا ڪينڪي نيرَ (٢) هي ناتو،
ڪيئن توُن متن منهنجو، ڪٽرَن ۾ قابو ڪندين؟

سانجهيءَ آندا سانت ۾ ڪنهوءَ (٣) متهوءَ (٤) ونَ،
پيپرڙا ٽيا پيٽين (٥) ڏرارڙن جا ڏنَ،
تارن هيٺ اڳين، ٽم ٽم ڏيئا ڏهڙ ۾.

ماريندي ساٿيهه ڪي جي مان بند مران،
ڪچيءَ ڪوڏيءَ (٦) جان، موت ڏريندو هٿڙا.

مارو ڪنڪ ۾ موربا جڏهن ڌنا مينهن،
هي جي ڏڪيا ڏينهن، رهي رَهندا ڪينڪي.

سهيندي تنهنجي سومرا، ڪڏهن ٿيندي سانس ڪانه،
قيد ڪري نادان! ڪنهن به نه پاتو پيار ڪي.

هيءَ نه منهنجو ديسُ، منهنجو ديسُ مليرَ ۾،
آءُ ڪٽيريءَ ويسُ، مور نه متيان سومرا!

تو جشن ڪيو سومرا ڏاڍ ڏڪوٽيءَ سينءَ،
ڪوبه نه ڪري انئين، مروٽءَ لنج آڇي وڃي!

مون جو پريو پاجهه سان ڪالهه آچايل پڪ،
ڏين ٿو وهه جو ڏڪ، ان ڪارڻ تون ڪوت ۾؟

---

(١) سپڪ - چڱي طرح پڪل (٢) نيرَ - زنجير (٣) ڪنهو - هڪ ونڻ (٤) متهو - هڪ ونڻ (٥) پيٽين - جاين تي (٦) ڪوڏيءَ - ڪنول

ڳهليون قسمت ڳالهڙيون هي سڀ تنهنجا ڏاڍ،
آءٌ نه ڏسي آپ ڏي ڍرڪي ڪيان ڍاڍ (١)،
آهي منهنجي آڌ، سگهڻهه سنگهارن سومرا!

آءٌ نه ڏسي آپ ڏي پڻهي ڪيان پار،
سگهارا سنگهار، ٽوڙبيندا مون سنگهرون (٢)،

جڏهن ڪي ڪوهه ڏار، تڏهن هو مڙس ملير جا،
تيئن ته تنهنجي ڪوٽ آيري ڪندا وار،
سگهارا سنگهار، ورلهي ٿيندا واهرو.

اکين اوت سوال آيريو ڪوٺي آپ ۾،
ڪڏهن ادندو اوچتو پيشن ۾ پونچال؟ (٣)
ڪيئن اسانجو حال، ڪيسين رهندو ڪوٽ ۾؟

پيشن ۾ پونچال، اچڻو آهي اوچتو،
سدا رهندو سومرا! هيئن نه منهنجو حال،
تو هيي خام خيال، سو ڪهيون آهن سنگهرون.

اچا ڪر آيو اوچو، پنهنجي ڪوٽ ڪي،
متان آيري سج جو، پاڇو پوي ڪو!
پو به سدا هوندو، منهنجو من ملير ۾.

اچا ڪر آيو اوچو، پنهنجي ڪوٽ ڪي،
نيوڙي متان چنڊ ڏي مون ڪي ڪو نيابو!
پو به سدا هوندو، منهنجو پيار پنوهار سان.

---

(١) ڍاڍ ڪرڻ - زور سان روئڻ (٢) سنگهرون - زنجير
(٣) پونچال - زلزلو

سڄڻ ئي آهي ملير، آهيان آءُ ملير ۾،
رکو روڪي تو سگهي جسم کي زنجير،
تنهنجي وس سرير، مون من ماروئڙن ۾.

سون ڪي ودي سومرا! گيا گيا ڪٿ،
پوءِ به پڌ ندي ڏر (١) مون مان ناتو ملير جو.

نسورو نادان، سدا آهين سومرا!
منهنجو ساهه سنگهار ڪان ڏار ڪندو زندان؟
آءُ ته هان حيران، ڪئن تو پاڙيو ڪوٽ تي!

سونهن نه ويندي سومرا! ميندا (٢) ڏوٽان يا نه،
ويندس سيج سمان (٣) موٽي ملڪ ملير ڏي.

سونهن نه ويندي سومرا ڏاڻ ڏٺي تو ڏک،
سونيءَ جهڙو مک، اڳي اڄرو هري.

جئن جئن تنهنجي جاڙ، تئن مان سرسي سونهن ۾،
آيري مٽ پهاڙ، چنڊ لڳي جئن چيٽ جو.

ٿيڙي ڪاريءَ اس ۾ سورج مکيي جيئن،
ڏک ڏسي مان تيئن، سرسي ٿيان سونهن ۾.

---

(١) ڏر - ڏرتي (٢) ميندا - وار، زلف (٣) سمان - وانگر

ڏسي ڦُلُ ڦِڪو ٿيئي مان جي ڪٿان مُنهنُ،
سَڄَ نہ آڇي سَنهنُ (١)، آءَ آڇُتِي (٢) سُومَرا!

مــارو ڇاڻن ڪــا، سَتَ بکي ٿو سُونهن ۾،
ســدا لوڙيءَ لَڄَ جـــا، لاک ڏِٺي جَهلڪا،
لَڄِتَ لڙِين جـــا، پَرَيان ٿـــي پَــدرا ميان!

مَـتان پـــانئين ايءَ، ڪوجهي ڪندا مارئي!
مَتَ سدائين سڄ جان جرڪائي ٿـو جيءَ،
ڪِٿِن ڏرتيءَ جي ڏيءَ، لِڙِيي سڏبي لوڪَ ۾.

جي تون چئين اِيءَ، ڪوجهي هُئي مارئي،
ڏِسِ ڪوڙُو آن سـومرا ڪوڙُو تُنهنجو پيءُ!
ڌرتي پنهنجي ڌيءَ، سُجاڻي ٿـي سونهن مان.

تنهنجا چاري (٣) سوُمرا جو ڪجهه لوڪَ چَوَن،
تنهنجا ماروُ مارئي مورُ نـہ ڪوجهي ڪَن،
مُنهنَ مان مُنڌَ بَڪن، ٿا ڪي سورج سَڄَ جا.

ڪيئي ڪوجهيون ڪوٽَ ۾ تهسين ڪن سينگارَ،
ها، پر آئينديون ڪٿان هيي جا پَٽ پهونهارَ؟
ڇورين ڇَلَ هزارَ، مُور نــہ ٿينديُون مارئي.

---

(١) سَنهنُ - قسم
(٢) آڇُتِي - جنهن کي ڪنهن بہ نہ ڇهيو هجي، آڇوُتي
(٣) چاري - چوڪيدار

تؤن پائيين تــو سومرا ســدا رهندين تؤن،
ڪڙا ڏيئي ڪرتَ ڪهــي نيرَ وجهيي مؤن؟
پيرن هيئان پڙن (۱)، چــــار ڏماڙا ڏاڍ ڪــي.

گهليون پائن گهــڻ، مون تي هسَ (۲) حياءُ جو،
آءُ ســـدا ٻيهر ٻيهر، ڪيان پنهنجي ڀاڄهه ۾.

لالڙن (۳) لٽڪايان، آءُ نـــه مــر تي سومرا!
سونهن اسانجي ســادگي پٽــڙا نــه پايان،
منهن مٽي چايان، ساهون هيجَ لڄيي ٿئي.

مان جي گايان سومرا چانگون (۴) ڏيـنڌ چال،
ٻيهر ٻيهر ڪري آپَ ۾ آتر ڪان ٻڪرال (۵)،
پٽن ڪري پال، وسن مينهن مليرَ تـــي.

---

(۱) پڙن - ڌرتي
(۲) هسَ - ڪچي ۾ پاڻي جو هڪ زيور
(۳) لالڙن - سرخ پٿر
(۴) چانگون - ٻڪرين جا ڌڻ
(۵) ٻڪرال - آما وچ جا آتر اوير جي مينهن ۾ ڪينوندي آهي.

أيـــي آنـــر واءُ ۾ آءٌ جڏهن ڳـــايـــان،
سـرن پـــانــد ڦٽي پَون ڌـــوهــر نچايان،
ڪُڪرُ (١) ڪد ڪد ٿي لڏن هيرَ ڻ هرڪايان،
پپير (٢) پاٻوهي وجهان ٻَبُرَ ٻوڪاٻان (٣)،
سُــر ۾ سمايان، جڏهن سيڪ منگهار جـــي،

جڏهن ڳاتو مون، وَڻ تيءَ موريا (٤) ماڪ ۾،
ڦٽي پيون اوچتو پتــتــن متٽ هـيپون (٥)،
تڙ ۾ ٽاڪ ٻَرَڻ لڳا ريجهيون روجهڙيون (٦)،
ينــيءَ منجهه پيتُون، نچيون نـــاچَن وانگيان،

ڪوجهي ڪندو ڪير، مونکي ملڪ مليرَ ۾،
آئي ڳاءِ ڦٽي پيو جيت مـــون ڏريو ٻير،
مـــون ۾ ڪهڙو مير، آءٌ آهـــا ٿـــي مارئي،

تنَرَ ڪـــان سوا ٽاڪ، ڪهڙا تنهنجا مارئي!
هيتي ڦـُــٽـي هينشـــڙو متان وَسهـــي مـــاڪ،
وَر وَر پيتَن واڪ، سڏن تنهنجي ساهت ڪي،

تَر ڪان سوا منڊ تون مٽ. هڏن سڪيـي،
ماندائون (٧)، سڪيـي (٨)، معني تنهنجي مارئي.

---

(١) ڪُـــڪر - هڪ وڻ (٢) پپير - پپل
(٣) ٻوڪاٻان- ٻور پيدا ڪيان (٤) موريا - ٻور ڪيائون، ڦٽا
(٥) پپون - هڪ ڳاهه (٦) روجهڙيون - نيل ڳاٻون
(٧) ماندائون - ڏٽ (٨) سڪيي - ڏٽ

ٿــر ڪـــان سوا جنڊڙيون پوئا بـــا مينهن،
جهڙا آرهڙ ڏينهن، اهـــڙو جلن جيـــء ۾.

ڏٿرَ ڪـــان مٺوا جنڊڙيون منڊ بنا پياليون،
شـــال ! رهــن آليون، ســـاري ڏٿ ڪـــي.

ڏٿر ڪـان سٺوا آنءُ، مُور نـــه ٿيان مارُئي،
ميٺيءَ هاري منڊ ڪـي جڻن ڪو پيچي ٿانءُ،
ٿئن هي مُنهنجو هانءُ، پيٿن بـن پـورا ٿئي.

مان ٿيي ٿر جي ريت، هان مان ٿي هان آڪاس،
مان ٿي جٿر جي جيتَ ۾ مان ٿي ڏرَ تي ساس،
جٿ هي مُنهنجو ماس، ميٺي آهه مليرِ جي.

پيهي ڏٺـــم پاڻ ۾ مـــان ٿـــي آهيان ٿرَ،
مان ٿي لاڻيون لوءِ (١) ۾ مان ٿي جٿڙين (٢) جرَ،
مان پاپيهي اچ ۾ مـــان ٿـــي پکيءَ پرَ،
مان ٿـــي سانوڻ مينهڙا مان ٿـــي پاڻ پٽر،
ســون ۾ آهـــه آتر، ميٺي مُلڪ مليرِ جي.

پيهي ڏٺـــم پــاڻ ۾ مان واريءَ تي وس،
مان ٿي آرهڙ آس ۾، سارا گُوندر ڪس،
مان ٿي آهيان تس (٣) مان ٿي مران ناسَ ۾.

---

(١) لوءِ ــ گرم هوا (٢) جٿڙين ــ جٿڙن ۾
(٣) تس ــ پاڻي جو ٿانءُ

ٻان ڏي ماڪ ملير ٿي ٽارن هيٺان ٽل (١)،
ٻان ڏي ڪنھن ڪنھن ريت، ٿي ٻلٽر ٻياما ٻٽل،
توکي ڪٿڙي ڪٽل، چا ٿيي سوچيان سومرا!

آءٌ آسرتا آهيان جيسين آهي ملير،
آلا! منھنجي جيءَ تي زور وڏو زنجير،
منھنجيءَ وٽيءَ ڪير، وڃ ڳڏيو تو سومرا!

مارو منھنجي مَن ۾ مارو منھنجو ماس،
جيئي آءٌ آڌاس آني مٿهڪ مليرَ جي.

آٿي مٿهڪ ملير مان مٿيءَ پيو مينهن،
سُٺي منھنجو نينهن، اڳي ڪان اڳرو ٿيو.

سُٺي ڪان ٻو منڌ جي پيا مينهن ملير،
جيئي ڪيئي مار ڏي ڳاڳيءَ (٢) ڳهر ڳنڌير (٣)!
سارا ڪيرڙ ڪرير (٤) واسي ويٺي واس سان!

پيا مينهن ملير تي ٻهڪي آٿيا ٻوهه (٥)،
ٽرهه لاڙيءَ (٦) ٽرهه (٧)، جوين جر ڪيي منڌ جو.

ٽر تي ٽڏو چنڊ، ٻيو رات ملير جي،
جنھن هيي سارو منڊ، مهڪيو توسان مارئي!

پيا آڏيءَ رات جو ڪرڙن تي ڪيرڙا،
ٻلٽر تي ٻاچا، ٽتل ٽرائيءَ مارئي!

---

(١) ٽتل — ٽلاءُ (٢) ڳاڳي — ٽر جو هڪ ڦل
(٣) ڳهر ڳنڌير — ٽر جا ڳاهه (٤) ڪرير — ڪرڙ
(٥) ٻوهه — هڪ ٻوٽو (٦) لاڙي — هڪ ٻوٽو
(٧) ٽرهه — مرٽ ٻوٽي جا داڻا

وايون

(١)

تِتر ڪَرڙي (١) آيَّ تي، اندر ٻاهر ٻُٽَّ؛
ڪڏهن وسندين مينهڙا ؟

جهولا، جَهڪَّ (٢) جهڄي هيٺون، ڦانگ (٣) نه آهي ڦُٽَّ (٤)؛
ڪڏهن وسندين مينهڙا ؟

تيرَ تکيرا تِرورا، چوڌر تِرڇي چُٽَّ؛
ڪڏهن وسندين مينهڙا ؟

سَڀَ ڪي پيرين پُرڪَٽا (٥)، واريءَ ڏيرَ آڪُٽَّ،
ڪڏهن وسندين مينهڙا ؟
ڪڏهن وسندين مينهڙا ؟

---

(١) تِتر ڪرڙي ـ ننڍن ننڍن ڪڪرن جا ميڙ
(٢) جَهڪَّ ـ گرد غبار واري تيز هوا، آنڌي
(٣) ڦانگ ـ ٽاري
(٤) ڦُٽَّ ـ ڦٽڻ مان اسم (٥) پرُڪٽا ـ لڦون

(٢)

آيري آلهي (١) ڪوٽ تي، ويو سج ٻڏي؛
ماڪ نہ موتي مارئي!
آهيري (٢) جي اوٺ ٿيا، پکي پار اڏي؛
ماڪ نہ موتي مارئي!
اٿين ٻـــہ ناهي منڌ جي، لوئي لڄ لڏي،
ماڪ نہ موتي مارئي!
ڪنهن جو ڪنڌي ڪوهہ تان، ڏرتي ڇو نہ ڏڏي؟
ماڪ نہ موتي مارئي!
سرهي ٿئي سات سان، آچي شـال اڏي!
ماڪ نہ موتي مارئي!
ماڪ نہ موتي مارئي!

(٣)

اٿـر ڏانـــا جــي، وري جوڙيو سهي؛
پکا پائر پار جا۔
اٿـــو، اٿـــو ماروئڙو! متان مينهن وسهي؛
وري جوڙيو سهي:
پکا پائر پار جا۔
ڪيڏو ڪاريءَ رات ۾، ڪيجہ ڪنوڻين ڪي!
وري جوڙيو سهي:
پکا پائر پار جا۔
ڦتنيل ميرڻ واءُ ۾، پيو وڄ (٣) هٽي؛
وري جوڙيو سهي:
پکا پائر پار جا۔
رکـــو سوز سيءَ ۾، ڪٿي ڪتر آچي!
وري جوڙيو سهي:
پکا پائر پار جا۔

---

(١) آلهي ـ لهي، غروب ٿي (٢) آهيرو ـ آکيرو
(٣) وڄ ـ ميرڻ جا تکا ڏند

(٤)

ماروُئڙا آنَ - موتَ ڪيرِي آيا ڪوتَ؛
لَتا لوهَ لِڱن تان -
جر ڪِي پٺي جيتَ ۾، منجهان آرَڻ (١) موتَ؛
لَتا لوهَ لِڱن تان -
ڪيڏا ڪيا سوُمرِي، ڪائِر توسان ڪوتَ!
لَتا لوهَ لِڱن تان -
وُٺا مينهن مَلِيرَ تي، چانگئُن چَرَن اوتَ؛
لَتا لوهَ لِڱن تان -
جيٺڻ توکي جَسُ ڏنو، پائر جي پالوتَ،
لَتا لوهَ لِڱن تان -

(٥)

اَچو، اَچو مينهڙا، ڪيو ڪيو وَسُ!
مارو پهتا ماڳ تي -
پَسو جانئيون جنڊڙيون، سَندن ڪُلهن ڪَسَ؛
مارو پهتا ماڳ تي -
وَسيا وَلين واس سان، سارا ڳوُندَر (٢) ڳَسَ؛
مارو پهتا ماڳ تي -
جتي پيرا پُرت ني، آتي ڏوٿين (٣) ڏَسَ؛
مارو پهتا ماڳ تي -
شل مارُن سان ماڻيان، جيئڻ تُنهنجا جَسَ!
مارو پهتا ماڳ تي -

---

(١) آرَڻ - جنگ (٢) ڳوُندر - غم، اندوهه
(٣) ڏوٿي - ڏُٿ چونڊيندڙ

تنوير عباسي

گيت

چا آهي هُن پار
نہ چاڻان يار
نہ پيو هي پار نہ پيارو آهي

هتي مٺا محبوب وڻن تا خوب
جن سان جڳ آجيارو آهي

هتي تہ مکڙيون ماڪ ڀرهہ جا پياڪ
جن کي مٺ جو سهارو آهي

هتي چِتي پرپات پکين جي لات
سمو ڪيڏو سونهارو آهي

رنگا رنگي رنگ پرين جو سنگ
بهشتن جو نہ نظارو آهي

انهن جي لئي اونداهہ نہ ڪائي راهہ
جني جو اندر ڪارو آهي

الطاف

●

لکي نہ لکندو اهڙو پيار، سِرنهن جيان جو خوشبودار.
گوليءَ ڪان ويو گوءَ ڪٽي، وچڙيل وارن وارو وار.
مرڻ محبت جي دڳ ۾، جيئڻ الفت جي آڌار.
چٽپ چٽپ مکڙي، ڳل ڳل ڳُل، هيو چا ٽيندو آهہ بهار.
پرون ۾ اندلٺ جا ونگ، آئي آئي منڊ ملهار.

قمر شهباز

سنڌو

سنڌوءَ جو پوِتر پاڻي
اڄ رت سان ريٽو ريٽو آ-
لهر لهر ڇڄ اُهو لهو آ
ڦڙو ڦڙو ڦوڪيندو آهي-
گهيڙ گهيڙَ ڇڄ گهائل گهائل
تَڙ تَڙَ تي طوفان مَتو آ-!
رت جي ورڪا راتِ وَٺِي آ
سنڌو، تنهنجي سنڌ ڪُٺِي آ-!
سچ تي سِيرَ وهائڻ وارا
ڪانئر ڪوڙ ڪمائڻ وارا
هِيرَ ۾ نِيرَ وهايو آ
تقدير ۾ ڏس پڇتايو آ-
جنهن ڌرتيءَ توکي دانَ ڏنو،
جنهن مِٽيءَ توکي مانُ ڏنو
جنهن سُورَ وسايا سرڙيءَ تي
ءَ توکي امن آمانُ ڏنو
تنهن ديس تي دشمن بڻجي تو،
واڳونءَ جيئن وات وڏايو آ-
تنهن بستيءَ جي تون هستيءَ کي
تو باهه لڳائين مستيءَ ۾-!

تون ڏالا ٻہر برسائين ٿو
تون ماءُ کي ڳھاڻ رسائين ٿو.
تون منھنجي دَرَ تي سامَ وٺي
پوءِ منھنجو گھر ڏي جلائين ٿو.!
اي ڪيدي، ڳدلا، بزدل تون،
ھن ٻوليءَ کان ٻلوانُ نہ آن
جي گوليءَ تي ٿو ناز ڪرين،
تون سيڪجھہ آن، انسان نہ آن_!

قاصر جماڻي

گيت

ھاڻي ھلبو دوُر الا،
ڪيسين سھبا ھوُر الا.

پيار جو ويري پاڻي پويان،
پھچ تہ تنھنجا پرزا سويان؛
ويھبو ڪين مور الا.

تنھنجو منھنجو آھي رس،
پوءِ خدا کي کھڙو ڪس؛
پنھنجا پنھنجا پوُر الا.

ھو ڏس مليا چنڊ چڪور،
ڪٿ زمانا تنھنجو زور،
’قاصر‘ ٿي پئون چوُر الا.

سحر بلوچ

لاک - رتي لولي

سندو آ سنڌڙيءَ جي سينڌ
چوڏھينءَ جي چانڊوڪيءَ ۾
چوھ پري جا چولي ھٿي
لات ـ لھر تي ڏيئا ڏيئا
لاک ـ رتي کا لولي ھٿي

گھاتَ گھاتَ تي
ٻاتُ لاتَ آ
اوچو رکجو ٻاتُ

ٻاھت ٻاھت ٻاڙھا ٻيڙو
گونجَ گيتَ جي گولي ھٿي
آپ ـ کپر تي ٻرندي ٻرندي
پيجل جي کا ٻولي ھٿي

ڄرُ ڄرُ ڄيرو ڄرکيو ھو
پنيٽ پنيٽ پڙکيو ھو
ڌرتيءَ آکاسُ ٻريو ھو
پيچُ پٽائي! پيچُ پٽائي!
سنڌ اسانجي جيئي سدائين
جيئي سدائين، سھڻل سائين!

مير محمد پيرزادو

شال نہ کوسو واءُ لڳي

شال نہ کوسو واءُ لڳي، سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.
ويرن جا هن ويس ڳهٽا، دک سٺا هن ديس ڳهٽا،
ڪتيا سڄڻ سيس ڳهٽا، اڳ ڪان اڳرا اڳي اڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ماءُ ڏني هوجهن ۾ لولي، سا نہ وساريو ٻچڙا ٻولي،
جاءِ نہ ڏيندو ڌاري جهولي، سانڍيو ساٿي ساهہ - سڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ڪجهہ ڪريو آڪرندو ڪجهہ، ويرَ ونءِ جو هي توَ وَجُهہ،
سوڀ لاءِ آ ساٿي سجهہ، ڪيريو ويري ڪين تڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

پوٽرُ سنڌيءَ پيءُ نہ ماءِ، دلگيرڻ سنڌيءَ ڌيءُ نہ آءِ،
آءُ تہ چوندس ايءُ نہ آءِ، پاءُ چوان ڪيئن آءُ ڀڳي؟!
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ڪالهہ ڪريو جو ڪوپڻ ڪنڌ، شور مچي ويو هنڌئون هنڌ،
سک ڦٽي ويو ساريءَ سنڌ، ڪين ڪهين جي اک - لڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ويرَ تہ ونندا ويرُ اُتي، تو تہ جاڳايا شير سُتي،
هاڻي هڪلون هير ھُتي، رستا سارا رت - رڱي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ڪين قرب ۾ ڪنسُ ڪرن، ويريءَ پٺيان وس ڪرن،
ڳهائي ڳهائي ڳس ڪرن، سڀ جو سنڌ لاءِ سِرُ اڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

سنڌ وڪي هيءَ سرسيءَ لاءِ، ڪاري ڪتي ڪرسيءَ لاءِ؛
هيٺن چون ٿا حرصيءَ لاءِ، لهوءَ نہ پنهنجي لڳي لڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ نڳي .

سنڌ جا ويري وچن ڀڃ، ٻول ڪو جو ٻچن ڀڃ؛
ڪين ڇڏيندا ڪچن ڀڃ، ٿو ڳي سڳهندو ڏڪين نڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تڳي .

هوشو هاڻي هـا ڪاري، ٻهـ ٻهـ هيمو ٻاڪاري؛
بي شڪ سوري ٻلو ساري، سوڀون سارن سِـر رڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تـڳي .

آخر ڪيان ٿو ٻارت ساري، سنڌ جي جنهن آ سينڌ سنواري؛
خوش رهي سوهاري ناري، جيئين پنهنجي جهڳي جهڳي:
سنڌ توهان جي لاءِ تـڳي.
شل نہ ڪوسو واءُ لڳي، سنڌ توهان جي لاءِ تڳي.

ملڪ نديم

وائي

مظلوم وطـن جـا زنده آباد،
ظالم مڙده باد ـــ او سنڌڙي:
ظالم مڙده باد .

قليلي جي ڪپ تي وڙهندڙ،
رهندا سورهيہ ياد ـــ او سنڌڙي؛
ظالم مڙده بـــاد ـــ او سنڌڙي:
ظالم مڙده باد .

اهڙو راڄ عـوامـــي ايندو،
ڪونہ ڪندو فرياد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده بـــاد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد.

ڦورو چـور لـٽـيـرا ٿيندا،
پينگ سڄا برباد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده بـاد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد.

جي ڊوه ڊاهيندا سي ٿي ڪندا،
جهنگ شهر آباد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد.

ڏاڍن، ڏڪن ڏولاون ڪان،
ٿيندين نيٺ آزاد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد.

آڳ عوام جي پڙڪي آهي،
جلندا سڀ جلاد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد ـ او سنڌڙي؛
ظالم مرده باد.

۴- مارچ ۽ سنڌي زبان ڪنوينشن تي ڪيل تقرير
۴- مارچ ۽ اساڻا فرض
۴- مارچ ۱۹٦۷
۴- مارچ قومي جدوجهد جو ڏينهن

مضمون

شيخ اياز
رسول بخش پليجو
مسعود نوراني
يوسف ميمڻ

پڙهندڙن جا خط

تنقيد ۽ رايا

پڙهندڙن وٽان

شيخ اياز

٤- مارچ ۽ سنڌي زبان ڪنوينشن تي سکر ۾ ڪيل تقرير

سنڌ جا سپوتو، انقلابي اديبو، شاعرو، شاگرد، منهنجا وطن دوست ڀائرو ۽ ڀينرو — جيئي سنڌ.

چوٿين مارچ سنڌ جو مئي ڏي (May day) آهي. اڄوڪي ڏينهن حيدرآباد ۾ سنڌ جي شاگردن انهيءَ ظلم جي خلاف پنهنجي رت ۾ ريٽو جهنڊو اڀو ڪيو هو، جنهن سنڌ جي صوبي، انجي قوميت، زبان، ثقافت، سياسي آزاديءَ ۽ اقتصادي برادريءَ کي ختم ڪرڻ جي سازش رچي هئي. مونکي چيو ويو ته اڄوڪي ڏينهن، مان حيدرآباد ۾ هجان، ڇوته حيدرآباد، سنڌ جي سياست ۽ ثقافت جو مرڪز آهي ۽ اتي ئي سنڌ تي ٿيندڙ ظلم خلاف ڀرپور موثر آواز اٿيو هو ۽ سنڌي شاگردن پنهنجو رت ڏيئي، جيئي سنڌ جي نعري سان ساري ڪوٽ جي قلعي کي ڏوڙي ڇڏيو. مونکي حيدرآباد جي مرڪزي اهميت کان انڪار نه آهي. پر اهو سکر جو شهر آهي، جنهنجي گرمي جبريل جا پر به ساڙي ڇڏيندي آهي. پر پوءِ به اتي انهيءَ شاعريءَ جو نزول ٿيندو رهيو آهي، جنهن اوهانکي پنهنجيءَ قومي تقدير جو شعور ڏنو آهي، اهو سکر جو شهر آهي، جتي جبر جو حصار معصوم شاهه جي مناري کان اوچو رهيو آهي؛ هتي ئي سنڌ جي ڀٽي ڪنهن به شهر کان وڌيڪ ايوب خاني ۽ يحيٰ خاني آمريت پنهنجي ننگي روپ ۾ نروار ٿي هئي. اهو سکر جو شهر آهي، جتي ٽيرنهن سال بيورو ڪريسي ڪنهن راڪاس وانگر آدم بوءِ ڪندي رهي ۽ سي- آءِ- ڊي ۽ هٽلر جي گيسٽاپو کي به شهه ڏيئي وئي آهي. هتي ئي پنٿي صاحب تي ڪوڙو ٽرڏڪٽر ڪيس چالان ڪيو ويو هو ۽ هتي ئي مونتي سنڌون رجعت پرست غنڊن خوني حملو ڪيو هو، ڇو ته هنن منهنجي آواز کي سنڌ

جو آواز سمجهي، انکي ختم ڪرڻ چاهيو هو. هتي ٿي سنڌوءَ جي سڄي ڪپ تي سٿين جو اسٿان آهي جو دلوراءِ جي نگريءَ جا اهڃاڻ ڏئي رهيو آهي ۽ سڄي ڪپ تي گذريل تيرنهن سال دلوراءِ جي نگريءَ کان ٻه وڏيڪ انڌير ٿيندو رهيو آهي. هن شهر جي آس پاس جا سنڌ جي امر تاريخ پکڙي پئي آهي انجي اوک ٻوک مان مستقبل جي مورخ لاءِ چڱيان ٿو. مان اوهانکي فقط اهو ٻڌايانٿو ته هن مهراڻ ڪلچرل سينٽر کان، جنهنجي انتظامي ڪاميٽيءَ ۾ اوهانجي سنڌي ڪلچر جو هڪ به عيوضي شامل نه آهي، ٿي فرلانگ پري ڪرڙيءَ جي ميدان ۾ جنگ لڳي هئي ۽ سنڌ جي جنگي جوڌن شاهه شجاع کي سنڌ مان هميشه لاءِ لوڏي ڪڍيو هو. ڪرڙيءَ ۾ ايترو رت وهيو هو، جو سنڌ جي هڪ رزمي شاعر چيو هو:

"ڪرڙي ڪائي رَتَ، پَتَ نه وجهي وات ۾."

۽ ساڳي شاعر شاهه شجاع کي اطلاع ڏنو هو:

شُجاع! سنڌ مَ ويهُه، اوڏا آڏي نِجهُرا،
هيءَ تَتَنِي جو ڏيهه، سِرَ جتِني جا سَٽَ ۾.

اهو سڀ ڪجهه ٻڌي، مون ارادو ڪيو ته ماڻ ٤- مارچ تي سکر ۾ رهندس، انکري نه ته اِهو منهنجو شهر آهي (سنڌ جو هر شهر منهنجو شهر آهي) پر انڪري جو پاڪستان ڪانيوءَ ظلم جي ترار انهيءَ شهر تي سڀ کان وڏيڪ ڪري آهي ۽ هتي ٻه ٤- مارچ جو ريٽو جهنڊو پنهنجيءَ پوريءَ اهميت سان لهرائي سگهي ٿو.

٤- مارچ سان گڏ اڄ سنڌي زبان ڪنوينشن رکي ويئي آهي. سنڌي زبان ڪنوينشن لاءِ ان کان بهتر ٻيو ڪوئي موقعو ٿي نه ٿو سگهي. ڪنهن به قوم جي پهرين سڃاڻ انجي ٻوليءَ مان ٿي آهي. ڌرتي ۽ ٻوليءَ ۾ قوميت جون جڙون تيندديون آهن. ڌرتي کانسواءِ به قوميت ٽڪي سگهي ٿي، پر ٻوليءَ کانسواءِ انجو وجود برقرار رکڻ ناممڪن آهي. ون يونٽي حڪومت سنڌ جي نقشي کي مٽائي، انجي ٻولي ۽ تهذيب کي مٽائڻ جي، جا ناپاڪ سازش ڪئي هئي. اها اوهانکان ڪجهي نه آهي. اها اسانجي سنڌ هئي، جنهن پوري برصغير

کي مهذب زندگي ڏني هئي. برصغير جي تاريخ جو هر ڪتاب موهن جي دڙي جي تمدن سان شروع ٿئي ٿو. اسانجي ٻولي به دنيا جي قديم ترين ٻولين مان آهي. انجي عمر گهٽ ۾ گهٽ پندرنهن هزار سال آهي. موهن جي دڙي جي پنج هزار سال پراڻي تمدن تائين پهچڻ لاء، اسانجي ٻوليءَ ڪيتي هزار سال ارتقا جون منزلون طيءَ ڪيون هونديون. اڄ جڏهن ڪمپيوٽرن جي ذريعي مغرب جي لساني ماهرن موهن جي دڙي مان لڌل مهرن تي اُڪريل اکر پڙهيا آهن، تڏهن ظاهر ٿيو آهي ته انهن تي لکيل پنج هزار سال پراڻا لفظ، اڄ به ساڳي اچار سان ساڳيءَ معنيٰ ۾ سنڌيءَ ۾ رائج آهن. سنڌي لفظن جو ذخيرو دنيا جي ڪنهن به ٻوليءَ جي لفظن کان گهٽ نہ آهي. ڪاري چاڙ کان ڪيٽي بندر تائين سفر ڪندي، مون مير بحرن کان سامونڊي زندگيءَ جي باري ۾ ايترا نيٺ سنڌي لفظ ٻڌا ها، جو مون ڀانيو هو تہ سنڌيءَ ۾ سامونڊي اپياس لاء پوري ٽڪسالي ٻولي موجود آهي. اسانجي ٻوليءَ ۾ ٻاونجاهہ اکر آهن ۽ انهن مان فقط الف، ب ۽ پ مان ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سنڌي لغت جي پهرين جلد جا چار پنج سوَ صفحا ڀريا آهن. جيتوڻيڪ هن کان به اڃان سوين لفظ رهجي ويا آهن. مونکي يقين آهي تہ جي سنڌ جي صوبائي حڪومت پوريءَ طرح تعاون ڪري، تہ سنڌي ٻوليءَ جا ماهر پنجن سالن جي عرصي اندر دنيا ڀر جي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي ۾ ڪم آيل لفظ سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري سگهن ٿا ۽ انکي دنيا جي سڀني ترقي يافته ٻولين جهڙوڪ انگريزي، روسي، فرينچ وغيره جي پائي تي پهچائي سگهن ٿا. اسانجي ٻوليءَ جي خمير ۾ ايتري صلاحيت آهي جو اها دنيا جي ڪنهن به جديد ٻولي جي پائي تي پهچي سگهي ٿي. انهيءَ قديم ترين ٻوليءَ کي هڪ عظيم ادبي ورثو به آهي. انجا لوڪ گيت مورو، لاڏو، لولي، هو جمالو، همرچو وغيره ڏسو! هيءَ ٻوليءَ ۾ نہ اوهانکي اهڙي ڏن ملندي، نہ اهڙا ٻول. انجون ڳجهارتون، ڏور، مناظرا، واقعاتي بيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڏٺ، پروليون ۽ ٻيو لوڪ ادب ڏسو! سنڌي ادبي بورڊ اسانجي لوڪ ادب تي چاليهارو جلد شايع ڪرڻ جو پهه ڪيو آهي، جنهن مان ويهارو جلد شايع ٿي چڪا آهن. دنيا جي تورين ٻين

ٻولين ۾ ايترو جهجهو ۽ جيارو لوڪ ادب هوندو. جڏهن انگريزن سنڌ فتح ڪئي هئي، تڏهن هو اهو ڏسي حيران ٿي ويا ته سنڌي ٻوليءَ جو نثري سرمايو هندستان جي ٻين ڪنهن به صوبائي ٻوليءَ جي نثري سرمائي کان وڌيڪ هو. سنڌ جي شاعري پوريءَ دنيا جي شعري ادب ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. ڪجهه سال اڳ ڊاڪٽر سورلي، آمريڪا ۾ هڪ ڪتاب (Musa Pervagans) شايع ڪرايو، جنهن ۾ هن ڪلاسيڪي لاطينيءَ (Latin) ۽ يونانيءَ ٻولي جي شاعرن، عربيءَ جي ابن زيرون، وچولي دور جي لاطيني شاعرن، شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ، فرانس جي وڪٽر هيوگو (Victor Hugo) ۽ علامہ اقبال جا انگريزيءَ ۾ ترجما ڏنا آهن. انهيءَ ساڳي ڪتاب ۾ ڊاڪٽرسورلي لکيو آهي:

"To me it seems clear that of all the Poets from whose work I am offering translatins now, 'SHAK' is the greatest".

يعني مون لاءِ اهو بالڪل ظاهر آهي ته مان جن به شاعرن جا ترجما هاڻي پيش ڪري رهيو آهيان، انهن ۾ 'شاهہ' سڀني کان عظيم آهي.'

اوهان وٽ ڀٽائي کانسواءِ، ثنات آهي، عيسو آهي، سچل آهي، سامي آهي ۽ ٻيا ڪيئي شاعر آهن. جنجي شاعريءَ کي پيغمبريءَ جو رتبو آهي، جن ڪنهن وظيفي يا سروپا لاءِ ڪنهن بادشاهہ، ڪنهن نواب يا ٻئي ڪنهن چيگري چٽٽ ڏيڻ جا قصيدا نہ چيا ها، نہ وري ڪنهن دربار ۾ ڪورنشون بجا آنديون هيون، نہ سٿرا لکيا هئائون، نہ قرض تي ورتل متيءَ پيئندا هئا ۽ نہ ڪنهن قرض خواهہ اڳيان ليلڙائيون ڪندا هئا، تہ وهہ وا ۽ مقرر مقرر جي ڪل جهڙين ساراهن جا طلبگار هئا ۽ نہ ڪنهن طوائف جي ڪوٺي تي آداب محفل جي نمائش ڪندا هئا. نہ انهن ۾ غالب جي رسوائي ۽ ذلت هئي، نہ ذوق جي درٻاريت ۽ غلامي هئي، نہ انشاءَ جو مسخري پڻو هو ۽ نہ مير جي اذيت پسندي (Masochism) هئي . جاگيرداري دور جي تخريبي (decadent) تهذيب هنن کي ڇهي بہ نہ سگهي هئي، جنهن

جي ماحول ۾ برصغير جي اُردو شاعري پلي هُئي. هو سنڌي عوام جا شاعر به هئا، فلسفي به هئا ۽ روحاني فيض جا سرچشما به هئا. دراصل پوريءَ سنڌو ماٿريءَ ۾ ڪلاسيڪي شاعريءَ جو ساڳيو مزاج آهي. ڀٽائي، سچل، باهوُ، بلي شاهه، وارث شاهه، فريد شڪر گنج، خواجه فريد سڀ انهيءَ عظيم روحاني سلسلي جون ڪڙيون آهن. اهي عظيم شاعر هئا، انهن پنهنجي عوام جي ڏک درد کي انهن جي ٻوليءَ ۾ ڳاتو هو. اهي نوابي درٻارين تي پلندڙ اقليتن جا شاعر نه هئا. اهي انهن ڪروڙها انسانن جا شاعر هئا، جي ٿڌيءَ تتيءَ ۾ ٻنيون کيڙيندا، هَرَ ڪاهيندا، ٻورهئي ۾ پگهر وهائيندا ٿا وتن. اِهي ڪير آهن جي بُلي، ۽ ڀٽائيءَ، کي ريٽڻ ٿا چاهن؟ اِهي ڪير آهن جي سچل ۽ شڪر گنج جي ڌرتيءَ تي ڪجهه درٻاري ٻولڙين ۽ انهن جي ٻوليءَ جي اهميت جتائڻ ٿا؟ اِهي ڪير آهن جي نه فقط سنڌيءَ پر پنجابي، پشتو ۽ بلوچي جي قومي درجي کان انڪاري آهن ۽ سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان جي عوام تي هڪ ڌاري ٻولي ۽ تهذيب مڙهڻ چاهن ٿا؟ اِهي ڪير آهن جن بينگالي شاگردن تي ٻوليءَ جي مسئلي تي گوليون هلارايون ۽ انت بنگالي عوام کي ايترو تنگ ڪيائون جو هو اسان کان جُدا ٿي ويا. مان انهن کي برصغير جي تاريخ ۾ چڱيءَ طرح سڃاڻان ٿو. اها هڪ استحصالي ذهنيت آهي، جا زبان ۽ تهذيب جي آڙ ۾ هڪ ٽولي جي ڦرمار قائم رکڻ ٿي گهري. انهيءَ ٽولي هڪ هٿي قائم رکڻ لاءِ اوپر پاڪستان ۾ ٻوليءَ جي مسئلي تي نفرت ڦهلائي ۽ نيٺ پاڪستان کي ٻه ٽڪرا ڪري ڇڏيو. اهيئي بينگالي ۽ بهاري عوام جي خون جا ذميدار آهن. اهيئي سنڌ ۾ چوٿين مارچ تي ٿيل ڌاڙي جا ذميدار آهن. انهن ئي هندستان کان آيل ماڻهن کي سنڌي عوام سان ملي کير کنڊ ٿيڻ کان روڪيو آهي. اهي پاڪستان ۽ اسلام جي آڙ وٺي سنڌيءَ، پنجابيءَ، بلوچيءَ ۽ پختون عوام تي غداريءَ جا الزام هڻن ٿا. پاڪستاني عوام جو ڪو به رهنما هنن جي الزامن کان محفوظ نه رهيو آهي. انهن ئي بينگالي عوام جي چونڊيل رهنما شيخ مجيب الرحمان تي غداريءَ جا الزام هڻي، هنجي لاءِ مخالفت جي فضا تيار ڪئي هئي. اهيئي صدر ذوالفقار علي ڀٽي

جا وڏي ۾ وڏا دشمن آهن. انهن ٻي پختون ۽ بلوچي عوام جي اڪثريتي پارٽي نيشنل عوامي پارٽيءَ جي رهنما خان عبدالولي خان تي بار بار غداريءَ جا الزام هنيا آهن. ۽ انهن ٻي سائينءَ جي-ايم-سيد ۽ مونکي غدار، نفرت جو ديوتا، مهاملحد وغيره جهڙا لقب ڏنا آهن. انهن جوئي پاڪستان جي اُردو پريس تي قبضو آهي. اهي پاڻکي اسلام ۽ پاڪستان جا واحد ٺيڪيدار سمجهن ٿا، سوشلزم ۽ صوبائي خودمختياريءَ جا دشمن آهن ۽ مرڪزيت جا انڪري حامي آهن، ته جيئن هنن کي پورو پاڪستان پيائي لاءِ ملي وڃي. اهي سڪر ۾، سنڌ ۾، پوري پاڪستان ۾ ڦهليل آهن ۽ پاڪستاني صوبن جي هر قومي امنگ خلاف واويلا ڪن ٿا. اهي ئي ’جيئي سنڌ‘ جي نعري جا ويري آهن، اهي ئي ’جيوي پنجاب‘ جي نعري کان جان ٿا. سڌي يا اڻ سڌي طرح اهي رجعت پرست ۽ فاشسٽ سياسي پارٽين، جماعت اسلامي، مسلم ليگ، پي ڊي پي، نظام اسلام پارٽي، تحريڪ استقلال وغيره جا حامي آهن. انهن مان جيڪي منافقي ڪري پيپلز پارٽي ۽ نيشنل عوامي پارٽيءَ ۾ شامل ٿي ويا آهن، اهي فقط چالاڪي ۽ عياريءَ سان انهن پارٽين جو پروگرام پنهنجي مقصد لاءِ سبوتاج (Sabtoge) ڪن ٿا. اهي ڪڏهن اسلام جي نالي ۾ عوامي امنگن سان دشمني ڪنتا، ڪڏهن سوشلزم جي نالي ۾. مونکي اهو ڏسي حيرت آئي هئي ته جڏهن ڪراچيءَ ۾ سنڌي ادبي سنگت جي ميڙ ۾ ڪبل منهنجي صدارتي تقرير تي پوري اردو پريس مخالفت جو طوفان اٿاريو هو، تڏهن ساڳئي هفتي ۾ هفتي وار سياسي رسالن چٽان، زندگي الفتح ۽ ليل و نهار به منهنجي خلاف زهر هاريو هو. چٽان ۽ زندگي رجعت پرستن جا رسالا آهن ۽ الفتح ۽ ليل و نهار نام نهاد ترقي پسندن جا رسالا آهن، پر سنڌ جي قومي آواز ۽ امنگ کي نهوڙڻ تي سڀئي متفق ٿي ويا هئا.

ورهاڱي کان ڪجهه سال اڳ مون اُردوءَ جي مشهور نقاد عبدالرحمان بجنوريءَ جا اهي لفظ حيرت سان پڙهيا ها ته: ”هندستان جا الهامي ڪتاب فقط ٻه آهن- هڪ مقدس ويد ۽ ٻيو ديوان غالب.“ مون انوقت سوچيو هو ته ڇا هندستان جي الهامي ادب ۾ ڪنهن

ڏئين ڪتاب جي به گنجائش آهي؟ ڇا شاهه جو رسالو ديوان غالب جي پائي جو الهامي ڪتاب نه آهي؟

ورهاڱي کان هڪ سال اڳ مون پنڊت نهروَ جو ڪتاب 'ڊسڪوري آف انڊيا' پڙهي ساڳيءَ حيرت سان سوچيو هو، ته نهروءَ جهڙي پايي جو سياسي مفڪر جڏهن هندستان کي دريافت ڪري ٿو، تڏهن اُردو شاعر مرزا غالب ۽ هنديءَ جي شاعرن ملڪ محمد جائسيءَ ۽ رحيم خان خانان جي ساراهه جا ته ڏڪ ڏي ٿو، پر شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ، سچل سرمست، وارث شاهه، سلطان باهوءَ، خواجه فريد، خوشحال خان خٽڪ جو ذڪر به نٿو ڪري، ڇڄ ته آهي ڪجهه به نه هُئا، ڇڄ ته ذات گنگا جمنا جي ماٿريءَ تائين محدود هُئي، ڇڄ ته موهن جي دڙي، هڙپا ۽ ٽئڪسلا کانپوءِ سنڌو ماٿر ذات کان وانجهي ٿي چڪي هُئي! اُن وقت منهنجي عمر ٻاويهه سال هُئي ۽ هندي ۽ اردو ادب جي ڪافي مطالعي جي باوجود، منهنجي ڪنهن به مشهور هندي يا اُردوءَ جي اديب سان ملاقات نه ٿي هئي – پنڊت نهروءَ جو اهو ڪتاب پڙهي مون ان وقت به محسوس ڪيو هو ته، هي هنديءَ ۽ اردوءَ جا ڪوڏيا، هي گنگا جمني ڌرتيءَ جا رهواسي، آهي سانڙيا ڳاڙريا آهن، جي هوڙء ته هڪ ٻئي جي ڏاڙهيءَ ۽ چوٽيءَ پٺت ڪٽن ٿا. زُنار ۽ تسبيح جا ڌاڳا پتنگ جي ڏور وانگر ڪم آئي، هڪ ٻئي کي ڪاٽن ٿا ۽ بنارس ۽ علي گڙهه جي ويڙهاند ۾ هنديءَ ۽ اُردوءَ جا جهنڊا آيا ڪن ٿا، پر بنيادي طرح برصغير جي باري ۾ ٻنهي جي ذهنيت ساڳي آهي، ٻئي احساس برتري ۾ مبتلا آهن، ٻئي سڄي برصغير کي نُڇڻ ٿا سمجهن ۽ ڪشمير کان وٺي ڪيپ ڪاورن تائين هر قوميت کي هنديءَ يا اُردوءَ جي ثقافتي ڪالوني ٿا سمجهن. اُن وقت به مونکي اِن ثقافتي سامراج جا پَرِوَنِ پيا ها ۽ هنديءَ ۽ اُردوءَ جي جهڳڙي ۾ ٻن ثقافتي سامراجن جي ويڙهه نظر آئي هئي، جن مان هر هڪ برصغير تي پنهنجو ثقافتي غلبو ڪرڻ ٿي چاهيو. انگريز سامراج جي ساڳئي دور ۾ هندستان جي انقلابي مفڪر ابهر اين راءِ چيو هو ته ڪانگريس ۽ مسلم ليگ، ٻنهي ۾ فاشزم جا جيوڙا آهن، جي آزاديءَ کانپوءِ اُنهن کي وبا وانگر

وڪوڙي ويندا ــــ ڪانگريس هندي زبان جي حامي هئي ۽ مسلم ليگ آردوءَ جي.

ورهاڱي کانپوءِ، هنديءَ وارن جي تسلط سبب، ڏکڻ ڀارت جي آنڌرا، ڪرناٽڪ، تامل ۽ مليالم قومن ۾ هل چل پيدا ٿي ۽ جڏهن آئيني طور هنن تي هندي مرڪزي زبان ڪري مڙهي وئي، تڏهن آنهن هندي سامراج خلاف بغاوت ڪئي ۽ هنديءَ کي ثقافتي غلبي ۽ اقتصادي قرار جو ذريعو سمجهي، ڏکڻ ڀارت ۽ مرڪز جي وچ ۾ انگريزيءَ کي رابطي جي زبان برقرار رکڻ لاءِ جدوجهد ڪئي.

پاڪستان ۾ اسلام ۽ نظريءِ پاڪستان جي نالي ۾، پاڪستان جي بينگالي اڪثريت تي آردو مڙهي وئي ۽ جيستائين ڪُجهه ڪونڌر نه ڪُٽا، تيستائين بنگلا ڀاشا جي قومي حيثيت تسليم نه ڪئي وئي. حيرت آهي ته شيخ مجيب الرحمان جي گرفتاري کانپوءِ وري ساڳيون ڳالهيون ٿيڻ لڳيون ۽ بنگاليءَ تي عربي خط مڙهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ۽ نيٺ پاڪستان ۾ ٽڪرا ٿيڻ ويو. اڄ باشعور سياسي حلقا اهو تسليم ڪَري رهيا آهن، ته اوير پاڪستان اُنهي ڏينهن جدا ٿيو هو، جڏهن بنگالي شاگردن تي ٻوليءَ جي مسئلي سبب گوليون هلايون ويون هيون.

ڪُجهه وقت اڳ 'نصرت' هفتيوار ۾ پنجابي اديب 'شفقت تنوير مرزا' لکيو هو ته، سال ١٩٥٨ع ۾ هنجي روبرو پنجاب جي آردو نواز تعليمي ماهر 'حميد احمد خان' جي صدارت هيٺ ڪيل هڪ ميڙ ۾، 'مولوي عبدالحق' مرحوم چيو هو ته، "اردو ڪانسواءِ پاڪستان جون سڀ زبانون بت پرستن ۽ ڪافرن جون زبانون آهن". دروغ برگردنِ راوي، پر اهائي ذهنيت آهي جنهن پاڪستان جي قوميتن ۾ نفرت جو ٻج ڇٽيو ۽ جنهن اوڀر پاڪستان کي اسان کان جدا ڪيو.

مان جڏهن ٻاهران آيلن کي چوان ٿو ته: سنڌ ۾ سنڌي، پنجاب ۾ پنجابي، بلوچستان ۾ بلوچي ۽ سرحد ۾ پختون ٿي وڃو، ته اردو پريس ڪڪر وانگر ڇڙي وڃي ٿي ۽ مُنهنجي آنڊ ونئي، پوريءَ سنڌ ۾ آنجي زبان، تهذيب ۽ تاريخ تي آڪڙجي، آڀري اچي ٿي. اهو هڪ

خطرناڪ وطن دشمن ٽولو آهي، جو سنڌي، پنجابيءَ، پختون، بلوچي ۽ بنگاليءَ تهذيب ڪانوڻي ايراني ۽ عرب تهذيب ٺائين، هر تهذيب جي قومي وجود جو دشمن آهي – اهيئي ته هُيا جن مصر جي صدر ناصر جي انڪري مخالفت ڪئي هئي، ڇو ته ناصر اسوان ڊئم ٺهڻ سبب، يونيسڪو جا ڪروڙين ڊالر خرچ ڪرائي ابو سمبل جو تاريخي مندر هڪ هنڌان پٽائي ٻئي هنڌ رکايو هو. اهي ٻي ته آهن، جي سَسُ پُسُ ڪندا، جڏهن ايران جو شهنشاهه پاڻکي آريه مهر ڇوائي ٿو ۽ جڏهن هن عظيم سائرس جي قبر اڳيان سر جهڪايو، تڏهن انهن ٻي هن تي طنز ڪئي ۽ پوءِ سائرس کي قرآن ۾ آيل ذوالقرنين ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. اهي ڏرتيءَ ۽ انجي فرزندن، انهن جي زبانن ۽ تهذيبن کان ڇرڪن ٿا ۽ ڪنهن هوا ۾ تڪميل نظرئي کي ٻوڇن ٿا – اهي ٻي فوجي آمريت جي پاڇي ۾ مچي مچ ٿيا ها ۽ اڄ جمهوريت جي آڙ وٺي، نئشنل عوامي پارٽيءَ کي پيپلز پارٽيءَ سان ٽڪرائڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن، ڇو ته صدر ڀُٽي جو مارشل لا هنن کي پنهنجي من ماني ڪرڻ نٿو ڏئي. در اصل هنن جو جمهوريت ۾ ڪوئي اعتبار نه آهي ۽ هؤ ننگا فاشسٽ آهن.

اهي ٻي اڳي پنجابيءَ کي بينگاليءَ ۽ سنڌي سان ويڙهائيندا ها ۽ اڄ بلوچ ۽ پختون کي پنجابيءَ ۽ سنڌيءَ سان ويڙهائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. اڄ هو مختلف حربا استعمال ڪن ٿا، پر اسان انهن جي صيهوني ذهنيت کي چڱيءَ طرح سڃاڻون ٿا.

هي جي سڄي دنيا ۾ پاڻکي اسلام جو ٺيڪيدار سمجهن ٿا ۽ پنهنجي قٻر مار کي برقرار رکڻ لاءِ اسلام اسلام ڪري اسانجي ٻڙي گهٽڻ چاهن ٿا، انهن کي اسانجو هڪ ئي جواب آهي، "ميان! اسلام به اسانجو، باب الاسلام به اسانجو. اسان ڪائي شودرن جي اولاد ته نه آهيون. اسانجا وڏا اوهانجي وڏن کان ڳچا مسلمان هُيا".

سنڌين، پنجابين، بلوچن ۽ پختونن جون جهونيون زبانون ۽ تهذيبون تاريخ جي هر اٿل پٿل ۽ خون خرابيءَ جي باوجود صدين کان زنده ۽ پائينده آهن، ڇو ته اهي عوامي زبانون ۽ تهذيبون آهن. سنڌ ۾ يوناني، عرب، مغل، ترڪ ۽ ٻيون قومون آيون، پر آهي سنڌي

تهذيب ۾ ملي جلي ويون. سنڌ ازلي ۽ ابدي آهي ۽ ان کي ڪوئي به متائي نه ٿو سگهي. سڪندر آيو ويو، سيوهڻ اڃا اتي ئي آهي. دمادم مست قلندر جي صدا کي نه ڪوئي ايوب خان خاموش ڪري سگهيو آهي، نه ڪوئي يحيٰ خان ڪري سگهيو آهي. ڪيئي فوجي آمر مٽيءَ ۾ سمائجي ويا، پر ڌرتيءَ جي ڌمال اڃا ائين ئي وڄندي رهي ٿي.

اسانکي هڪ عظيم تهذيبي ورثو آهي، جو اسانکي پنهنجيءَ جند جان کان وڌيڪ پيارو آهي. اسانکي هڪ عظيم تاريخي تسلسل آهي. اسانکي هڪ زنده جاويد زبان آهي جنهنکي اشارن، رمزن، لوڪ ڪٿائن ۽ علامتن جو هڪ بي بها خزانو آهي، اسانکي پنهنجو الڳ تعمير جو فن آهي: ڀنڀوريءَ، سچل، قلندر شهباز، شاه عنايت، مڪليءَ تي دولهه دريا خان ۽ ڄام نندي وغيره جا مقبرا اسانجا تهذيبي مرڪز آهن.

اسانکي پنهنجي خطاطي، نقاشي ۽ موسيقي آهي. اسان امير خسروءَ، سلطان حسين شرقيءَ، نعمت خان سدا رنگ ۽ انهن کانپوءِ آيل 'هندي مسلمان' موسيقارن جي تخليقي صلاحيتن کان انڪار نٿا ڪيون. انسان ذات جي هر قوم جي فني تخليق پوريءَ انسان ذات جو ورثو آهي، پر ڇا 'سنڌي مسلمانن' کي الڳ موسيقي نه آهي؟ ڇا فقط خسروءَ جي ايجاد ڪيل ستار ئي دنيا ۾ هڪ ساز آهي؟ ڇا ڀٽ ڌڻيءَ پنج تارو طنبور ايجاد نه ڪيو آهي!؟ ڇا سنڌ جا بوڙيندا، نغل، يڪتارا، ڪرتالون، ڪنجهون، ناد، شرنايون، مگر مان، پيرو، سرندا، دنبورا، مرليون، نڙ ۽ بينون اسان جيءَ الڳ تهذيب جي ساک نٿا ڀرن؟

ڇا موسيقيءَ کي فقط خيال، ٺمريءَ، دادري، وغيره تائين محدود ڪيو وڃي؟ ڇا سنڌ کي پنهنجا راڳ ۽ راڳڻيون نه آهن؟ نه فقط سان عربي ۽ ايراني روايت مان ورتل 'يمن' ۽ 'حسينيءَ' ۽ هندستاني وايت مان ورتل سترنهن راڳن ۽ راڳڻين کي نيٺ سنڌي ٻول ڏنا، ر سنڌ جي لوڪ سنگيت موسيقيءَ کي راڻو، ڪوهياري، معذور، يري، سامونڊي، رپ، ڪاهوڙي، ليلا، ڪاپاٽي، پرڀاتي، ڏهر، گهاتو،

ڪارايل، ڪيڏارو، ماروي، ڍول ماروي ۽ هير ڏنو، جن ۾ من ڌرتيءَ جي آها ڏُک ڀري دانهه آهي، جنهن جو مثال اوهانکي ٻي هنڌ مشڪل ملي.

سنڌي موسيقار عبدالعزيز جڏهن اسپين ۾ راڳو ڳايو ۽ ان جي جپسي ڌُن سان هڪجهڙائي ڏيکاري، تڏهن يورپ جا موسيقار ڏندين آڱريون ڏيڻ لڳا. اسان جا لوڪ ـ ناچ ڏسو: ڪڏهن ٿر ۾ جهمر، جمالو، ڪڳي، ڀيڳهي، لمڪيان زڙي لو ۽ ٻيا ڪيئي ناچ ڏسندؤ ته اوهانکان رميا سميا، ٽوئسٽ ۽ راڪ ۽ رول وسري ويندا. سنڌ جا کيسَ، لوڻيون، سوسيون، گربيون، اجرڪ، گج، جنڊي، ڪاشي وغيره سڀ شيون فقط سنڌ جون آهن، جي اسان جن وڏن کان اسانکي ورثي ۾ مليون آهن. اسانجو ڪاڌو بيتو به الڳ آهي. اي برياني کاؤُ! پلو واريءَ ۾ سنڌين کانسواءِ ٻي ڪائي قوم پچائي نه سگهندي آهي.

اسانجو ملڪ پاڪستان آهي، پر پاڪستان ۾ اسان سنڌي ٿي جيئڻ چاهيون ٿا ۽ اهو حق اسان کان ڪوئي کسي نٿو سگهي. تاريخ جي گذريل پنجن هزارن سالن ۾ اهو حق اسان کان ڪوئي کسي نه سگهيو آهي. سنڌ ازلي آهي، ابدي آهي، ڪڏهن به نه مرڻي آهي، ڪڏهن به نه مرندي. اسان پنهنجي قوم تي ناجائز غرور ڪندڙ يا شاونسٽ نه آهيون، جيتوڻيڪ اسانکي پنهنجي ورثي تي فخر آهي. فخر ڪيئن نه ڪيون؟

هومر فقط 'ملن آف ٽراءِ' پيدا ڪئي، ڪاليداس فقط 'شڪنتلا' ۽ 'اُروشي' سرجيون. پر سنڌ جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ مارئيءَ، موکيءَ، مومل، سسئيءَ، سُهڻيءَ ۽ ليلا جا امر ڪردار خلقيا ۽ پوريءَ انسان ذات جي گوناگون امنگن ۽ آدرشن کي انهن ۾ سمائي آيو.

اڄ مان ڀٽائي ۽ سچل جي روحن کي مخاطب ٿي چوان ٿو ته: "اي ڀٽ ڌڻي، تنهنجي ڀٽ تي سچ وري اُڀري رهيو آهي: ان ازلي چراغ کي ڪوئي به وسائي نه ٿو سگهي! اي سرمست! تنهنجي درازن جي دز کي به ڪوئي ڇُهي نه ٿو سگهي! جيسين سنڌي مائرون ٻار ڄڻينديون رهنديون، تون قائم ۽ دائم آهين، تنهنجيون گهڙوليون

ڪاٺيون رهنديون، تنهنجا نغارا وڄندا رهندا. هي ٤- مارچ جو ريٽو جهنڊو، هي سنڌي سپوتن جي لهوءَ ۾ لال جهنڊو، انهيءَ جي ضمانت آهي تہ اوهان زنده جاويد آهيو، ڇو تہ سنڌ زنده جاويد آهي، سنڌي ٻولي زنده جاويد آهي، سنڌ جو روحاني پيغام زنده جاويد آهي، سنڌيت زنده جاويد آهي. اوهان اسانکي وحدت الوجود جو پيغام ڏنو هو. اها وحدت الوجود آفاقي بہ آهي سنڌي بہ آهي. اوهان ئي اسانجي ڌرتيءَ جا ڏک سک ڳاتا ها، اڄ سنڌ جو هر دانشور، هر اديب، هر شاعر، هر شاگرد، هر وطن دوست سنڌ سان اها وحدت الوجود جي ڪيفيت محسوس ڪري رهيو آهي. اڄ ٤- مارچ جو جهنڊو انهي قومي وحدت الوجود جو عظيم نشان ٿي هوا ۾ لهرائي رهيو آهي.

اها وحدت الوجود ڪڏهن بہ دوئيءَ ۽ تڪرار ۾ نہ بدلجندي. سنڌ هڪ آهي، هڪ رهندي. جيئي سنڌ!

موهن جي دڙي جي سهڻي

معياري ڪتابن جو 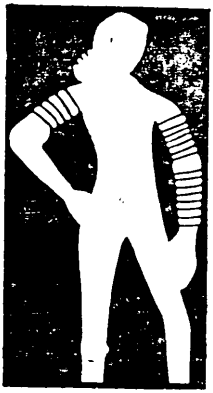 انفرادي نشان

جنهن بہ ڪتاب تي مٿين تصوير ڏسو، تنهن لاءِ اهو ڀروسو ڪريو تہ هي بهترين ڪتاب هوندو، ڇاڪاڻ تہ اها تصوير سهڻي پبليڪيشن جو 'مونو گرام' آهي ۽ **سهڻي پبليڪيشن** جو نالو ئي بهترين ڪتابن جي ضمانت آهي.

رسول بخش پليجو

٤- مارچ ۽ اسانجا فرض

٤- مارچ جو ڏينهن اسانجو قومي ڏينهن آهي. اهو اسانکي پنهنجي وطن جو احساس ڏياري ٿو. اسانکي سجاڳيءَ، قربانيءَ ۽ جدوجهد جو سبق ڏئي ٿو. ٤- مارچ جي ڏينهن ملهائڻ جو صحيح طريقو ڪهڙو آهي؟ منهنجي خيال ۾ اهو طريقو هيءُ آهي، ته اسين سڀ پنهنجي قومي فرض کان واقف ٿيون ۽ پنهنجي عوام جي حقن لاءِ لڙندا رهون.

اسانجي اڳيان اهم تاريخي فرض موجود آهن. انهن مان ڪي ڏکهي عرصي جا آهن، ته ڪي تمام ترت توجه جي گهُر ڪن ٿا. سنڌ کي مهاجرستان بنائڻ جي خطرناڪ ۽ قاتل سازش کي ناڪام بنائڻ اڄ اسانجو سڀ کان اهم ۽ فوري مسئلو آهي. ڪيترن ڏينهن کان سنڌين کي پنهنجي سنڌ ۾ اقليت ۾ آڻڻ جي زبردست سازش هلي رهي آهي. اردو پريس طرفان حڪومت تي پل پل، گهڙيءَ گهڙيءَ دباءُ پئجي رهيو آهي، ته بنگال جي سمورن اردو بازن کي اولهه پاڪستان ۾ آندو وڃي. اولهه پاڪستان معنيٰ سنڌ. ڇو ته ٻين صوبن نه اڳ اردو بازن کي سٺو آهي، نه هاڻ سهندا، تنهنڪري اهي خاموش آهن. "ماما جي گهر مزمان، منهنجي دل کي لوڏوئي ڪونهي!" گذريل ٢٥ سالن ۾ سنڌ کي جيڪي به ڪاپاري ڌڪ هنيا ويا آهن، سي هن ڌڪ جي ڀيٽ ۾ چڻ ٻاراڻا کيل هئا. هي مرڻ ۽ جيئڻ جو ڌڪ هوندو، جنهنجو ڪوبه ويڄ طبيب ڪونه ٿيندو. انهن بهارين کي امپورٽ ڪري اردو باز هڪ ٻي ڌڪ سان سنڌ ۾ موتمار اڪثريت ۾ اچي ويندا. هيستائين جڏهن هو اسانکان ٿورا هئا، تڏهن به اسانکي رت رئاڙيو ويئا هئا، هاڻ جي اسانکان گهڻا ٿيا ته گهٽائي جي زور تي ميمبريون، وزارتون ۽ حڪومتون هٿ ڪري سنڌ کي عظيم يوپي ۽ مهاجرستان بنائي ويا، ته سنڌين جي آمريڪي شيدين ۽ ريڊ انڊين واري حالت ڪندا. اڄان ان کان به خراب. ڇو ته

هي 'مظلوم' سڀ خيرن سان پڪا پختا 'محب وطن' آهن. هر هڪ کي جماعت اسلاميءَ طرفان 'اسلام دوستيءَ' ۽ 'مومني' جي سند آهي. منجهن 'البدر' جهڙين قاتل تنظيمن جا لکين تربيت يافته 'مجاهد' شامل آهن، جن ۹ مهينا پنهنجي ميزبان مسلمان ڀائرن ۾ پاڪر ڪٽو وجهي 'اسلامي اخوت' جا سمورا رڪارڊ ٽوڙي ڇڏيا آهن. منجهائن هر ڪنهن مسلمان کي ڪافر سڏي، ڪُهڻ جي فن ۾ مڪمل ٽريننگ ورتل آهي. مڪ حلاليءَ' جي سُٺي ماءُ پيتان پيل اٿن. ڏه ٻه سال، بنگالين جي ڌرتي ۽ بنگالي قوم کين پنهنجي هنج ۾ سانڍيو. ان جو بدلو اهو ڏنائون، جو ان ڌرتيءَ ۽ ان قوم کي رَتَ ۾ وهنجاري ڇڏيائون، اهي لکين 'اسلام پسند'، 'محب وطن'، سنڌ ۾ ڇا ڪندا، تنهن جو اشارو سنڌن نمائندن **وارث حسين** تازو **نواب مظفر** سان گڏ سنڌ جو دورو ڪندي ڏيئي ويو. هن چيو هو ته: سنڌ کي ٻه اهڙي 'فهمائش' جي ضرورت آهي، جهڙي مشرقي بنگال کي ڏيون پيا. (هي اهي ڏينهن هئا، جڏهن بنگال ۾ اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ ڪربلا ڪئي پئي ويئي.) هنن مان اسانکي رڳو سياسي ۽ اقتصادي خطرو ڪونهي، پر خود جان، مال ۽ عزت آبروءَ جو خطرو آهي. انهن ماڻهن کي سنڌ تي مڙهڻ جو حڪومت کي ڪوبه حق ڪونهي. سنڌي عوام طرفان ڪنهنکي به، ڪوبه اهڙو اختيار ڏنل ڪونه هو ۽ نڪي آهي، ته هو سنڌي عوام کي پنهنجي گهر ۾ ڇور ڪرڻ لاءِ ڇڏين. اهي ماڻهو هاڻي هڪ ٻي حڪومت جا شهري آهن، اها حڪومت مسلمانن جي حڪومت آهي. هنن جي حيثيت اسان لاءِ اهڙي آهي، جهڙي افغانستان، ترڪي يا ايران وغيره جي مسلمانن جي. اهي پنهنجي مسلمان ڀائرن جي حڪومت ۾ رهڻ نٿا گهرن، پنهنجي مسلمان ڀائرن سان نٿا نڀي هلڻ گهرن، ته ان ۾ سنڌي عوام جو ڪوبه قصور ڪونهي، جو کين پنهنجي گهر ۾ يتيم ٿيڻ جي سزا ڏني وڃي. اسان کين ڪونه چيو هو، ته ميزبان تي پرائي گهر وڃي قتل عام ڪريو ۽ ڌاڙا هڻو. اهڙا ڪڌا ڪم ڪرڻ لاءِ جي کين ڪنهن چيو هوندو؟ مودوديءَ جهڙن چيو هوندو، يحيٰ جهڙن چيو هوندو. انهن مجرمن کي اسانجي عوام ٿڏي ڇڏيو آهي. انهن جي مجرمانه صلاحن

تي حلق مان نڪتل نتيجن لاءِ اهڙيون صلاحون ميچ وارا پاڻ ۽ سندن مودوديءَ ۽ يحيٰ جهڙا طلاقيل صلاحڪار ذمي وار آهن. سنڌ ۽ ٻين صوبن جي عوام اهڙي عوام دشمن 'محب وطن' ۽ انسانيت دشمن 'اسلام پسنديءَ' کي بروقت ٺڏي ڇڏيو هو. انهن کي انهن ڪڌن ڪرتوتن لاءِ ذميوار ٺهرائي سزا ڏيئي نٿي سگهجي؟ جڏهن ڪروڙين مسلمان هندن جي ملڪ ۾ رهي سگهن ٿا. عيسائين جي ملڪن ۾ رهي سگهن ٿا، ٻوڌن جي ملڪن ۾ رهي سگهن ٿا، لامذهب ملڪن ۾ رهي سگهن ٿا، تڏهن هنن مائهن کي مسلمانن جي ملڪ ۾ جهڄهن سان پاڻرن جهڙو پاءُ ٿي رهڻ ۾ ڪهڙو ڇرو آهي؟ باقي جي ڪين هرويرو ٻين جو حاڪم ۽ والي ٿي رهڻو آهي، ته پوءِ ڪين ڪو ٻيو ملڪ تاڙڻ گهرجي، جتي جا عوام ڪنهنجا غلام ٿي رهڻ لاءِ تيار هجن. سنڌ ڪنهنجي غلام ٿي رهڻ لاءِ تيار ناهي.

سنڌ تي هيءَ نئين آفت مڙهڻ جو مطالبو بي ايمانن ۽ سازشين جو مطالبو آهي، پراڻن سياسي مدارين ۽ پيشه ور فتني بازن جو مطالبو آهي، بي سبب واويلا ۽ مڪارانه هاءِ گهوڙا مچائي پراوا مال کائڻ وارن جو مطالبو آهي، اردو باز پريس جي تيرهن تالين، مڪريل ڏوتين جو نئون ترڪ تال آهي.

خبر ناهي حڪومت هن خطرناڪ ۽ قاتل سازش جو ڪيتري قدر مقابلو ڪري سگهي، خبر ناهي اسانکي اجا گهڻن ڏينهن جي مهلت آهي، جو پنهنجي بچاءَ ۾ ڪا دانهن ڪوڪ ڪريون. اسانجا ميمبر چپ آهن، اسانجا وزير چپ آهن، اسانجي حڪومت چپ آهي، اسانجون اخبارون چپ آهن.

ڇا، ٤- مارچ جي وارثن شاگردن کي به چپ رهڻ گهرجي؟ ڇا اديبن کي چپ رهڻ گهرجي؟ ڇا قومي ڪارڪنن، هارين، مزدورن ۽ عوام کي چپ رهڻ گهرجي؟ ڇا پيپلز پارٽيءَ جي وطن دوست ڪارڪنن کي چپ رهڻ گهرجي؟ نه. هرگز نه. سنڌيو! سنڌ کي بچايو.

٤- مارچ ١٩٦٧

ٻئي پاسي چام شوري ۾ ڏٺل واردات کان بيخبر اولڊ ڪئمپس ۾ مجيب، آغا، لالا قادر، يوسف ٽالپر، مير امداد، نذير عرساڻي، عبدالحي پليجو، رحيم ميمڻ، نور محمد کهڙو، علي احمد نظاماڻي، عمر پٺي، سڪندر عباسي، سڪندر پانڌياڻي، آغا زاهد، عبدالڪريم انصاري، رحيم سهتو، اصغر ۽ اڪبر شاهه، رفيق صفي، خليل بڇاڻي، قربان ٻنوهر، اشفاق ميمڻ، رشيد ميمڻ، منور ميمڻ، يوسف علي مرزا، سليم سنجراڻي، محبوب انصاري، جميل آفتاب، ظفر، شوڪت انصاري، چانگو مل، انور ميمڻ، رياض خميساڻي، لالا شير خان، حسين ابڙيجو ۽ ٻيا ڪيترائي گڏ ٿي ويٺا هئاسون ۽ يوسف لغاري وارن جو انتظار ڪري رهيا هئاسون. جڏهن ڪافي دير ٿي وئي ۽ تاريڪي پنهنجا پر ڦهلائي ڌرتيءَ تي لهڻ لڳي، ته اسانجي تشويش وڌي وئي هئي. مون ۽ مجيب، لالا شير ۽ رحيم سهتي کي چيو ته: وڃي ڏسي اچو ته شاگردن ڇو اچڻ ۾ دير ڪئي آهي. سڪندر عباسي نه پنهنجي اسڪوٽر تي ڪوٺڙيءَ واري پاسي کان يوسف وارن جي پر گهور لهڻ لاءِ روانو ٿيو. ان وچ ۾ اصغر شاهه ۽ اڪبر شاهه پنهنجن اسڪوٽرن تي آيا ۽ اها خبر ٻڌايائون ته شاگردن تي سخت حملو ڪيو ويو آهي. ٻر حملي جي نوعيت جي باري ۾ معلومات ڪانه ملي سگهي. پر تنهن هوندي به انتظار ڪندڙن ۾ هڪ بي چينيءَ جي لهر پکڙجي وئي. ۽ سهتي وارن لاءِ وڌيڪ شدت سان وات نهارڻ شروع ڪري ڏنائون.

لالا شير ۽ رحيم سهتو چام شورو ناڪي وٽ پهتا، ته اتي بيٺل پوليس وارن، مان هڪ ڄڻي وڌي ڪيس اڳتي وڃڻ کان روڪيو ۽ ٻڌايو ته اڳتي رستو بند آهي. سهتي هڪ سيڪنڊ لاءِ سامهون نهاريو ته ڏڪي ويو. سامهون سڄو علائقو گوڙها گيس ۾ ورڪوڙيل هو. جنهن جي تيک رحيم پنهنجي اکين ۾ محسوس ڪئي. رکي رکي گولين جو ٺڪاءُ ٻڌڻ ۾ پي آيو، ڪڏهن وڏا ڌماڪا

بہ ٻڌائون، جيڪي شايد ڪوڙها گيس جي شيلن جي ڦاٽڻ جا هئا. ڪين لٺين جي ٻاڏيءَ سان ٽڪرائڻ جي ٺڪ ٺڪ، رڙين، دانهن ۽ مارڪٽ جا آواز بہ ٻڌڻ ۾ آيا. تمام ٻري ٻاڏيءَ ۾ ڪي پوليس وارا ڪن شاگردن تي ٻاڏيءَ ۾ گهڙي لٺيون وسائي رهيا هئا. سڄي فضا بارود جي بوءِ سان رچيل هئي. لالا شير ڏنو تہ ٿورو پريرو ڪمشنر، ڊي- سي ۽ پوليس جون لا تعداد گاڏيون رستو بند ڪيو بيٺيون هيون. لالا شير اسڪوٽر ورايو، سندس هٿ هينڊل ۾ ڪيي ويا. اسڪوٽر فرارٽ ڪري هلڻ لڳو. هڪ سپاهيءَ کي شڪ پيو تہ رحيم وارا بہ شاگرد آهن. هو اسڪوٽر جي پٺيان ڀڳو، پر لالا شير اسڪوٽر جي رفتار وڌائي پوليس واري جي وس کان ٻاهر ٿي ويو، البت سهتي جي قميص سپاهيءَ جي هٿ ۾ اچي وئي. قميص چرڙاٽ ڪري ڦاٽي وئي ۽ سپاهيءَ جي هٿ ۾ هڪ ليڙ رهجي وئي.

لالا شير ۽ رحيم سهتي جيڪا رپورٽ اسانکي اچي ڏني، تنهن اسانکي چريو ڪري ڇڏيو، اسانجي اکين ۾ رت لهي آيو. چرين وانگر اسين رجسٽرار محمد حسين جي مٿان چڙهي وياسين، "منهنجو ڪو ڏوهہ ڪونهي، حالتون منهنجي وس کان ٻاهر آهن. آءٌ ڪجهہ نٿو ڪري سگهان. آءٌ وائيس چانسلر بہ ڪونہ رهيو آهيان. هاڻ پيو وائيس چانسلر اينڊ و. اوهانکي جيئن وڻي تيئن ڪيو. اوهان ڄاڻو ڪمشنر ڄاڻي، منهنجو ڪنهن بہ معاملي سان واسطو ڪونهي." رجسٽرار ڍڪ ساهي ڇٽي ويو. اسان مايوس ٿي موٽياسين. ڇاڪيون؟ اضطراب، حيرت، مايوسي، غصو، احتجاج، گهٻرائٽ ۽ غم جا مليل جليل تاثر شاگردن جي چهرن تي ڦهليل هئا. سڄي زميواري مونتي ۽ مجيب جي ڪلهن تي اچي پئي هئي. مون ڪئنٽين جي ٻاهران بيهي هڪ تقرير ڪئي ۽ شاگردن جي همت وڌائي، مون هنن جي منتشر ٿيل صفن کي وري درست ڪيو ۽ انهنکي وٺي شهر ۾ نڪري پيس. مٿيان سڀ جوڌا جوان مونسان گڏ هئا. پهرياڏين سنڌ لا ڪاليج آياسين. غلام نبي مغل سڄو ساٿ ڏنو. اتي مون وري تقرير ڪئي ۽ لا ڪاليج جي شاگردن کي تعاون جي اپيل ڪئي. اتان ڪيترا شاگرد اسانجي جلوس ۾ شامل ٿي ويا. ڪامرس ڪاليج، سچل

ڪاليج، سردار بهادر گرلس ڪاليج بند ڪرائيندا اسين اڳتي وڌندا وياسين. مسلم آرٽس ڪاليج پهتاسين ته سوين شاگرد ڪلاسن ۾ ويٺل نظر آيا. مون علي محمد ساريجي ۽ رب ڏني ساريجي سان سچي حقيقت ڪئي، جن صاحبن زبردست وطن دوستيءَ جو مظاهرو ڪندي يڪدم شاگردن کي ڪلاسن مان ٻاهر ڪڍي ورتو. مون انهن کي خطاب ڪيو، هنن کي جلوس ۾ شامل ٿيڻ جي اپيل ڪئي. ان اجلاس ۾ ڪمشنر جي ڪنيل قدم کي ننديو به ويو. اڃا تقرير پئي ڪيم، ته مسلم ڪاليج جو وائيس پريزيڊنٽ عارف قزلباش نظر آيو جنهن پڇيو ته: ”معاملا ڪيا هي؟“ تنهن تي مجيب ايڏي ته رڙ ڪئي، جو سندس ڳلي مان رت نڪري آيو، رنگ جو گورو ته اڳيئي هو، غصي جي حالت ۾ ايترو ته ڳاڙهو ٿي ويو، جو مونکي ڊپ لڳو ته ڪٿي سندس دماغ ڦاٽي ڏيئي ڦاٽي نه پوي. ”اسانجا ساٿي مري ويا آهن، انهن جو رت وهيو آهي ۽ تون اڃان ٿو پڇين ته ڇا ٿيو آهي. ڪمي بري ڳالهه“

اتي ڪنهن اچي مونکي ٻڌايو ته ڪجهه زخمي ٿيل شاگرد سول اسپتال ۾ آيا آهن. سڀ شاگرد اوڏانهن رواني ٿي وياسون. اسپتال ۾ پهريائين اسانکي گهڙڻ نه ڏنو ويو. پوءِ شاگردن جو هڪ ريلو آيو ۽ مين گيٽ کي ڌڪ سان گڏ اندر گهليندو ويو. اندر وياسون ته آفتاب مرزا مليو. جنهن ٻڌايو ته سڪندر ۽ شڪور کي ڪٽي آيا آهن. ٻنهي جي حالت سخت نازڪ آهي. ۽ مون اندر جهاتي پائي ڏٺو، ته سڪندر ۽ شڪور اسٽيچرز تي بيهوش پيا هئا. اسٽيچر به لهوءَ سان لال ٿي پيا هئا - منهنجي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا. ساٿين جي صلاح تي رفيق صفيءَ کي موڪليوسون ته وڃي اي-پي-پي جي فوٽوگرافر کي وٺي اچي. پر هن موٽي اچي ٻڌايو ته؛ ڪوبه فوٽوگرافر شاگردن جو فوٽو ڪڍڻ لاءِ تيار ڪونهي.

”ڪمشنر مسرور هر طرف ڪانءِ اسان تي وار ڪري رهيو آهي“ رفيق صفي ڇرڪي پيو هو. هو روئي مونکي چنبڙي پيو. سندس پيءُ جو ڪو پتو ڪونه هو. جوان پيءُ جي موت جو ڏک ڏاڍو وڏو ٿو ٿئي. پر هتي ته ٢٠٧ پيادرن جو پتو ڪونه هو. ڪا خبر ڪانه هئي ته اهي مئا يا

ٻچيا، ۽ آهن ڪٿي؟ مون رفيق جي ٻئي نپري، ڪيس همت جي تلقين ڪئي. اسين اسپتال مان ٻاهر اڃين نڪتاسين، جيئن ڪنهن ٻرندڙ جبل مان لاوو نڪري. هر شي کي تهس نهس ڪندا وياسين. حسين شاه بخاري به ٺيڪ انوقت اسان سان گڏيو. رشيد ميمڻ، سهتي، سليم سنجرائي اٿل ٻٿل مچائي ڏني. بسون، ٽرڪون، رڪشائون تباهه ٿينداويا.

ٺيڪ انوقت يونيورسٽيءَ جون خالي ۽ ڀڳل ٽٽل بسون مارڪيٽ مان لنگهيون. بس کي رينجر هلائي رهيا هئا. بسون رت ۾ رنگيل هيون. سليم سنجرائي ۽ محبوب انصاري ديوانه وار بسن کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي. رحيم سهتو جيڪڏهن محبوب انصاريءَ کي ڇڪي نه وٺي ها، ته هو بس جي هيٺان اچي چيچڙجي مري وڃي ها. سهتي خار ۾ اچي پويان ايندڙ بس جي ڊرائيور کي جوتو هڻي ڪڍيو. اهو جوتو بس ۾ اندر ئي رهجي ويو. اها حيرت انگيز ڳالهه هئي ته اسانجي پويان ڪا به پوليس وغيره ڪونه هئي، حالانڪ اسين پيچ ڊاه ڪري رهيا هئاسين. سڄي پوليس چام شوري روڊ، تي لڳائي وئي هئي. بهرحال دڪان بند ٿيڻ لڳا ۽ شهر سنسان ٿي ويو. اسان پوسٽ آفيس ۽ ريڊيو اسٽيشن تي به حملو ڪري سخت نقصان پهچايوسين. سڄي شهر ۾ هراس پکيڙي اسين اولڊ ڪئمپس موٽياسين. رشيد وارا بوتو ڪڍي آيا. آءٌ ۽ نذير عرساڻي ڪنهن دڪان تان ڳاسليٽ جو دٻو وٺي آياسين. بوتي جو جلوس ڪڍي ڪيس ڪانگيارن ۾ ٻوڙيو ويو. بوتا اڳ به ساڙيا هئاسين، پر هن دفعي بوتي ساڙڻ ڪجهه مزوئي ٻيو ئي آيو. رشيد ڳاسليٽ وجهي ٺيڪ مين گيٽ جي ٻاهران وچ رستي تي بوتي کي تيلي ڏني ۽ ڀاه بوتي کي وڪوڙي وئي. اسين سڀئي يار جيڪي ٻاهر رهجي ويا هئاسون ۽ مختلف ڪاليجن مان اسانجو سات ڏيندڙ شاگرد هڪ حلقو ٺاهي سڙندڙ بوتي جي چوڌاري نچڻ لڳاسون، اسين بوتي جي چوڌاري ٽپي نچندا رهياسون. اسانجا نعرا فضائن جو سينو چيري رهيا هئا. ’ڪتا ڪمشنر هاءِ هاءِ.‘ هن دفعي نعرن جي گونج هيبتناڪ هئي. رات ٿي چڪي هئي. جلندڙ بوتي جي روشنيءَ ۾ اسانجا وڏا وڏا نچندڙ پاڇا رستي ۽ پٿين تي پئجي رهيا هئا. اسين نچي رهيا هئاسون. موت جو ناچ! مونکي محسوس ٿيو ڄڻ

اسين آفريڪا جي ڪنهن آدم خور قبيلي جا فرد هئاسين، جيڪي پنهنجي ڪنهن دشمن جي لاش جي چوڌاري وحشيانه انداز ۾ نچي رهيا هئا. سچ پچ ته جيڪڏهن ڪمشنر اسان کي ڪٿي اڪيلو وچي ها ته اسين سندس رت ۾ ٻي وهون ها. ٻوتو سڙندو رهيو ۽ اساز جا جذبات تيز ٿيندا ويا. اسان جي رڳن ۾ رت، تيزيءَ سان گردش ڪري رهيو هو. ساه چڙهي ويا هئا. مونکي پنهنجي لونڊڙين تي دٻاءُ محسوس ٿي رهيو هو. نچي نچي اساز ساڻا ٿيڻ لڳاسون، نعرا هڻي هڻي اسان جا گلا ويهي رهيا هئا. اوچتو اسانکي اچو ڏيئي هڪ پاسي ٽيٽو ٿيو، پوليس جي هڪ ٽرڪ اسانجي ڀڃان چڙهندي آئي هئي. پوليس جو ڊي ايس پي لٿو ۽ سڌو ٻوتي ڏانهن آيو، هن پنهنجي ڇڙيءَ سان ٻوتي کي سڌو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته هوا لڳڻ جي ڪري ٻوتي جو هيٺيون پاسو پنيٽ ڪاٺي پري پيو. هن ڇرڪ پري پنهنجي ڇڙي ڇڪي ورتي. اسان هڪ وڏو ٽهڪ ڏنو. اهو ڏسي هن هڪ دفعو وري ٻوتي کي سڌو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. وري پنيٽ ڀريو ۽ روشني ٻڏي وئي، اسان وري ٽهڪ ڏنو. اٽڪل پنج منٽ اهو کيل ۽ ٽهڪ جاري رهيا. پر پوءِ ڊي ايس پي خارن ۾ اچي ويو ۽ ٻوتي جي مٿان ٿپ ڏيئي باه وسائڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. اسين يونيورسٽي گيٽ تي ويهي اهو تماشو ڏسڻ لڳاسون. بهرحال هو باه وسائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو، پر سندس سوٽ جا پانچا سڙي ويا. اهو اڌ سڙيل ٻوتو پوليس پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو. اسان يونيورسٽيءَ ۾ اندر وياسين ۽ اڳتي لاءِ سٿاڏون سٿڻ لڳاسين. رفيق صفيءَ کي چيو سين ته هو هيند آئوٽ ڪڍي. هن ويچاري ڏاڍي محنت سان هينڊ آئوٽ لکيو، پر اهو ٻئي ڏينهن جي اخبارن ۾ ڪونه ڇپيو. ڪمشنر ان محاذ تي به قبضو ڪري ويو هو. ان جي برعڪس ڪمشنر طرفان هڪ هينڊ آئوٽ ڪڍيو ويو، جنهن ۾ شاگردن کي ڏوهاري ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي هئي. ههڙي مختصر خبر هيءَ به ڇپي هئي ته: ڪمشنر مسرور ڪالهه شام جو پنجين لڳي گلن جي نمائش جو افتتاح ڪيو ۽ پنهنجي تقرير ۾ حاضرين کي تلقين ڪئي ته هر هند اهڙي نمائش ڪئي وڃي ته ڏاڍو سٺو. جيتوڻيڪ ساڳي وقت تي

ڪمشنر شاگردن جي رت سان هولي کيڏي رهيو هو. شايد رت جا ڍُبا ڪمشنر لاءِ بهترين قسم جا گل هئا. انهن گلن کي ڏسي هو ڏاڍو خوش هو. سندس انگ انگ مان خوشي ڦٽي رهي هئي. بهرحال چوٿين مارچ جي رات جو آءٌ، منور ميمڻ ۽ يوسف علي مرزا سان گڏ مرزا ظفر وڪيل جي جاءِ تي ويس. مرزا يوسف پنهنجي چاچي کان سڄي واقعي جي باري ۾ تار لکائي. اسين موٽي گهر آياسون ۽ اٽڪل رات جو هڪ لڳي صدر، گورنر ۽ سيڪريٽرين کي تارون ڪيون سون. ان تار ۾ چڻن جي موت جو ذڪر به هو، ڇو جو اسانکي اهو معلوم ٿيو هو ته چار شاگرد ان واقعي ۾ شهيد ٿيا هئا. موٽڻ مهل منور گاڏي شهر جي ٻاهران ڪيڏي ورتي. قدرت منور سان زيادتي ڪئي هئي، هو هڪ ٻانهن کان معذور هو. پر قدرت کيس ٻين صلاحيتن سان نوازيو هو. پنهنجي ڏيڍ ٻانهن سان هو گاڏي اهڙي ته ماهرانه انداز ۾ هلائي رهيو هو جو مونکي حيرت وٺي وئي. اوچتو هڪڙو پوليس وارو سامهون ويندو نظر آيو. منور گاڏي آهستي ڪري ڇڏي ۽ گاڏيءَ جو رخ پوليس واري ڏانهن موڙي ڇڏيائين. پوليس واري پهريائين ته سمجهو ته شايد ڊرائيور جو هٿ اتفاقي ڦري ويو آهي، پر پوءِ جڏهن آفت کي پنهنجي مٿان ايندو ڏٺائين ته پاڻ بچائڻ لاءِ هڪ پاسي ٿيو، پر گاڏي به ان پاسي ڦرڻ لڳي. پوليس وارو ٽپ ڏيئي ٻئي پاسي ٿيو. گاڏي ورتي به پويان هئس، ساڄي مڙيو ته گاڏي به ساڄي، کاٻي پاسي مڙيو ته گاڏي به کاٻي. ساه سيني کي پيارو آهي. سپاهيءَ هاڻ ڀڄڻ شروع ڪيو. گاڏيءَ به رفتار ورتي. ڪڏهن کاٻي، ڪڏهن ساڄي ڪانسٽيبل هر هر مڙي پويان به نهاريندو ٿي ويو، پر گاڏي هر لمحي سندس مٿان موجود هئي. هو هاڻ رڙيون ڪرڻ لڳو، ۽ پوري قوت سان ڀڄڻ لڳو. سندس ٽوپلو هڪڙي پاسي ڪريو ته ڏنڊو ٻئي پاسي. منور نه ڇڏيس. ايڪسلٽر تي دٻاءُ ڏنائين ته ڪار جهٽڪو کائي سپاهيءَ جي مٿان وڃي پئي، پر سپاهي اُچل ڏيئي رستي جي هڪ پاسي ڪلڻيون کائيندو نڪري ويو. ”هلا اٺي پڙوا.“ منور دريءَ کان ٽُڪ اُڇلائيندي چيو، ”نهتن شاگردن تي حملو ٿا ڪيو. هاڻ جهليو دبَ.“ منور مونکي گهر ڇڏيو ۽ پئي ڏينهن يونيورسٽيءَ ۾ اچڻ جو واعدو ڪري هليو ويو. منهنجي اها سڄي رات ڪشمڪش تي گذري. (هلندڙ)

يوسف ميمڻ

٤- مارچ قومي جدوجهد جو ڏينهن

دنيا جي ترقي يافته ملڪن جي شاگردن وانگر سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن تي پڻ شاگرد برادري جي عالمي سجاڳي جو ڪافي اثر پئجي چڪو آهي. اڄ جو پورهيت، شاگرد ۽ دانشور ايڏو حساس آهي جو ويٽنام، فلسطين ۽ بينگال ۾ مردن، عورتن ۽ ٻارن جي جلندڙ جسمن ۾ پنهنجي جسم ۽ روح کي سڙندو ڏسي خوني ۽ جابر سان جنگ جوٽي ٿو. هو انساني حقن، انصاف ۽ ڀائيچاري جهڙن عالمي اصولن ۾ ايمان رکي ٿو. پيار، امن ۽ آزادي کي پنهنجي منزل سمجهي ٿو.

سنڌ يونيورسٽي جي شاگردن سنڌ کي ون يونٽ جي زنجيرن کان آجو ڪرائڻ ۽ 'جيئي سنڌ' تحريڪ جي بنياد رکڻ لاءِ گذريل پنجن سالن کان ڏينهن راتين جا جاکوڙا ڪيا آهن. وايو منڊل جو انسان جي سوچ تي وڏو اثر آهي. سنڌ جنهنکي هميشه ظلم جي گهاڻي ۾ پيڙهيو ويو آهي، انهيءَ ڏاڍ ۽ بي انصافي انهن نوجوانن جي ذهن ۾ وطن سان پيار جهڙي انقلابي سوچ پيدا ڪئي. اها سوچ، جا مهلَ جي گهر هئي، ته هن سنڌ جي سورهين کي معاشي، سياسي ۽ ثقافتي آزادي جهڙا دور رس نعرا ڏنا.

٤- مارچ ١٩٦٧ تي وهيل رت، سنڌ جي قومي تحريڪ کي هڪ نئين موڙ تي وٺي آيو. پنج سال اڳ فيبروري جي آخري هفتي ۾، سنڌو جي ساحي ڪپ تي، سنڌ يونيورسٽي جهڙي عظيم اداري ۾ دکيل باهه جو پنيٺ پڙڪي اٿيو. نوجوانن حق ۽ انصاف لاءِ ظالم ۽ باطل جي خلاف جدوجهد شروع ڪئي. ان وقت جي مقبول وائيس چانسيلر حسن علي عبدالرحمان کي ڪمشنر مسرور جي شرارت تي يونيورسٽي جي سرپرستي تان استعفيٰ ورائي وڌي. ڪتي ٿو اسان سڀني کان اهو ڏنو ٿئي. سڀني ڪلاسن کان بائڪاٽ ڪيو. انجنيئرنگ

ڪاليج ۽ ميڊيڪل ڪاليج جي محب وطن شاگردن جي ساٿ سان تحريڪ زور ورتو. اسان ڇهه ڏينهن سانده يونيورسٽي جي ڏهن بسن جي قافلي سان حيدرآباد شهر ۾ مسرور جي خلاف مظاهرو ڪيو. هزارن شاگردن جو مطالبو هو ته: حسن علي عبدالرحمان کي واپس آندو وڃي، ون يونٽ ٽوڙيو وڃي. سنڌي قومي زبان بڻائي وڃي ۽ مسرور کي ڪڍيو وڃي. سڄو شهر ٽرتلي ۾ اچي ويو. ان وقت اسانجي هن تحريڪ جا سرواڻ **يوسف لغاري، مجيب پيرزادو، ڪامل راڄپر ۽ مسعود نوراني** هئا.

آخر ۴ - مارچ جو ڏينهن اچي ويو، صبح جو احتجاجي جلوس ڪانپوءِ، شام جو اولڊ ڪئمپس ۾ مسرور جي بوتي ساڙڻ جو پروگرام هو. نئين ڪئمپس جي هاسٽلن مان ساڍي پنجين لڳي ڌاري بسن ۾ پرامن جلوس پنهنجي مطالبن جا نعرا هڻندو حيدرآباد ڏانهن راهي ٿيو. **ڊبير غلام محمد** (هاڻ ليڪچرار هالا) ۽ **اعجاز قريشي** (انگلينڊ) سان گڏ مان ٽيون نمبر بس ۾ سوار هوس. جڏهن اسانجون بسون لال ڪواٽر (موجود راڄپوتانا سائيٽ) جي ڀرسان پهتيون، تڏهن سون جي تعداد ۾ پوليس بسن کي ٻن پاسن کان گهيرو ڪيو، باقي اولهه ۽ اوڀر کان سيم جو پاڻي بيٺل هو. ڊپٽي ڪمشنر علمدار رضا سندن قيادت پئي ڪئي. بسن جي بيهنديئي، اسان سڀني پنهنجون ڪڙهون جوش سان نعرا هڻي ظاهر ڪيون، اوچتو پوليس ٻن بسن تي لٺين جو وسڪارو ٿي ويو، ڳوڙها ڳئس جا گولا ڇوڙيا ويا، گهڙي پل ۾ اسانجون اکيون بند ٿي ويون. اوچتو اسانجي بس جي درين جا شيشا ٽٽڻ شروع ٿيا، بي رحم پوليس جون لٺيون اسانجي جسم تي لڳڻ شروع ٿيون. اعجاز قريشي جيڪو دريءَ جي ڀرسان ويٺل هو، تنهنکي ڪافي ڌڪ لڳا. چوڌاري افراتفري، دانهون، شيشن جي ڀڃڻ جا آواز هئا. آخر ڪافي دير جي سخت لاٺي چارج ڪانپوءِ، اسان سڀني کي ٽرڪن ۾ سٽيو ويو. واپو مقابل ۾ ڳئس جي بدبوءِ، پٽ تي شيشن جا ٽڪريل ٽڪر، خالي شيل ۽ رت جا نشان، سامهون رستي تي يوسف آغا (ليڪچرار س-ي) ۽ سڪندر پٺاڻ ۽ هڪ ڊرائيور جا سانڍا جسم رت ۾ ٻڏل پيا هئا. اهو سڀ ڪجهه سچ ڪان ڏٺو ڪونه

ٿيو، آڪاش تي ڳاڙهاڻ ڇڏيندو خاموشيءَ سان ڏور ڀورب ۾ ڀهاڙين جي ڳود ۾ گم ٿي ويو. سپاهي پرسان سيم جي پاڻيءَ مان لوهي ڏوپلا ڀري انهن سڪل سائين جسمن جي منهن تي هاري رهيا هئا. ڪجهه وقت ڪانپوءِ ڪمشنر مسرور پاڻ به پهتو، فاتحانه انداز ۾ اسانجي پرسان لنگهي ويو.

رات جي ٢ لڳي تائين ٢٠٧ شاگرد جيل ۾ داخل ٿي چڪا هئا. اسان سان گڏ بي گناهه ڪنڊيڪٽر ۽ ڊرائيور پڻ هئا. انهن مان ١٠٧ هڪ بئرڪ ۾ ۽ باقي ١٠٠ ٻي بئرڪ ۾ وڌا ويا. مان ۽ منهنجو دوست علي احمد ڏونگر ڪمبل ويڙهيو لوهي درين ۾ چيت جي ٿيٽرن ڏانهن نهاريندا رهياسين. مٿي بيٺل پهريدار جي لڳاتار گهنٽين جي ڏڪڻ مان خبر پئي ته، رات جا ٽي ٿيا هئا. خبر ناهي سوچيندي سوچيندي اسانکي ڪيڏي مهل ننڊ اچي وئي. اسانجي اک تڏهن کلي، جڏهن پير وارن بئرڪن مان قيدين اچي اسانجو سواگت ڪيو. اهو آچر جو ڏينهن هو. قيدي ڪپڙن ڏوئڻ ۾ پنهن ڏنڊن سان لڳي ويا. صبح جو نيرن لاءِ اڌ ڊبڙي ۽ ڳڙ جي چانهه ملي. شام جو دال ۽ مڪئي جي ماني لاءِ لائين لڳائي بيهاسين.

ٻئي ڏينهن صبح جو بلوچستان مان قومي اسيمبلي لاءِ چونڊيل ميمبر دودا خان زرڪزئي، جيڪو ١٣ سالن لاءِ ڪجهه وقت اڳ ايوب خان طرفان جيل موڪليو ويو هو، سو اسان سان ملڻ آيو. هن صاحب اسان شاگردن سان ڪافي همدردي ڪئي ۽ اسانجي همٿ کي ڪافي ساراهيو. هن جذبات ۾ اچي زخمي شاگردن جي ڪپڙن جي لڳل رت کي چمي ڏني. شام جو اسان سڀني لاءِ پڳڙا گهرايائين، جيڪي يوسف لغاري سڀني کي ٻڌي پيري جهول ۾ وجهندو ورهائيندو ويو.

هر روز شام ٿيندي، اسان سڀني کي ٻن بيرڪن ۾ بند ڪري ڇڏيندا هئا. يوسف لغاري ١٠٧ واري بيرڪ ۾ هو، يعني جنهن ۾ اعجاز قريشي، محمد علي ڀيسر، (ليڪچرار سي) لالا خالد (آمريڪا)، علي غلام (جرمني)، شمس الحق (پشاور)، ۽ ٻيا اسان هئاسون. رات جو اسان بيئرڪن ۾ هو جمالو ۽ ٻيا قومي

گيت ڳائيندا هئاسون. سڀ اندر پرسڪون ۽ حوصلا بلند ڪيو ويٺا هوندا هئا، پر ڪيڏي ڪيڏي مهل گهر وارن جي حالت جو اندازو ڪري ڪجهه نراسائي ٿيندي هئي. سومر جي ڏينهن حيدرآباد شهر جي معزز وڪيلن جي ٽولي، اسانجي طرفان پوليس جي خلاف ڦرلٽ جي ڪيس متعلق صلاح مشورو ڪرڻ آئي. **محمد احمد** مرحوم ۽ **رسول بخش پليجو** انهن ۾ نمايان هئا.

جيل جي اندر خبر پئي، ته ڊاڪٽر **محمد صالح** قريشي کي نئون وائيس چانسيلر مقرر ڪيو ويو آهي ۽ شاگردن جي رهائي جون ڪوششون هلي پيون. اربع جي شام جو اوچتو اسان ڏهن ڄڻن کي پنهنجي سامان سميت گيٽ ڏانهن سڏ ٿيو. خبر پئي ته اسان سڀ رها ڪيا پيا وڃون. شام جو ڇهين لڳي ڊاري پهريون جٿو جنهن ۾ **يوسف شيخ، نصرالله، اعجاز، لياقت جتوئي** ۽ مان، (باقي پنجن جا نالا ياد نه آهن) رها ڪيا وياسين. ٻئي ڏينهن تائين سڀ شاگرد **عبدالحميد جتوئي، حاجي نجم الدين سريوال، غلام ڏاهپوٽو** ۽ **علي احمد قريشي** جي ضمانت تي آزاد ڪيا ويا.

٣ - مارچ ١٩٦٧ جي واقعي سڄي سنڌ ۾ ظلم ۽ استحصال جي خلاف جوت جلائي ڇڏي، ان ڏينهن ڪانپوءِ سنڌ يونيورسٽي جا شاگرد قومي جدوجهد ۾ سڄي سنڌ جي رهنمائي ڪرڻ لڳا. نئين ڪئمپس ۾ شاگردن جو ڪيل فيصلو، ڄڻ سڄي سنڌ جو فيصلو هوندو آهي. 'جيئي سنڌ' جو نعرو هتان ئي حقيقت جو روپ وٺي ڪشمور کان ڪارونجهر تائين طوفان وانگر پکڙجي ويو. ماضي قريب ۾ ثقافتي، معاشي ۽ علمي سجاڳي لاءِ ڊاڪا يونيورسٽي جيترو ڪم ڪيو آهي، تنهن کانپوءِ سنڌ يونيورسٽي ئي انهن عظيم مقصدن لاءِ جدوجهد ڪري رهي آهي.

سنڌ جي رهاڪن، هتان جي شاگردن تي ڀروسو ۽ ويساهه ڪيو آهي ۽ کين ئي قافلي جو مهندار ڪيو آهي.

تنقيد ۽ رايا

مان اوهانجي هن حق لاءِ سدائين وڙهندس
ته اوهين مون سان اختلاف راءِ ڪري سگهو.
— والٽيئر.

ڳالهه ته ٻن چئن ڏينهن جي آهي پر منهنجي سيني تي ائين چيپ
ٿيو پئي آهي، جو ساهه ڪٽان ته مٺ پيانيان ته انهيءَ ساهه ڇڏيندي اها
ڳالهه ٻه ڪير جهپي وٺيم، ته ڏاڍو چڱو. ۽ ڪير منهنجي من تان
بار جهڪو ڪري ته پانيان ته جيڪر من کو ٻيءَ جاءِ ٿئي. پر ادا،
اهي من ۾ ڇپيل ڳالهيون، ايئن ڪٿي ٿيون نڪرن، اهي آهن ڪنڊا
ڪيڏا. يا هنيانءَ تان ڳريون ڇپون ريڙهڙهيون. ها، ڳالهه ڪير ٿي
اُن ڳالهه جي. ته پانئو، هڪ قربائتو يار ڪيترن ڏينهن ڪانپوءِ ڪراچيءَ
۾ ملي ويم. يار ويس دلبر ماڻهو، سٺو اديب، چڱو زميندار، اچڪلهه
ٿورو ميمبري جي چڻڪي ٻه اچي وئي اٿس، پر ته ٻه سندس چاهه ۽
ايمان هن لڏي مان نڪتو نه آهي، پانئين ته آهي ڏينهن، آهي شينهن،
موٽي اچن، جڏهن سنڌڙي جي سنڌ سنڌ ٿي سڏڙا ڪيا. ’روح رهاڻ‘
جي واهر تي ور ور ورجايو ٿي ورائين. يار ويچارو اُنهن ڏينهن جون
ڳالهيون ڪري، آءٌ پانيان ته آها ڦٽ جي پيڙ ي نه رهڙي ته چڱو.
پر يار جون ڳالهيون سو ڪٿن ٿي ڪونه. چي، ”ڊير حميد! سنڌي
ادب ڪي ڇا ٿيو آهي. چڻ آ هي ٿي ڪونه، آهي ڏينهن ته سنڀال جڏهن
يارن جون هڪلون هيون، قومي، وطني، روماني، هر موضوع سنڌن
هٿ وس هو. هينئر نه يار ٿا لکن نه وري ڪو پرچو آهي، جو ورائي
ڏٺي ڪٿي ڳالهه جو ڳاٽو جهلي. يار هيءَ پنهنجو ادب اردو جي
ادب وانگي ٿي ويندو ڪيئن-! اُردو ادب هميشه جمود جو شڪار.
سنڌي ادب تي ٻه جمود طاري ٿي ويو آهي ڇا؟“ آءٌ پروئين جماي
ڪي ٻل ڪن ته پئي من ۾ ورجايو ۽ يار جي منهن ۾ پئي نهاريو ته يار
ٻه وڏي مونجهاري ۾ آهي. پر پانئو، اسان آهي مونجهارا ڏٺا، جڏهن
جيءَ جهريل ۽ چئني طرفان انڌڪار هئي. هيءَ نه وري ٻه ڏوُر اسانجو
پنهنجو دوُر آهي. هن نندي نيڍي نسل جو، جنهن لاءِ اڄ راهون جدا

جدا ڪبنهن، پر سنئين وات لڳي پئي آهي، ڪير انهيءَ دڳ لڳي. سو مون به هڪ ڳيت ڏني، مسئلي کي ڪئي اُٿلايو. آءٌ به اُکلي پيس. چيومانس ته: ”سهڻا! جيسين تون مان حيٽرا آهيون، پاڻکي پاڻ ئي ڳهو ڳهو ڏئي نتا ماريون، تيسين نه پنهنجو ادب مري سگهي ٿو، نه پنهنجي ٻولي کي لوڏو آهي نه وري وطن کي ئي جوکو آهي. شل اسانجو هيءُ نسل جيڪو صدين کان هن ڌرتي تي پلبو آيو آهي، ان ۾ ڪو رولو نه پوي. اهو اصل نسل محنت ڪري پنهنجو پاڻ ملهائيندو رهي ته پنهنجو ادب موضوع کان خالي نه رهندو، پنهنجي ٻولي سدا زنده باد رهندي، ڳالهه جو ڳانو اهو ئي آهي ته شل ان ٻوليءَ ۽ هن ڌرتي جا وارث پاڻکي زندهه رکيو اچن ۽ پنهنجي واڌاري لاءِ هر طرح ٻورهيو ڪندا اچن. ڌنڌي ۾ هجن توڙي نوڪري ۾، ٻني ۾ هجن توڙي مل ۾ پر سندن ٻورهيو، اڳي کان اڳرو هجي. محنت سندن اڳورو هجي. قومون تڏهن زنده رهنديون آهن جڏهن سندن ننڍا وڏا، سڀئي چڙهي ٻورهئي کي لڳندا آهن. اسانجي سنڌڙي ويچاريءَ ڏک ۽ سور ته ڏاڍا ڏٺا آهن، پر سور وڏو سندس اهو آهي ته اسين اک پٽي، هڪ سڌ هوڏانهن، هڪ سڌ هوڏانهن ڪيو وريو سمهيو پئون. صبح جو ڪم ڪيون ته شام جو پانيون ته جيڪر ڪو شغلڙو هجي ته چڱو.“ منهنجي به هٿي الله ٻڌي سو چوندو ويو مانس ۽ هو مسڪين ٻڌندو ويو. چيو مانس، ”هي سڀ ڪجهه جيڪي اوهان وٽ آهي ڪنهنجو آهي. هن ڌرتيءَ جو جيڪو سينو چيري آن آپائي ٿو، ان لاءِ اوهان ڇا ڪيو آهي. انجي تعليم، انجي واڌاري لاءِ اوهان ڇا ڪيو آهي.“ کلي چيومانس ته، ”سچ، جيسين اوهين آهيو، تيسين موضوعن جي ڪوٽ ڪانهي سو ادب تي جمود ايندو. باقي ڳالهه ڪر ته اسان لاءِ ذريعا ڪينهن.“ چيو مانس ته ”ڪڏ پيا پاڻ جهڙا ٻه چار چڱا زميندار. ڏس ته جمود دؤر ٿو ٿئي يا نه.“ مون چيو مانس ته: ”سنڌ جو نئون ادب ڏيائيءَ مثل آهي. سندس وجود روشني آهي، سندس روشني جهڪي ٿيڻي نه آهي. جو سنڌ جو نئون نسل سندس ڇوڏاري مڙيو بيٺو آهي، انجي ڇر مان پنهنجي من جي وجود کي دڪائي روشن ڪندو هلي ٿو. سنڌ جو هر شاعر هر اديب اڄ

مڪمل روشني آهي. هنجو وجود سنڌ جو وجود آهي، هنجو وجود ٻوليءَ جو وجود آهي، هنجو وجود ادب جو وجود آهي. جيسين هي زنديو نبٽو نسل ۽ انجو هيءُ نئون اديب زنده آهي، تيسين سنڌ زنده آهي ۽ سنڌ زنده آهي ته سنڌ جو ادب ختم ٿي نٿو سگهي. باقي سوال آهي ته آن چر ڪي، آن روشني کي ڪيئن ڦهلائجي. ان لاءِ توهان جهڙا روشن ضمير زميندار هجن ته اسانکي فڪر نه هئڻ کپي. ڏوڪڙ ڪيو ته ڪو رسالو ڪيرائجي. ڪي وري قربانئا ميڙ ڪوٺائجن. اسانوٽ وچي رسالو باقي بچيو آهي 'سهڻي'، انجي مالي حالت به سٺي ڪانهي. تازو هڪ پرچو ڪيديو اٿن. ڏنو اٿئي، ڪجھ نئون نئون پهو لڳي. تبديلي به اٿس. انکي هٿايو. ٻيا رسالا ڪيرايو. " سوچي وراٺياٺين، ”ڳالهه ته سٺي آهي، جيڪر روح رهاڻ وري جيارجي.“ اڌ ۾ ڪٽي چيومانس،”هر پرچو روح رهاڻ بڻائي سگهجي ٿو، رڳو اوهان مان ڪير وڏي وارو ونرائي، ڪجھ هڙان به ڏئي. آخر ڪيستائين گهڻا حميد سچا ڪندا رهندؤ. ۽ ٻوءِ انهن کي اوڙاهه ۾ آچليندا رهندؤ. توهان پاڻ اڳتي وڌو، پيسو آچليو، ڪجھ ته ڳالهه ڪريو. باقي انهن ڏيکن آچلڻ مان ڪجھ نه ورندو ته؛ ادب تي جمود آهي. چيا ڪجي — اڄ اوهان ڪجھ ڳالهايو، ڪجھ هاڪار ڪيو ته ٻارن کي تيار ٿا ڪيون، زور زور پرچا نڪرندا، ڏس ته پوءِ تو کي خيال ٿئي ٿو ته اسانوٽ ڪي به ڪينهي." همراه سوچي وراڻيو، ”يار ها ڪجھ کپو، ڪجھ ڏسبو. پاڻ وٽ ته ايڏو ڏوڪڙ ڪونهي. ته به ڪوشش ڪبي، چڱو ٻيلا هلون." ٻاهر نڪتاسين ته هڪ تمام وڏي زميندار سان ملياسين. ان کي چيائين، ”يار شام جو انٽر ڪانٽيننٽل تي پرو گرام پڪو آهي. ايندين نه، ٻين چئن دوستن کي به چيو اٿم. ها ٻيلا نئين گاڏيءَ جو چا ٽيو. هيءَ ته نئين اٿم، پر خير. ويهن تائين ڪا ملي وڃي ته ڏاڍو سٺو." مان چپ چاپ ٻڌندو، هڪ بزرگ سان گڏجي وڃي ٽيڪسي ۾ ويٺس، جو ان بزرگ جي معرفت ان ڏينهن ان دوست سان ملاقات ٿي هئي. اهو دوست وري به اچي اسان سان ٽيڪسي ۾ ويٺو، اسانجي ٽيڪسيءَ پوبان سندس ٽيڪسي پئي هلي جنهن کي سڄي ڏينهن جو

ڀاڙو ڏنل هو. هو دوست ۽ منهنجو بزرگ ڳالهائيندا رهيا. آءٌ ان هنيانءَ تي رکيل ڇپ سان ڪافي وقت ساڻن هلندو رهيس. ۽ اڄ به هلندو رهان ٿو. اها ڳري ڇپ سيني تي اٿم. هن صفحن تي لکڻ ڪانپوءِ پانيم پي نه ڪو بار جهڪو ٿي ويندو، پر پايان ٿو ته بار وڏي ويو آهي. شايد ان احساس ڪري ته وري به اسانجي هيڏي سڄاڳ ادب تي الزام اچا رهندو ته مٿس جمود طاري آهي، جنهن ادب جا اديب ۽ شاعر، گذريل حڪومتن جي دور ۾ هميشه جيلن ۾ پين ڏکن ڏاکڙن هيٺ رهيا آهن. جنهن جا رسالا بندش کان خالي نه آهن. هن وقت صرف مالي حالتن ڪري اهو الزام اسانجي سر تي لڳو اچي، ٻون لاءِ ته ايڏي ڳري ڇپ آهي جو ڪنهن ڪنهن وقت پانبان نه ساهه به ڏکيو ٿو کڄيم. ان دور ۾ 'سهڻي' پالڻ جگرداري جو ڪم آهي. شابس آهي توکي ۽ انهن سڄڻن کي، جي وقت بوقت ڪجهه نه ڪجهه پيسي جي واهر ڪندا رهيا آهن. پر سوچيندو آهيان ته اهو سگهڻ دوستن جو سگهڻ جي مدد ڪرڻ ڪيستائين هلندو. شايد ايستائين جيستائين اسانجو سرمايه‌دار، اسانجو زميندار، پنهنجن شغلڙن مان ڪنڌ کڻي مٿي نه ڏسي، اهو تڏهن ڏسندو جڏهن سندس آقي باقي مال مَتَڏي اچي خلاص نه ٿيندو. شايد پوءِ پاڻ به اسان سگهڻ جي لڏي ۾ شامل ٿئي. شايد اهو ڏينهن پري ڪونهي. ٤ - مارچ لاءِ تو پيغام گهريو آهي. ٤ - مارچ کي سرڪاري طور سان هڪ قومي ڏينهن جي حيثيت حاصل ٿي چڪي آهي. ان ڏينهن تي سال ١٩٦٧ ۾ ته ويچارن شاگردن جو ڪو پرسان حال ڪونه هو، اڄ ان ڏينهن تي موڪل به آهي، اخبارون ضميما ٿيون ڪڍن، اوهان خاص نمبرٿا ڪڍو. اها شاگردن جي وڏي فتح آهي. ان موقعي تي ڪيترن دوستن 'روح رهاڻ' کي به ياد ڪيو آهي، جنهن شاگردن لاءِ حق جو آواز اڪيلي سر بلند ڪيو هو ۽ اڄ اها بند آهي. ان ڏينهن تي منهنجي من جي چاهنا اها آهي ته ڪي نوان حميد، ڪي نوان اشفاق، ڪي نوان سليم پيدا ٿين جو وري ان رسالي کي جياريِن ۽ نوجوانن کي ان جي ڇوڏاري گڏ ڪري، سنڌي ادب، ٻوليءَ ۽ پنهنجي جيجل سنڌڙيءَ جي ڪا خدمت ڪري سگهن. شال اهو نينهن نياپو ڪو

رنگ لائي ۽ اها تمنا جلد حقيقت جو روپ وٺي . اميد اٿم، چاڪاڻ ته اڳ جيڪي چاهنائون من ۾ پيدا ڪيون اٿم، انهن ڪڏهن به مونکي خالي جهول نه ڇڏيو آهي. من چاهنا ڪندو آهي ۽ قدرت انهيءَ کي حقيقت بڻائي جهولي ۾ وجهندي آهي. 'روح رهاڻ' جو وري نڪرڻ ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي. قدرت سنڌ کي جنهن آب تاب سان وري چمڪايو آهي، انهيءَ چاهنا کي سيني گڏجي هي روپ ڏسايو آهي، انهن لاءِ 'روح رهاڻ' کي وري جيارڻ ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي. آخر ۾ سهڻي لاءِ نيڪ تمنائون .

سڪ سان — حميد سنڌي، حيدرآباد، سنڌ

جيئي سنڌ، نهايت شرمسار آهيان، جو سهڻيءَ جي ٽن لڳاتار پرچن ملڻ، ۽ چڱيءَ طرح پڙهڻ، پوءِ وري هنن بابت هر هنڌ زباني پروپيگنڊا ڪرڻ بعد به، پنهنجي تاثرات جا خط اوهانکي لکي نه سگهيو آهيان. درحقيقت هن وقت 'سهڻي' رسالو نه فقط 'روح رهاڻ' جون سڪون لاهي ٿو، پر انهيءَ کان به گهڻو اڳتي وڌي چڪو آهي ۽ مونکي انهيءَ چوڻ ۾ باڪ ڪونهي نه هن وقت سنڌين جي جذبات ۽ مطالبن جي صحيح ترجماني ڪندڙ اهڙو ٻيو ڪو به پرچو ڪونهي، چاهي اهو ٽه ماهي هجي، ماهوار هجي، هفتيوار هجي يا روزانو. درحقيقت اهڙي رسالي لاءِ ته هڪ باقاعده ادارو ۽ پريس هجڻ گهرجي، جنهن ۾ اوهانکي رڳو ايڊيٽوريل لکڻ، مواد جي ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ ۽ تبصرا لکڻ جو ڪم هجي ۽ انهي کانسواءِ رسالي جي انتظام وغيره لاءِ ماتحتن کي هدايتون ڏيڻ. پر سنڌين ۾ اهڙا قدردان ڪٿي، جي پنهنجي صحيح ترجمان ۽ ڪم ڪندڙ کي سڃاڻن، اوهانکي آفرين هجي، جو لڳاتار ڇهن ورهين کان انهيءَ پرچي کي هلائڻ سان گڏ، موزون ڪتاب ڇپائي هلائڻ، ٻيا موزون پرچا ۽ ڪتاب ڪڍرائي هلائڻ، وري انهيءَ سان گڏوگڏ فڪر معاش، گهر جي ڪم ڪار، مخالفن ۽ بيقدرن جي مخالفت کي منهن ڏيڻ ۽ ٻيون به الائي ڪهڙيون زحمتون ٻيا برداشت ڪريو، جنهن لاءِ سچ پچ اٿين ئي چوڻ گهرجي ته:

اين ڪار از تو آيد و مردان چنين ڪنند!

آخر ۾ مختصر اکرن ۾ اهو تصرو وري ٻه ڌرايان ٿو ته:

”اڄ سنڌ ۾ ڪوبه ٻيو پرچو سهڻيءَ سان مٽ
ڪيجي نٿو سگهي!“

شرمسار- م- ع ڏيپلائي، حيدرآباد، سنڌ

■ مان جيڪي ڪجهه لکي رهيو آهيان، اهو فقط هڪ عام پڙهندڙ جي حيثيت سان لکي رهيو آهيان، ٿي سگهي ٿو ته مان غلط به هجان، سو مهرباني ڪري دل ۾ نه ڪندا. پاڪستان ۽ ڀارت جي جنگ ڪانپوءِ سهڻي جا ٻه پرچا نڪتا آهن. هڪڙو نمبر ١١ ۽ ١٢ ۽ ٻيو ٤- مارچ تي، ٻنهي پرچن جي ايڊيٽوريل ۾ اوهان بنگلا ديش جي وجود ۾ اچڻ جا ڪجهه صحيح سبب لکيا آهن ۽ ان سان گڏوگڏ اوهان ڪجهه سنڌ جا جائز مطالبه به پيش ڪيا آهن، پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي، منهنجي طرفان مبارڪون قبول ڪندا. ٻيو پرچو جيڪو ٤- مارچ تي نڪتو، جنهنجي ايڊيٽوريل ۾ اوهان ١٤- مارچ ١٩٦٧ جي جوڌن، شاگردن کي سلام پيش ڪيو آهي، ان سان گڏوگڏ نام نهاد قومي اخبارن (اردو اخبارن) کي سٺيءَ طرح ننديو آهي ۽ تفصيل ساز پڌرائو آهي، ته اهي اخبارون سنڌين خلاف مختلف قسم جو گهٽيا مواد شايع ڪري، سنڌ خلاف سازشون ڪري رهيون آهن. مٿين ٻنهي ايڊيٽوريلن کي پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي، منهنجي طرفان مبارڪون قبول ڪندا. پر مٿين ٻنهي ايڊيٽوريل ۾ اوهان ڀارت جي ڪردار تي ڪابه روشني وجهڻ جي تڪليف نه ڪئي، ته ڇا ڀارت جو ڪردار جنگ کان ڪجهه وقت اڳ ۽ جنگ جي دوران جائز هو يا نه؟ جيڪڏهن ناجائز هو ته خاموشي اختيار ڪري اوهان پنهنجي پرچي ۾ شايد ڪو وڏو ڪم ڪيو آهي. اوهان جنگي قيدين بابت ٻه لفظ به نه لکيا آهن. شايد انهيءَ تي لکڻ سان اوهانجا ڪجهه پڙهندڙ ناراض ٿي پون ها. اهڙي هڪ ٻي ڳالهه به ياد اچي وئي اٿم، اميد ٿي ڪجي ته اوهان سهڻي جي ايندڙ پرچي جي ايڊيٽوريل ۾، (۽ موڪلي ڀڪ آهي) پاڪستان جي جنگي قيدين تي ڀارت طرفان ڪيل فائرنگ بابت گذريل روايت مطابق خاموشي اختيار ڪري ڪنهن ڏاڍي مبارڪون وٺڻ جا پاڻ کي اهل ثابت ڪندا. معاف ڪندا مان

ڪجهه جذباتي ٿي ويو هوس، ۽ جوش ۾ اچي نه چاڻ ڇا ڇا لکي ويو آهيان. شايد مونکي اهو سڀ نه لکڻ گهربو هو. مان هڪ عام پڙهندڙ آهيان، منهنجو ڪم آهي پڙهڻ ۽ فقط پڙهڻ. وڏن ماڻهن جي وڏين ڳالهين تي لکڻ منهنجو ڪم نه آهي، اهو ڪم به فقط انهن جو آهي، جيڪي اهي ڳالهيون چڱيءَ ريت سمجهي سگهن ٿا ته ڪهڙي ڳالهه ڪهڙي وقت لکجي ۽ ڪهڙي نموني لکجي، جو ڪو غلط فهمي ۾ به مبتلا نه ٿئي، وڏي ڳالهه ته ڪو نقصان به نه پوي (پرچي نه هلڻ جو). ڪهاڻين جي لحاظ کان سهڻي جا گذريل ٽئي پرچا خاص سٺا نه هئا. البت ممتاز مهر جي 'زندگي جو وهڪرو' ۽ عبدالحليم بروهي جي 'الزام' چڱيون ڪهاڻيون هيون. بهزاد صاحب جي 'بيگي ۽ بيگي' ڪهاڻي پسند نه آئي. ٻن بيگن جي بدران ٽن جو ذڪر ڪري ها، ته شايد هيءَ هڪ 'عظيم ڪهاڻي' ٿي پوي ها. آخر ۾ مسعود نوراني جي ۴- مارچ تي لکيل مضمون تي کيس دلي مبارڪون پيش ٿو ڪريان. ان مضمون لکڻ تي کيس جيتريون مبارڪون ڏجن، سي گهٽ آهن. سندس تعريف ۾ وڌيڪ ڇا ٿو لکي سگهجي.

—فيروز احمد ميمڻ، حيدرآباد، سنڌ

جون، جولاءِ ۽ آڪٽوبر جي ٽنهي پرچن ۾ جيڪي ڪهاڻيون ڇپيون آهن، تن جا ليکڪ حضرات داد جي لائق آهن. خاص ڪري امر جليل جي ڪهاڻي 'منهنجو پٽ مهدي' سنڌي ادب، اسانجي تهذيب ۽ ثقافت جو لاجواب شاهڪار آهي. هن منحوس سماج کان نجات ڏيارڻ جي لاءِ جدوجهد ڪندڙ ۽ غريبن جي لاءِ انهن اسلام پسندن ۽ مولوين جو ڪهڙو رويو آهي، ان سان گڏو گڏ امر کي اها ڳالهه ٻڌ دل ۾ کٽڪي ٿي ۽ سندس قلم مان بي اختيار ٻاهر نڪري اچي ٿي، ته موسمي ڏيڏر ڪهڙي نموني غريبن جو سياسي استحصال ڪندا آهن ۽ بعد ۾ انهن جي بي ڪسي ۽ بيوسيءَ تي وڏا وڏا ٽهڪ ڏيندا آهن. امر جي ڪهاڻي جيئري جاڳندي، هن ڳريل سڙيل سماج جي تصوير آهي. جنهن ۾ هڪ ماڻهو پنهنجي قوت ۽ محنت وڪڻڻ چاهي ٿو، پر ڪو به خريدار نٿو مليس. جتي

سماجي ۽ سياسي زيادتين بي انصافين کي ننديو ويو آهي اتي معاشي بی انصافين جي پڻ مذمت ڪئي ويئي آهي.

— سڪان ڄام ساقي، حيدرآباد، سنڌ

(ڄام ساقيءَ جي گهر واريءَ اسانکي ٻڌايو آهي ته: سندن نالو شائسته نه، پر 'سڪان' آهي. ڪن ماڻهن هروڀرو اخبارن ۾ سندن اصلي نالي جي بدران 'شائسته' نالو ڏنو آهي. اسان سندن چوڻ ته هتي شائسته جي بدران سندن اصلي نالو 'سڪان' لکيو آهي — ط.ا)

ڊسمبر ١٩٧١ جو ايڊيٽوريل، محترم شيخ اياز جي بيتن ۽ فتح ملڪ جي نظم جي جيتري ساراه ڪجي اوتري گهٽ آهي.

— ملڪ نديم، ڪنڊ ڪوٽ

ادا ماه مارچ جي 'سهڻيءَ' جو پرچو پهتو، ايڊيٽوريل پڙهي دل خوش ٿي. سچ پچ سيني سنڌين جي جذبات جي ترجماني ڪئي اٿو. فقط ايترو آهي ته مسائل جي اڃان وڌيڪ اپٽار ٿئي ها ته بهتر، جڏهن ته ايترو ڊگهو ايڊيٽوريل لکيو هو. خاص ڪري اڙدو پريس متعلق اوهانجا خيالات سؤ سيڪڙو صحيح آهن. ادا، هن ڀيري ننين ليکڪ 'بهزاد' جي ڪهاڻي 'بيگي ۽ بيگيءَ' پڙهيم ۽ پسند آئي. ادا، مهرباني ڪري اهڙن نون لکندڙن جي همت افزائي ڪندا رهو، اسان هر قسم جي هڪ هٽي جي خلاف آهيون ۽ ادب ۾ وڏيرا شاهي ڏسڻ نٿا چاهيون. اسين نٿا چاهيون ته اسانجي ادب تي چند ادبي وڏيرن جو قبضو هجي. ڀيو توهان سنڌ جي ادب جي خدمت لاءِ جيڪي پاڻ پتوڙيو پيا، انهن خدمتن جي طفيل توهانکي بهترين مبارڪباد اهڙي نموني ئي ڏئي سگهجي ٿي، ته آءٌ پنهنجو هيءُ خط 'جيئي سنڌ' جي آمر لفظن سان ختم ڪريان.

— غلام نبي، مٽياري

مارچ، ١٩٧٢ واري 'سهڻي' پڙهيم، 'مسعود نوراني' جو لکيل مضمون '٤- مارچ ١٩٦٧' پڙهي احساس ٿيو ته سماجهن سنڌين تي ڪهڙا ظلم ڪيا ويا آهن. اسانجي شاگرد ڀائرن تي جيڪي ستم ڪيا ويا آهن، انهن جو تفصيلي احوال پڙهي دل جيتري اداس ٿي وئي، ان کان

وڏيڪ پنهنجي منڍي ٻولي ۽ تهذيب لاءِ حُبَ وڌي ويئي. اديءَ مسعود کي منهنجي طرفان دلي مبارڪباد ڏجو، هنجو جذبو قابلِ قدر آهي، جنهن کان متاثر ٿي هن اهو مضمون لکيو آهي. واديءَ مهراڻ جي هن پيڙهيءَ جون دعائون ۽ نيڪ تمنائون اوهان سڀني لاءِ آهن، خدا شل دشمنن جي ناپاڪ نظرن کان امان ۾ رکيوَ.

— ارشاد خادم، شڪارپور، سنڌ

ماهوار 'سهڻيءَ' جي نومبر ۽ ڊسمبر واري پرچي ۾ اوهانجو لکيل ايڊيٽوريل پڙهي تمام گهڻي خوشي ٿي. بيشڪ اوهان سنڌ جي نادان ۽ ابوجهه عوام جي جذبن جي صحيح عڪاسي ڪئي آهي. سنڌي قوم کي اهڙن بيباڪ اديبن ۽ صحافين جي اڄان گهرج آهي. اسانکي تيار ڪرڻا پوندا. ايترا تيار ڪرڻا پوندا، جو جيڪڏهن ڪڏهن هڪڙا حڪومت جي ظلم جو نشانو بنجن به سهي، ته ٻيا انهن جي جاءِ والارين. آها قوم ڪڏهن نه مرندي جنهن ۾ شيخ اياز ۽ اوهان جهڙا ماڻهو موجود آهن.

— رياض احمد شيخ، روهڙي، سنڌ

جيئي سنڌ، نومبر. ڊسمبر ١٩٧١ جي 'سهڻيءَ' جو پرچو پڙهيم. ايڊيٽوريل ۽ 'اياز' وٽ وچائي ڇڏيا آهن. اصل منصوري نعرو! مُلا ۽ رجعت پسند اڄهو ڪي اڄهو مچريا. سهڻيءَ جي ساراه لاءِ ڪهڙا لفظ لکان؟ هيٺ به اکر 'دل جو آواز' ڏيان ٿو. 'سهڻي' واقعي سهڻي آهي. ڪُنَ ڪڙڪا پيا ڪن، طوفان ۾ تيزي آهي، پر سهڻي لهرن جا لوڏا ڪائيندي، ڇولين سان وڙهندي بيباڪيءَ سان منزل طرف وڌي رهي آهي. شال 'واڳن' جي ور نه چڙهي ۽ ڪاميابيءَ سان ڪنڌيءَ تي پهچي. شال 'سهڻيءَ' جي سهاري سدوري ۽ ستايل سنڌڙيءَ جو سات ماڳ رسي.

— تاج جويو، سڪرنڊ

١٩٧١ جو پرچو نمبر ١١، ١٢ نظر مان گذريو، هن پرچي جي سونهن 'بهزاد' جي لکيل ڪهاڻي 'بيگي ۽ بيگي' آهي. افسوس آهي جو اوهان لکندڙن جو تعارف به نه ڏنو آهي. ڪنهن نئين لکندڙ کان

هھڙي اعليٰ ڪهاڻي ملي ۽ سندس تعارف کان غير واقف هجون، اهو نهي ٿئو. مون هن ڪهاڻي جي معيار جون سنڌيءَ ۾ فقط ڪي چند ڪهاڻيون پڙهيون آهن. زبان جو استعمال توڙي موضوع کي نباهڻ به نهايت اعليٰ نموني جو آهي. منهنجي خيال ۾ هيءَ سنڌيءَ جي شاهڪار ڪهاڻي آهي. 'بهزاد' صاحب جن ٻن قسم جي بيگمن جو ذڪر ڪيو آهي، سو قابل تعريف آهي. اهڙيون بيگمون پاڻ ان هنجهه جي ٻولي ڳالهائيندڙ آهن، پر اندر کان پرو کانءُ هونديون آهن. هيءَ حقيقت ۾ اهڙين نانگڻين جي چهري تان نقلي شرافت جو پردو لاٿو ويو آهي، ۽ نهايت چابڪ دستيءَ سان ائين ڪيو ويو آهي.

— محراب ذاهري، حيدرآباد، سنڌ

▣ تسليم واضح ته اوهان آخر، پنهنجي تاريخي ناليءَ کي منظر عام تي آندو. مسلمانن جي تاريخ ۾ 'طارق' جو نالو ۽ سندس بهادري جا ڪارناما پنهنجي جڳهه تي بالڪل مشهور آهن ۽ ڪافي اهميت رکن ٿا. سو اوهان به آخر پنهنجي بهادريءَ جو بهترين مظاهرو ڪيو آهي. اوهانجو تازو لکيل ايڊيٽوريل (١١-١٢ نمبر ١٩٧١) سنڌين جي بهترين رهنمائي ڪئي آهي. اها جرئت شل اسانجي هر لکندڙ ۾ پيدا ٿئي.

— حميد، ڪراچي، سنڌ

▣ سهڻي وقت سر مليي، ان لاءِ مهرباني. منهنجي ڪهاڻي، سهڻيءَ ۾ ڀيريون پيرو ڇپي آهي، ان لاءِ به مهرباني. مجموعي طور پرچو معياري آهي. سڀ کان وڏيڪ جا ڳالهه مونکي وڻي، سا آهي هن پرچي جو ايڊيٽوريل (١١-١٢، ١٩٧١) منهنجي خيال ۾ هنکان اڳ توهان ڪڏهن به اهڙو اهم ۽ تفصيلوار ايڊيٽوريل ڪونه لکيو آهي. ڪهڙو نه چڱو ٿئي، جو توهان آئينده هر پرچي ۾ اهڙو ايڊيٽوريل لکندا رهو، جنهن ۾ سنڌ جي تازن مسئلن تي تفصيلوار بحث ٿيل هجي. ڪهاڻين جي سلسلي ۾، نون ليکڪن لاءِ توهان جيڪا راءِ ظاهر ڪئي آهي، ان سان مان قطعي متفق ناهيان. اهو برابر صحيح آهي، ته وڏن ليکڪن کي مانُ ڏيڻ لاءِ انهن جون لکڻيون گهڻي

تعداد ۾ شايع ڪيون وڃن. پر ساڳئي وقت نون لکندڙن کي به مناسب حصو ڏيڻ گهرجي. اسانجي سنڌي زبان ۾ اڳئي به ـ ٽي رسالا وڃي بچيا آهن. سو جيڪڏهن انهن ۾ نون لکندڙن کي نظر انداز ڪيو ويو، ته پوءِ سنڌي ادب ڪيئن ترقي ڪندو. يا وري ائين ڪجي، ته نون لکندڙن کي صلاح ڏجي، ته هو پنهنجا ليک، مٽڪن ۾ وجهندا وڃن يا درياه ۾ لوڙهي ڇڏين. (وڏيڪ جيڪا توهانجي صلاح!) ڪهاڻين جي حصي ۾ سڀيئي ڪهاڻيون پسند آيون . ممتاز مهر جي ڪهاڻي 'زندگيءَ جو وهڪرو' جيتوڻيڪ پلاٽ ليس ڪهاڻي آهي . پر پوءِ به فنائتي نموني سان نيايل آهي. البت هڪ ڳالهه سمجهه ۾ ڪونه آئي. اها آهي، حافظ محمد عليءَ جو مستانيءَ سان ڪارو منهن ڪرڻ. ان لاءِ ڪهاڻي نويس، حافظ محمد علي کي جوابدار بڻائڻ جي ڪوشش ڪرينٿو، ۽ سندس منشا آهي ته حافظ، ٻارن کي قرآن پڙهائيندي ، حديث جي ڇاڙو هوندي به، اهو ڪم ڪيو هوندو. سو ان مان ليکڪ جي مراد بلڪل واضح آهي . هوندڻ به اڄڪلهه اسان ترقي پسندن جي، مذهب کي اڻ سڌيءَ طرح گهٽ وڌ ڳالهائڻ هڪ ادا ئي پئي آهي. پوءِ چاهي ان ۾ مذهب جو ڏوهه هجي يا نه. حيرت ته ان تي به اچي ٿي ته، هن دؤر ۾ ادب ۽ آرٽ جي نالي ۾، جيڪا فحاشي مروج ٿي وئي آهي، ته ان لاءِ اسانجا ترقي پسند اديب ڪجهه به نٿا لکن. هي اگهاڙا ناڻٺ قلبَ، هي فحش آمريڪي فلمون. انهن جي نظرن ۾ اها ڪا بُرائي ڪانهي. البت جڏهن هڪ مذهبي ماڻهو ڪا انفرادي بُرائي ڪرينٿو، ته حملا شروع ڪري ڏين ٿا. جيتوڻيڪ دنيا جو ڪوبه مذهب بُرائيءَ جي پرچار نٿو ڪري، ۽ سڀيئي مذهب انسانيت جا علمبردار آهن. اها ٻي ڳالهه آهي، ته ڪن مفاد پرست ماڻهن مذهب جي صورت ئي مسخ ڪري ڇڏي آهي . بهزاد جي ڪهاڻي 'بيگي ۽ بيگي' پڻ پسند آئي . پر سندس پلاٽ ڪجهه غير واضح آهي. ڪهاڻيءَ جي مکيه خوبي مزاح ۽ لفظن جي چونڊ آهي. انڪانسواءِ 'الزام' ۽ 'هراس' به سٺيون ڪهاڻيون آهن. شعر جو حصو مجموعي طور معياري آهي. البت، آئينده جيڪڏهن هر پرچي ۾ هڪ

مضمون ۾ هڪ ڊرامو ڏيئي سگهو، ته ان سان پرچي جي خوبصورتي ۾ معيار وڌي ويندو.

— **غلام رسول ڪلهوڙو**، جيڪب آباد، سنڌ

■ اوهان 'پنهنجي طرفان....' سهڻي جي شماري ١١ ۽ ١٢ (١٩٧١) ۾ ترقي پسند نظريات کي زوردار لفظن ۾ بيان ڪري، نه فقط حقيقتن تان پردو کنيو آهي، پر انهن ڳالهين جو اظهار به ڪيو آهي، جنڪي بيا پيش ڪرڻ کان پاسو ڪري رهيا هئا. پاڪستان، سنڌ ۽ سنڌي ٻولي جي مسئلن تي اوهان جيڪي نظريا پيش ڪيا آهن، تن جو اظهار ۽ ان لاءِ جدوجهد جيتوڻيڪ ماضي ۾ ڪن سياسي جماعتن يا انفرادي طرح سان ڪن شخصن پڻ ڪئي آهي، پر انهن نظرين کي ۽ جدوجهد کي جنهن سائنسي سوشلزم جي نقطهء نظر کان، اوهان پيش ڪيو آهي، تنهن لاءِ لک لک مبارڪون. ڪاش بيا به همعصر رسالا اهڙيءَ همٿ ۽ سوچ قائم ڪري سگهن. مختصر طرح سان هي هڪ سياسي دستاويز آهي، جنهنکي سانڍي رکڻ لاءِ دل چاهيو.

— **گوپال پروانو**، جيڪب آباد، سنڌ

جيئي سنڌ، سهڻي پڙهي دل بهار بهار ٿي وئي وئي. توهان ايڏو زبردست ايڊيٽوريل لکڻ جي جيڪا همٿ ڪئي آهي، ان لاءِ اوهان مبارڪباد جا مستحق آهيو. توهان سنڌي ٻوليءَ جي جيڪا خدمت ڪري رهيا آهيو، اها ڪنهن کان ڳجهي ڪونه آهي. سهڻيءَ جو 'پريس فنڊ' اسان شاگردن وڏي محنت سان جمع ڪيو آهي. اميد ته توهان ان فنڊ کي صحيح نموني سان استعمال ڪندا. ڪيڏو نه سٺو ٿئي، جو اوهان سهڻيءَ جي بجاءِ هڪ اهڙو رسالو ڪڍو، جنهن ۾ هر قسم جو مواد شامل هجي. جيئن هر پڙهندڙ پنهنجي ذوق مطابق ان مان ڪجهه حاصل ڪري سگهي. خالص ادبي رسالو ادب سان ذوق رکندڙ دوستن کي ئي پسندو ايندو. سنڌيءَ ۾ ادبي رسالا ته ڪافي نڪرن ٿا، پر هڪ اهڙي رسالي جي ڪمي آهي جنهن ۾ هر قسم جو مواد هجي. جهڙي طرح اردو رسالا 'اخبار جهان' ۽ ڊائجسٽ وغيره نڪرن ٿا، اهڙي قسم جو ڪو رسالو جيڪڏهن سنڌي زبان ۾ نڪرڻ شروع ٿئي، ته سنڌين جي هڪ اهم ضرورت پوري ٿي وڃي.

ان ڏس ۾ فقط اوهان کان ئي اميد رکي سگهجي ٿي. اسين شاگرد اوهانکي يقين ٿا ڏياريون، ته جيڪڏهن اوهان اهڙو ڪو رسالو شايع ڪيو، ته اسان گهر گهر وڃي انکي هلائڻ جي ڪوشش ڪنداسين ۽ اوهانکي گهڻي انداز ۾ ساليانا خريدارڪري ڏينداسين. مونکي اميد آهي ته توهان منهنجي هن تجويزتي ضرور غور ڪندا. سنڌي ٻوليءَ جي ترقيءَ لاءِ اوهان جيڪو ڪجهه ڪندا، اسين شاگرد اوهان سان مڪمل سات ڏينداسين.

— مشتاق علي ڪلوڙ، ڄامشورو، سنڌ

جيئي سنڌ، ٻانو سهڻيءَ سان ملاقات ١٩٦٩ع ۾ ٿي هئي، هتي نه پر 'سوري' ۾. سهڻي ڪڏهن کان شروع ٿي آهي، سا بنديءَ کي خبر ڪانهي. پر اها سا خبر اٿم، ته اردو جي هر رسالي کان وڌيڪ دلير ۽ بيباڪ آهي، اسانوت 'روح رهاڻ' رسالو دل ۾ دونهان دکائي ويو، پر سهڻيءَ به ميهار ماڻڻ لاءِ ڪچي گهڙي سان نه، پر 'رڪ' جي گولين، زنجيرن ۽ ڪارن قانونن سان ڪيڏي رهي آهي. پر حق آخر حق رهندو. توهان تي، سنڌو ماءُ، سڀني سنڌي رسالن، اخبارن، جوڌن جوانن، شاگردن، صحافين، اديبن ۽ شاعرن کي سلام، جنجي ڪري اڄان سنڌ، سنڌ آ. هڪڙو، عرض ته سنڌ جي تاريخ جي ڪنهن نه ڪنهن حصي کي، مستقل مضمون طور هر اشاعت لاءِ جاءِ ڏيو، جيئن سنڌ جي عظمت اڃا به اجري نظر اچي.

— شمس الدين سومرو، دادو، سنڌ

جيئي سنڌ، سهڻي (١١، ١٢-١٩٧١) پڙهيم جنهن ۾ ايڊيٽوريل نهايت پسند آيو. خاص ڪري، توهان جيڪو بهارين لاءِ لکيو آهي، ته ٢٤ سال بنگال ۾ رهي به بنگالين سان رلي ملي نه سگهيا، سي وري اسان سان ڪيئن نڀندا. سا ئي لک رپئي جي ڳالهه آهي. توهان جيڪا سنڌي ادب جي خدمت ڪري رهيا آهيو، تنهن لاءِ توهان مبارڪباد جا مستحق آهيو. ڪاش توهان ڪنهن سنڌي اخبار جا ايڊيٽر هجو ها ته اڄان به سنڌي ادب جي وڌيڪ خدمت ڪري سگهو ها. شيخ اياز جا نظم ڏاڍا وڻيا. خاص ڪري 'سچ' ڏاڍيو پسند آيو.

— گل حسن 'مجبور'، حيدرآباد، سنڌ

سهڻي پريس فنڊ

ماهوار سهڻيءَ کي بچائڻ لاءِ، سهڻيءَ جي پنهنجي پريس جو هئڻ ضروري آهي، هن ڏس ۾ سهڻيءَ جي پڙهندڙن ۽ سڄڻن ڪافي مدد ڪئي آهي، پر اڃا ڪجهه وڌيڪ مدد جي ضرورت آهي.

ماهوار سهڻيءَ جي پنهنجي پريس لاءِ 'پريس فنڊ' جون (هڪ رپئي واريون) امدادي ٽڪيٽون گهڻي ۾ گهڻيون وٺي، اوهين 'سهڻيءَ' کي بچايو، ڇاڪاڻ ته هن وقت فقط هيءَ مخزن ئي سنڌ جي حقن لاءِ پوريءَ طرح جدوجهد ڪري رهي آهي.

سهڻي سنڌي زبان جي مخزن آهي،
هيءَ اوهانجي پنهنجي مخزن آهي.

ط ـ ا

سهڻي پاڪٽ سلسلي جو پهريون ڪتاب

پيار جي پري

سنڌ جي مشهور ڪهاڻيڪار

غلام رباني

جون چار چونڊ ڪهاڻيون

ٻه رنگو ٽائيٽل، صفحا سؤ، قيمت هڪ رپيو

سهڻي پبليڪيشن

الهندو ڪڇو، حيدرآباد، سنڌ

!

”۱۴- آگسٽ تائين مارشل لا جاري رکجي“ نيپ، قومي اسيمبليءَ ۾ انهيءَ ڳالهه جي مخالفت ۾ ووٽ ڏيندي.“- **خان ولي خان.**

”نيپ، جمعيت اسلام ۽ پيپلز پارٽي، ٽنهي فريقن پنهنجي سمجهوتي ۾ اهو فيصلو ڪيو هو ته: ۱۴- آگسٽ کانپوءِ مارشل لا ڪنهن به صورت ۾ جاري نه رکبو.“- **خان ولي خان.**

(’مشرق‘ اخبار، ۱- اپريل)

▩ سائين خان صاحب، اوهانجو ڏوهه ڪونهي، ڀورين اپريل تاريخ ڏي اهڙي آهي، جو سڄو سنڌون ماڻهو به چرچا ڪندو آهي. ملتان ۾ ڪيل ساڳي تقرير ۾ اوهان چئو ٿا ته: ’۱۴- اپريل تي قومي اسيمبلي ۾، مارشل لا جاري رکڻ جي خلاف ووٽ ڏبو.‘ ساڳي تقرير ۾ اڳتي هلي اِها ڳالهه بچو ٿا ته: ۱۴- آگسٽ تائين مارشل لا جاري رکڻ جي ڳالهه اوهان قبولي هئي. خان صاحب، قوم سان اهڙا چرچا نه ڪريو، اڳي ئي گهڻي مسخري ٿي چڪي آهي.

!

”عام جلسن ۾ عوام کان راءِ وٺڻ جو رحجان غلط آهي. رايو قومي اسيمبليءَ کان وٺڻ گهرجي.“- **خان ولي خان.**

”صدر ڀٽي جون، چين ۽ روس سان ڪهڙيون ڳالهيون ٿيون هيون؟ صدر عوام کي اهي ڳالهيون ٻڌاءِ.“- **خان ولي خان.**

(هڪ اخباري خبر)

▩ سائين خان صاحب، عام جلسن ۾ صدر ڀٽو عوام کان رايا وٺندو آهي، اوهان چئو ٿا ته اهو رحجان غلط آهي. ته پوءِ چين ۽ روس ۾ ٿيل ’ڳجهيون‘ ڳالهيون عوام کي ٻڌائڻ لاءِ اوهان جو اصرار ڇو؟ ڇا قومي اسيمبلي جا ميمبر انهيءَ لائق نه آهن، جو اهي ڳجهيون ڳالهيون کين ٻڌائجن؟

هن پرچي جا ڪجهه ليکڪ

نجم عباسي، پورو نالو نجم الدين عباسي. موجوده وقت ۾ (سنڌ ۾) هيءُ سڀ کان پراڻو ڪهاڻيڪار آهي. سندس پهرين ڪهاڻي ١٩٤٦ع 'مهراڻ (اڪوبر) ۾ ڇپي هئي. تنهن وقت کان هيءُ لاڳيتو لکندو اچي. البت ويجهڙائيءَ جي ڪجهه سالن ۾ هن اصلوڪين ڪهاڻين لکڻ جي بدران ٻين زبانن جي ڪهاڻين جا ترجما ڪافي ڪيا، جيڪي سنڌيءَ جي مختلف رسالن ۾ ڇپبا رهيا آهن. سهڻيءَ ۾ سندس پهرين اصلوڪي ڪهاڻي 'ڪراچيءَ جا ميزبان' مارچ، ١٩٧٢ع واري پرچي ۾ ڇپي هئي. پاڻ ڊاڪٽر آهي، ۽ حيدرآباد ۾ پريڪٽس ڪري ٿو.

سحر بلوچ، ڪافي عرصي کان شاعري ڪري پئي. ڪڏهن ڪڏهن ناٽڪ، ڪهاڻيون ۽ ريڊيو لاءِ گيتن پڻ ڪهاڻيون به لکندي آهي. سنڌ يونيورسٽيءَ مان، سنڌيءَ ۾ ايم-اي ڪري رهي آهي.

مير محمد پيرزادو، سندس شمار اڄوڪن نون شاعرن ۾ ٿئي ٿو. سندس شعر 'مهراڻ' 'نئين زندگي' ۽ ڪن ٻين رسالن ۾ شايع ٿيا اٿس. 'سهڻيءَ' ۾ پهريون پيرو سندس شعر ڊسمبر ١٩٧١ع واري پرچي ۾ شايع ٿيا هئا.

ملڪ نديم، پورو نالو عبدالرزاق ملڪ، تخلص 'نديم'. ڪنڊڪوٽ آرٽس ڪاليج ۾ نوڪري ڪري رهيو آهي ۽ انگريزي ۾ ايم-اي پڙهي. ڪافي عرصي کان شاعري ڪري پيو، سندس شعر سنڌي جي گهڻي ڀاڱي هر مخزن، ڪتابي سلسلن ۽ اخبارن ۾ ڇپجي چڪا آهن.

مسعود نوراني، '٤- مارچ ١٩٦٧ع' سندس پهريون مضمون آهي، جنهن جي پهرين قسط 'سهڻيءَ' جي مارچ ١٩٧٢ع واري پرچي ۾ ڇپي هئي. پاڻ انهن ٻن-ٽن سنڌي سورمن مان هڪ آهي، جن ٤- مارچ ١٩٦٧ واري تحريڪ ۾ سنڌي جوڌن جي اڳواڻي ڪئي هئي. بي-اي ڪرڻ کانپوءِ ايل-ايل-بي ڪري، هاڻ حيدرآباد ۾ وڪالت پيو ڪري.

محمد يوسف ميمڻ، 'رفيق' تخلص طور به لکندو آهي. '٤- مارچ 'قومي جدوجهد ڏينهن' سندس پهريون ننڍڙو مضمون آهي (هيءُ انهن ٢٠٧ شاگردن مان هڪ آهي، جيڪي ٤- مارچ تي جيل ۾ ويا هئا) سنڌ يونيورسٽيءَ مان ايڪنامڪس ۾ ايم-اي ڪئي اٿس. اڄ ڪلهه حيدرآباد ۾ رهي ٿو.

’سهڻي پبليڪيشن‘ جو ’آڳاڻو ادب‘ ڪتابي سلسلو

ورهاڱي کان اڳ سنڌيءَ ۾ هزارين ڪتاب ڇپيا هئا، جن ۾ شاهڪار ڪتابن جو وڏو ذخيرو هو. پر ورهاڱي کانپوءِ انهن شاندار ڪتابن جو وڏو تعداد اڻ-لڀ ٿي ويو. سهڻي پبليڪيشن هاڻ انهن اڻ-لڀ ۽ شاندار ڪتابن کي وري شايع ڪرڻ جو پروگرام رٿيو آهي. انهي سلسلي جو

پهريون اڻ-لڀ ڪتاب

اسانجي سنڌ

(اپريل جي پڇاڙيءَ ۾ شايع ٿي ويندو.)

ڇهن وڏن ڪهاڻيڪارن **شيخ اياز، ڪيرت ٻاٻاڻي، موهن پنجابي ۽ امر لعل هنڱوراڻي** جون بهترين ڪهاڻيون ۽ شيخ اياز جو لکيل پيش لفظ.

سهڻو ڊائيٽل قيمت: **سوا رپيو**

سهڻي پبليڪيشن

الهندو ڪڇو، حيدرآباد سنڌ.

اڳتي قدم

ماهوار ڪتابي سلسلو

جنهن ۾ محب سنڌ محترم جي-ايم-سيد جي تقرير، قومي شاعر شيخ اياز جو جيل مان لکيل خط ۽ شيخ اياز، فتاح ملڪ، سرويچ سجاولي، امداد حسيني، غلام حسين رنگريز جا شعر ۽ ع. ق. شيخ، عبدالقادر جوڻيجي، منير احمد، مشتاق شوري، پنڊر سنڌيءَ جون ڪهاڻيون شامل آهن.

لکپڙه لاءِ:

اڳتي قدم پبليڪيشن

معرفت پرفيڪٽ پرنٽرس،
۴۲۴- صدر. حيدرآباد سنڌ.